

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 65

1962

HÄFTE 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 5:-

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1963 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap – »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse –, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HAKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, S. BOLIN, J. ROSÉN, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor em. E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt docent HANS MEIJER och fil. lic. KRISTER WAHLBÄCK, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1963 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 27 95 65), samt 30 kr. pr år vid beställning genom posten eller bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund dec. 1962.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

HESSLER, CARL ARVID, Herbert Tingstens förvandlingar	351
PETRÉN, GUSTAF, Statsrättsliga spörsmål vid Sveriges deltagande i internationella organisationer	359
HALLESVIK, STIG, Partimotsättningarna vid 1771-72 års riksdag som bakgrund till Gustav III:s statskupp	383
GOLDMANN, KJELL, Några aspekter på läroverksungdomens politiska beteende	406

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Förändringar inom departementen. Av KRISTER WAHLBÄCK	432
Utländska val. Av KRISTER WAHLBÄCK	434
Riksdagsledamöternas immunitet enligt 110 § regeringsformen. Av HJALMAR FREDERLIUS	435

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Oscar II, Mina memoarer, II. Anm. av NILS ELVANDER	451
Festskrift till Arthur Thomson den 6 november 1961. Anm. av HANS CAVALLI	454
Gunnar Wallin, Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866-1884. Anm. av PER SUNDBERG	457
Ingemar Lindblad, Svenska Kommunalarbetsförbundet 1910-1960. Anm. av P.-E. BACK	463
TIDSKRIFTSÖVERSIKT. Av GUNNAR SJÖBLÖM	467

HERBERT TINGSTENS FÖRVANDLINGAR

Av Professor CARL ARVID HESSLER, Uppsala

V i har alla länge vetat att Tingsten genomgått två stora metamorfoser. Docenten som skrev habila utredningar förvandlades till författaren av inspirerad och lysande vetenskap. Socialdemokraten med de litet obestämda dragen förvandlades till en av landets häftigaste och skickligaste kritiker av socialdemokratien. I andra delen av *Mitt liv* berättar Tingsten hur detta gick till.

Tingsten var med på den legendariska tiden i Skytteanum, på Axel Brusewitz' tid, och man väntar sig mycket av de sidorna i boken. Men där blir man besviken. De legender han berättar handlar om armbrytning och potatiskastning och en av Rönblom skriven »studentikos» tidning av så låg komik att man häpnar. Några namn och ansikten i kamratkretsen skymtar, men det förefaller som om Tingsten höll en viss distans till de andra. Men storartat är porträttet av Brusewitz själv. Även den som kände honom endast flyktigt säger sig att så måste han leva i sina vänners minne.

I en intervju häromåret talade Tingsten med lätt obehag om sina skrifter om dechargeförfarande och ministerstyrelse och andra »tråkiga» saker. Naturligtvis engagerade de en mycket liten del av hans rikt sammansatta person. Men ett visst nöje tycks han ändå ha haft av att skriva dem. Han fick öva sitt skarpsinne, han fick erfara det lustbetonade i att komma på nya lösningar av gamla tolkningsfrågor — det blev en sorts intellektuell lek för Tingsten att tolka grundlagsparagrafer.

Det var mötet i Rom med fascismen som blev en vändpunkt. Här stod Tingsten inför någonting som verkligen tycktes honom angeläget att studera. Här fanns idéer som hade förbindelser med europeiskt tankeliv — Nietzsche och Bergson — och här fanns ett sätt att uppträda och manifesteras idéerna som kändes utmanande.

I Rom träffade Tingsten den man som mer än någon annan kom att vända hans intresse mot idéerna i politiken. Det var Georges

Sorel. Tingsten söker nu förklara hur det kom sig att Sorel och hans böcker kunde göra detta starka intryck. Redan Sorels stil utövade en lockelse — »då och då flammande i djärva liknelser och passionerade utbrott». Men väsentligare var naturligtvis något annat. Somliga moment i Sorels åskådning talade till den Tingsten som gått över till socialismen: känslan för de fattiga och förtryckta, hatet till de förmögna och härskande. Tingsten såg »något varmt och äkta» i Sorels socialism. Men även nihilismen, genomsådandet av alla ideologier fann gensvar hos honom. Men på en punkt — och en väsentlig — var kollisionen oundviklig. Mot Sorels antiintellektualism stod hos Tingsten något som väl var — och som förblev — starkare än allt annat, hans rationalism. Tingsten stöttes bort, men han kunde samtidigt inte upphöra att fångas av Sorel och hans mytlära, »hans förmåga att förena skepsis och glöd, genomsådande och patos».

»Jag har småningom blivit riktigt itänd för mina studier» skrev Tingsten till sin vän Vilhelm Scharp i december 1929. Det var fascismens idéer som hade åstadkommit detta. Tingsten började leka med tanken att skriva även om andra politiska idésystem — den franska nationalismen, kommunismen, demokratismen. Han hade funnit sitt rätta arbetsfält. Han kunde få pröva sin tankekarpa på problem, som var hans förmåga och hans intressen värdiga. Han kunde få ägna sig åt något som han kunde uppleva som på en gång personligt och vetenskapligt väsentligt. Med den finaste självironi skriver han i ett brev i augusti 1930: »Jag vill bli en lärd och betydande man, har jag kommit underfund med. Min känsla för vetenskapen blir snart passionerad». Han fortsätter brevet med några ord om att när man gått igenom registret i fråga om själskriser o. s. v. måste man leva metodiskt och göra något. Så tillägger han: »Jag känner mig liksom ha funnit en ledstång på vägen mot intigheten. Ett divertissement, som kan vara några decennier».

Scenerna i detta divertissement följde varandra snabbt. När boken om fascismen i Italien var färdig stod Tingsten inför en ny och mycket större uppgift, att skriva om de politiska idéernas och statskickens utveckling under ett halvsekel. Han hade, berättar han nu, tvekat mycket inför uppdraget. Hans beläsenhet i ämnet var inte stor, han hade vanligen nöjt sig med det minimum som krävts för de ganska begränsade konstitutionella problemen. Men tanken på de nya vida arbetsfälten lockade honom — liksom den stimulerade hans reslust, hans ständiga behov att göra utflykter från vardagslivet och »från livet i dess ordinära ledsamma mening över huvud».

På något mer än två år blev den 700 sidor stora boken färdig. Det var så mycket mer beundransvärt som den i stora delar uppvisade nya grepp och självständiga synpunkter. Vad Tingsten främst ville belysa var kampen om makten. Det betydde ett genomskådande av ideologier och ett klarläggande av sociala realiteter och sammanhang, som man tidigare sett mycket litet av i statsvetenskaplig litteratur. Nu var Tingsten på allvar engagerad, hans håg för vetenskapen befast. Ännu var väl somliga sidor i hans stora bok litet tunga av lärdom, men det fanns andra sidor som alldeles uppenbart var skrivna i glädje och inspiration.

När Tingsten nu tänker tillbaka på de årens resor och läsning är det ett land han talar om med särskild värme. Det är Frankrike. Han levde med i dess politiska liv och lärde känna dess politiska historia på ett sätt, som framkallade en känsla av engagement, »nästan kärlek». Han förnam, skriver han, för första gången tjueningen av fransk debatt och fransk idéstrid: »revolutionen contra ordningen, rationalismen contra katolicismen, de tyngande och eldande traditionerna, precisionen, extremismen, viljan och kraften att generalisera ända till galenskap, njutningen över den egna intelligensens hänsynslösa frihet ... Amerikaner och engelsmän verkar tröga, hämmade, förnumstiga vid sidan av dessa modiga, vågsamma och våldsamma». Orden säger mycket om fransk debatt. De säger kanske också något om hettan i Tingstens önskan häromåret, att svensk debatt måtte vitaliseras.

Under åren som följde kom Tingsten att göra ett par sidoutflykter — till utskottsväsendet och valstatistiken — men huvudlinjen i hans författarskap låg klar. Det var idéhistoria och idékritik. I denna genre, utövad med passion, hade han snabbt nått ett mästerskap, som endast fulländades i den rad av böcker han producerade. Ingen kunde som han avslöja ihålligheten, verklighetsflykten i de ideologier som slog ut i retoriska figurer om sann frihet, sann demokrati, sann socialism. I sina minnen talar han inte mycket om dessa skrifter och deras tillkomst. Men han nämner några ord om den skrift som vi alla väntade på men som aldrig kom. 1942 började han förbereda en bok om liberalismen. Den »krävde mera läsning än någon annan av mina böcker. Jag excerperade hundratals ideologiska och idéhistoriska skrifter men hann inte skriva mer än omkring 150 sidor förrän jag bytte yrke. Det är osannolikt att jag får tid och kraft att avsluta detta arbete». Det är väl nästan alltid så att det tar emot att plocka fram gamla ofullbordade manuskript och börja om där

män för länge sedan slutat. Men ändå vill man i det längsta tro att Tingsten kommer att besegra detta motstånd.

Fascismens idéer hade plötsligt givit liv och spänning åt den vetenskap som Tingsten varit knuten till men inte riktigt engagerad av. Fascismens praktik gav en stöt åt den hållning, den nästan antipolitiska hållning som privatmannen Tingsten odlat under 20-talet. Vad han fick bevittna i Rom — översitteriet, fräckheten, förljugenheten — gjorde det allt svårare att upprätthålla attityden av en stundom till förakt stegrad likgiltighet för det politiska.

En den tunnaste väv av drömmier och fantasier om ett framtidsland tycks Tingsten ändå ha bestått sig med under sitt nihilistiska 20-tal. Det var en utopi där människor rörde sig stilla och lyckliga, befriade från moraliska spänningar, religiös oro och allt som kunde ge upphov till konflikter. Om vägen dit hade Tingsten endast de vagaste föreställningar. Han var helt allmänt beredd att acceptera socialismens väg — utan att närmare reflektera över dess framkomlighet. Klassamhället avskydde han — vad han upplevt på miljonärsbjudningar i Amerika hade varit en stimulans för hans klasshat. Det stegrades under åren av kris och arbetslöshet i början av 30-talet. Han blev inte bara en övertygad utan en radikal socialist i den meningen att han en gång — det var på ett akademikermöte 1936 — hånade partiet för dess rädsla och likgiltighet i socialiseringsfrågan.

Tingstens drömmar om en jordisk frid som övergår allt förstånd, denna genomreflekterade människas böjelse för oreflekterad utopism är nog en nyhet och en överraskning för de flesta. Han antyder att den kanske i någon mån ännu lever kvar och han undrar om inte den iver, med vilken han pläderade för samregering, var dess sista lilla utslag. Den som skriver detta kom att tänka på en annan sak. När Tingsten under senare år har kritiserat Förenta nationerna och underkänt dess förmåga att lösa sina uppgifter har han ibland slutat med att säga att vårt hopp står till en världsfederation. Är inte detta en utopism av det mera grandiosa slaget? Och gäller inte om den vad Tingsten skriver om den långtgående kollektiviseringens utopism: »jag besparades sakliga svårigheter och varje tvång till realism».

Det hör ju till dessa memoarböckers finaste egenskaper att Tingsten så öppet erkänner vita fläckar i sina kunskaper och intressen. Och vanligen sker det utan allt snobberi — hans förakt för ruiner, »de gamla stenrösen och pelarna», är ett av de sällsynta men charmerande undantagen. När han berättar om sin radikalism på 30-talet

— den fasta punkten i hans »ideologi» — kan han till exempel nämna att han knappast ens nödtorftigt var insatt i någon av dagens brännande inrikespolitiska frågor. Hans intresse var koncentrerat till två områden, mellan vilka det tidvis måste ha funnits täta förbindelser, det vetenskapliga arbetet och händelserna ute i världen.

Av händelserna ute i världen upprördes Tingsten mer av det spanska inbördeskriget än av någonting annat. Vi var nog inte så få som led som han av denna stora tragedi. Och vi gjorde oss nog alla skyldiga till en viss idealisering av den republikanska sidan. Numera vet vi bättre att det fanns mycken ondska även där. Men naturligtvis har detta inte rubbat Tingstens mening i huvudfrågan: »Francos revolution och Francos regim är för mig nu liksom då förhatliga». Så följer ett av dessa fina, självanalytiska partier: Tingsten söker göra klart varför han tog sådana saker så hårt. Det tycks inte främst ha varit därför att han kände medlidande med den fattiga spanska arbetarklassen som bjöd ett så förtvivlat motstånd. Det visar sig nämligen höra till de saker som Tingsten anklagar sig själv för att han lider brist på medkänsla med andra. Och det gäller, framhåller han, inte bara gentemot enskilda människor utan också gentemot folk och klasser. Detta är en av de förbryllande bekännelserna i denna bok och jag skall återkomma till den. Vad som verkligen gör honom upprörd är utslag av hårdhet och särskilt varje form av fysisk misshandel. »Vänner som jag sett aga ett barn eller en hund har jag svårt att riktigt förlåta. Detta, jämte min ensamhetsskräck, är kanske förutsättningen för min förtvivlan och förbittring över vad som ständigt händer i dikta- turererna». När det 1936 kom ut en dokumentarisk redogörelse för det förfärliga som hände judarna i Tyskland hade Tingsten skrivit ett förord.

Med kriget fick allt det fasansfulla enorma dimensioner. Tingsten har analyserat hur han upplevde det. Han har så långt det nu är möjligt efter tjugo år sökt »sortera» sina känslor av rädsla och sorg: rädsla för sin egen person och för sina närmaste, rädsla för de idéers förintande han trodde på, sorg över död och massförstörelse, sorg framför allt över grymheten och terrorn mot judarna och de slagna folken. Den för honom själv mest överraskande upplevelsen var den »metafysiska» rädslan. Han som tidigare förkastat all framstegstro, föraktat all tro på det godas seger kunde nu finna det outhärdligt att tänka på att allt han uppfattat som en värdefull tendens i utvecklingen skulle duka under och det onda segra. Eller

fanns det en skynt av hopp bortom det fasansfulla? Tingsten söker rekonstruera ett samtal han hade med Frede Castberg. De talade om att en förening och organisation av världen ju ändå vore något i och för sig gott och att det kanske inte kunde uppnås på annat sätt än att en stark makt tog ledningen. Detta var ju Karl Olivecronas och Fredrik Bööks flatterande perspektiv och det var kanske inte så få som sökte hämta tröst i det. Tingsten och Castberg gjorde det inte, de var båda — därom är Castberg övertygad — mera absolut avvisande mot »segerns lockelse» än Tingsten har kunnat läsa ut ur sin egen minnesbild. Dokumenterat är att Tingsten i sitt berömda tal till Stockholms studenter på hösten 1940 varnade för blind »underkastelse inför makten». Där lade Tingsten en gränssten mellan sin värld och Bööks.

När Tingsten skall räkna upp de idéer han trodde på och vilkas framtid han fruktade för nämner han »demokrati, mildhet, frihet för den enskilde, tolerans». Att kritisera diktaturerna var hans ledmotiv, när han under förkrigsåren trädde fram med artiklar eller föredrag. På det sättet blev frihetstanken central i hans politiska uppfattning. Men samtidigt, betonar han, skärptes hans socialistiska inställning. Motsättningarna i Italien, Tyskland och Spanien framstod för honom väsentligen som konflikter mellan en härskande klass och den undertryckta arbetarklassen. Vilket av dessa motiv — att skydda den enskilda människan eller att försvara en hel klass — betydde mest för honom, engagerade honom starkast, berörde honom djupast? Jag skulle vilja ställa frågan därför att ett svar möjligen kan bidra att belysa hans övergång till liberalismen.

Tingsten har, jag återkommer till det, talat om sin brist på medkänsla, sin svårighet att lida med hela folk och klasser. Uttalandet är förvånande med tanke på vad han tidigare skrivit om sin övergång till socialismen. Han blev socialist när han genom läsning och samtal blev klart medveten om de stora skillnaderna mellan klasserna, de skillnaderna blev honom »förhatliga» och han kände förbittring över att människor kunde vara lika okänsliga för allt detta som han själv varit under sin uppväxt. Denna form av sensibilitet har väl inte avtagit under 30-talet. Men de nya slags lidanden som fick en sådan utbredning i diktaturerna måste ha gjort ett ännu starkare intryck på Tingsten. Det som nu verkligen pinade honom var tanken på misshandel av människor, deras inspärning — över huvud allt som har med en diktators frihetsberövanden att göra. Om sådant kan han skriva — och han gör det utförligt — på ett sätt som kommer orden

att vibrera av harm. Men när han skriver om vad han kände inför sociala orättvisor och ekonomisk nöd — och det gör han bara någon sällsynt gång i den nya boken — blir hans uttryckssätt summariska och abstrakta, hans satser utan riktig känslomässig konkretion. Man får ett intryck av att hela den sociala problematiken har sjunkit tillbaka i Tingstens intresse och medvetande. Dess plats tycks nästan helt ha intagits av diktaturens problematik. Friheten blir den väsentliga, den mest engagerande saken. Därmed har, förefaller det mig, Tingstens åskådning undergått en förändring som har förberett, underlättat hans övergång till liberalismen.

Till stor del var det ju genom läsning Tingsten hade blivit socialist. Till stor del var det genom läsning han också lämnade socialismen. Han berättar — och det framgick redan av »Demokratiens problem» av 1945 — att han på vintern och våren det året kom att läsa några antisocialistiska arbeten. »För första gången satte jag mig ordentligt in i den kritik av socialismen som hävdade att den politiska friheten inte är förenlig med en statsplanering eller socialisering av större omfattning». Eller för att hämta några ord ur boken av 1945: »Ett stort antal politiker och vetenskapsmän ha utvecklat tankegången att socialism och demokrati, och främst socialism och politisk frihet, icke äro förenliga». Tingsten anslöt sig till den tankegången. Han hade känt sig ställd inför ett val mellan politisk frihet och socialism och han hade valt friheten. Hans förvandling till liberal var fullbordad.

Tingsten bröt med socialismen för frihetens skull. Men måste han därför också bryta med partiet? Kunde han inte ha stannat och accepterat partiets nya och mera rimliga reformlinje? Många av de sociala problemen var ju ännu olösta. 1942 skrev Tingsten en uppsats i Tiden, där han starkt kritiserade partiprogrammets allmänna grundsatser med de rester av marxism som där fanns. Men vad partiet stod för i praktisk politik var ju någonting annat. De föråldrade begreppen, skrev han, fick väl närmast uppfattas som oformliga uttryck för »den samhällskritik och reformvilja, som funnits och fortfarande finnes inom svensk socialdemokrati. Vad man velat rikta sig mot är den fattigdom och otrygghet, som ännu kastar sin skugga över stora folkgrupper, de väldiga inkomsterna, vare sig arbetsfria eller icke, hos ett fåtal, den maktställning i ekonomiska frågor, som en del personer erhålla genom nyckelpositioner». Varför övergav Tingsten inte bara den föråldrade ideologi, som han just ägnat ett

så omfattande och intensivt studium, varför övergav han också det parti, som främst företrädde »samhällskritik och reformvilja»?

Den stora boken om partiets idéutveckling och den ringa debatt den väckte inom partiet betydde väl mest. Tingsten var besviken — besviken över ideologiens nu för honom uppenbarade tomhet och besviken över den relativa likgiltighet man visade saken i partiet. Han greps av förakt för opportunisten, oviljan att komma till klarhet om partiets attityd. När partimännen inte var nämnvärt intresserade av ideologisk debatt och Tingsten nästan helt ointresserad av partipolitik måste det uppstå en klyfta. Tingsten räknar upp ytterligare några omständigheter som kan ha bidragit till att föra honom bort från partiet, men ingen kan rimligen ha haft större betydelse än hans känsla av isolering. Hur stark hans egen »samhällskritik och reformvilja» ännu var nämner han ingenting om. När han på hösten 1945 åtog sig att bli huvudredaktör i Dagens Nyheter drevs han av ett helt annat motiv: behovet att få skriva om Ryssland som det nya hotet mot den fria världen.

En av Tingstens berättelser handlar om ett sammanträde med några partimän. Tingsten talade för en modernisering av programmet, men han tycktes tala för döva öron. Han gick hem med intrycket »att ha verkat besvärande pigg bland folk, som såg sin ideologiska slöhet som ett ädelt resultat av erfarenhet och taktisk slughet». För partimännen må Tingsten ha varit ett bekymmer. För hans läsare är situationen en annan. För dem är hans »pigghet», hans tankekraft och klarsyn, hans språks fantastiska precision ett glädjämne, ett av de mycket stora.

STATSRÄTTSLIGA SPÖRSMÅL VID SVERIGES DELTAGANDE I INTERNATIONELLA ORGANISATIONER

Av Docenten GUSTAF PETRÉN, Stockholm

Som den kanske viktigaste framtidsfrågan för vårt land avtecknar sig spörsmålet om Sveriges deltagande i en internationell organisation. Europeiska ekonomiska gemenskapen (EEG). Diskussionen kring denna fråga, som sedan augusti 1961 i så hög grad upptagit sinnena, har nästan uteslutande gällt frågans politiska och ekonomiska aspekter. Föga uppmärksamhet har ägnats sakens statsrättsliga sida.

Folkrätten, sådan den under nya tiden efterhand utvecklats, har byggt på att folkrättssubjekten utgjorts av suveräna nationalstater. I och med att under det senaste halvsekleklet internationella organisationer börjat tillskapas, av växlande typ och med skiftande kompetens, har den traditionella folkrättens innehåll måst i viss utsträckning omvandlas och anpassas till det nya faktiska läget. Tillkomsten av dessa nya folkrättssubjekt påverkar inte endast de hittillsvarande subjektens — nationalstaternas — inbördes relationer utan övar även inflytande på dessas inre förhållanden, varje stat tagen för sig. Nationalstaterna ingå nämligen som medlemmar i organisationerna, och detta medlemsskap ålägger dem allehanda förpliktelser.

I folkrätten skiljer man vanligen mellan å ena sidan förbundsstaten, som är bärare av egen suveränitet, och å andra sidan statsförbundet, som är en sammanslutning av alltjämt var för sig suveräna stater. Otvivelaktigt förete organisationerna vanligen åtskilliga drag, vilka motivera deras hänförelse till den senare gruppen. De kunna därför formellt betraktas som statsförbund, ehuru av särskild art, utmärkta framför allt därav att deras syften äro begränsade. Det ändamål, en organisation är avsedd att tillgodose, kan stundom vara mycket vidsträckt och gälla exempelvis fredens be-

varande (se t. ex. art. 1 Förenta Nationernas stadga) eller samarbete i allmänhet mellan medlemsstaterna; i andra fall är syftet mera speciellt. Gemensamt är emellertid, som nämnts, att organisationernas uppgifter äro begränsade till viss del av statsverksamheten. Utmärkande för organisationerna är vidare, att de ha en viss permanens och utrustats med organ med behörighet att uppträda och handla å sammanslutningens vägnar.

Vid all gränsdragning förekomma svårplacerade mellanformer; så ock vad angår uppdelningen i förbundsstater och statsförbund, mellan vilka båda typer gränsen i vissa fall kan bli flytande. Om t. ex. de gemensamma organen i ett statsförbund erhålla vidsträckt kompetens att besluta för samtliga medlemsstaters räkning på en rad centrala områden, kan detta i ett givet läge komma att betraktas som en förbundsstat. Regelmässigt torde dock en sådan förvandling, som innebär att relationen mellan delstaterna — från att ha varit folkrättslig — övergår att bli statsrättslig, komma till dokumentariskt uttryck. Vad nu sagts äger tillämplighet även beträffande internationella organisationer.¹ Även sådana kunna tänkas undergå en omvandling av nyss antydd art från statsförbund till förbundsstat. Ett första led är att organisationen får organ med överstatlig myndighet.

Av intresse är därför, då det i förevarande sammanhang gäller att bedöma Sveriges ställning till internationella organisationer, att klargöra, huruvida den organisation, om vilken är fråga i det särskilda fallet, har överstatliga funktioner eller ej. Ett ofta brukat kriterium härvidlag är: har organisationen tillagts sådana befogenheter, att den äger genom majoritetsbeslut träffa avgörande, som blir förpliktande för alla medlemsstater, även för dem som röstat mot beslutet? Inträde i en organisation med sådan kompetens anses innebära, att medlemsstat överlåter del av sin suveränitet på denna. Härutöver är att beakta, om organisationens beslut ålägger medlemsstaten allenast en folkrättslig förpliktelse eller om beslutet blir omedelbart bindande för medlemsstatens invånare. I det senare fallet blir fråga icke endast om en folkrättslig begränsning i statens handlingsfrihet utan även om statsrättslig överlåtelse av interna maktbefogenheter. Uppfattningen att fråga är om suveränitetsavstående först i sist angivna

¹ Intressanta jämförelsepunkter vad avser internationella organisationer och förbundsstater anföras av Michel Gaudet i skriften »Legal problems of the European Economic Community and the European free trade area» (International and Comparative Law Quarterly Supplementary Publication No 1, 1961, s. 9—12).

fall hävdades exempelvis av Max Sørensen vid nordiska juristmötet 1954. Häremot invände i debatten vid detta möte Frede Castberg, att det vore en praktiskt sett konstlad gräns att skilja mellan det fall, då organisationen kan omedelbart förplikta endast staten, och det fall, då den med förbigående av staten kan lämna dennas medborgare dem direkt bindande föreskrifter.² Johs. Andenæs har sedermera slutit upp på Max Sørensens sida vad angår denna tvistepunkt.³ För Sveriges del har frågeställningen icke närmare debatterats, trots att vårt land medverkar i ett mycket stort antal internationella organisationer av de mest skilda slag.

Vissa av de organisationer, i vilka Sverige medverkar, ha mycket allmänna uppgifter, andra äro ytterst specialiserade, somliga äro världsomfattande, andra återigen regionala. Några av dem få också anses ha överstatliga funktioner. Som exempel på sådana, av vilka Sverige är medlem, kunna nämnas Förenta Nationerna, vars säkerhetsråd enligt kap. VII — se särskilt art. 41 och 43 — kan besluta om för Sverige förpliktande och ytterst vittgående åtgärder. Några mera tekniskt betonade världsomspännande organisationer ha på sina verksamhetsområden befogenheter, som äro i det närmaste överstatliga. Här kan erinras om t. ex. Internationella valutafonden (se art. IV: 5—7, XII: 5 och XV: 2 i stadgan för fonden), Världspostunionen (se Världspostkonventionen) och Världshälsoorganisationen (se art. 20—22 i organisationens stadga).

Av annan karaktär är den rätt till maktutövning på svenskt territorium, vartill lagen den 18 december 1959 (nr 590) om gränstillsamarbete med annan stat öppnar möjlighet. Enligt denna lag, vars regler satts i kraft i förhållande till Norge, kan en kontrollzon om högst 15 km:s bredd upprättas längs gränsen, inom vilken zon grannstatens bestämmelser om tullkontroll och tullklarering — även regler om tvångsmedel — gälla vid åtgärder för denna stats räkning. Dessa bestämmelser kunna tillämpas inom kontrollzonen även av tullpersonal från grannlandet. Här är dock icke fråga om egentlig överstatlighet utan snarare om en art av exterritorialitet.

De konstitutionella problem, som kunna uppkomma vid Sveriges anslutning till internationella organisationer, måste självfallet bedömas med utgångspunkt från våra grundlagar, i främsta rummet regeringsformen (RF). Då denna tillkom 1809, kunde den av natur-

² Se Forhandlingler på det tyvende Nordiske Juristmøte 1954 i Oslo, s. 66—69 och s. 62—63.

³ Se Stortingets Dokument nr 3 (1961—62), s. 11—14.

liga skäl i sin ursprungliga lydelse icke beakta internationella organisationer av det slag, som då icke funnos men som i våra dagar spela en så stor roll. Men icke heller vid senare — efter det att dylika organisationer under senare hälften av 1800-talet efterhand börjat upprättas — företagna grundlagsändringar har man tagit de internationella organisationerna i ögonsikte. Några grundlagsbestämmelser finnas sålunda alltjämt icke på området.

Våra grundlagar innehålla intet om suveränitetsavstående.⁴ Vi ställas sålunda här inför samma tolkningsuppgift, som så ofta möter i svensk statsrätt, nämligen att söka tillämpa regler, vilka tillkommit för mer än 150 år sedan, på situationer och företeelser, som grundlagstiftaren icke kunnat förutse. Kan man här som ofta eljest följa grundsatsen att det som grundlagen icke uttryckligen förbjuder är att anse såsom tillåtligt? Med tillhjälp av detta sätt att resonera har man i andra lägen ofta kunnat komma förbi grundlagen. Att så varit möjligt kan ofta förstås, endast om man beaktar den undanskymda roll, som grundlagsfrågorna överhuvud sedan nu rätt länge anvisats i svenskt offentligt liv. Häri torde den huvudsakliga förklaringen vara att söka till att någon verklig diskussion rörande de statsrättsliga problemen vid svensk medverkan i internationella organisationer aldrig kommit till stånd. Då frågan om deltagande i sådana organisationer, som redan nämnts, behandlades vid tjugonde nordiska juristmötet år 1954, fick Nils Herlitz' inlägg⁵ — denne deltog som ende svensk i debatten — närmast formen av en ursäkt för att man icke kunde lämna något egentligt bidrag till denna från svensk sida. Den likgiltighet för dessa frågor, som utmärker Sverige, står i skarp relation till det livliga intresse motsvarande problemställningar framkallat i Norge och även i Danmark.

I det följande komma några av de ur svensk konstitutionell synpunkt mera intresseväckande problemen att något belysas, bl. a. frågan om Sveriges möjlighet att ansluta sig till överstatliga organisationer, formerna för inträde, Sveriges representation i organisationerna och verkställigheten i Sverige av åtaganden gentemot organisationerna, ävensom kontrollfrågan.

Sveriges möjligheter enligt nu gällande grundlag att ansluta sig till internationella organisationer måste bedömas från fall till fall. Då anslutningen till en internationell organisation regelmässigt sker

⁴ Se även Herlitz FK 22/3 1950 nr 11, s. 81.

⁵ Se Förhandlingar på det tyvende Nordiska Juristmøte i Oslo 1954, s. 75—77.

genom en överenskommelse med övriga i organisationen medverkande stater eller genom anslutning till en sådan redan träffad överenskommelse, har man i första hand att beakta RF § 12. Enligt detta grundlagsbud äger Kungl. Maj:t ingå överenskommelse med främmande makt. Riksdagens godkännande kräves dock i två fall, nämligen om överenskommelsen angår fråga som faller inom riksdagens kompetens eller om den angår fråga av större vikt. Denna grundlagsregel utgör uppenbarligen icke något hinder mot att Sverige genom fördrag med andra stater inträder i internationella organisationer. Omvänt kunna icke Konung och riksdag genom godkännande av en traktat sätta andra bestämmelser i grundlagen å sido, lika litet som Konungen, vilken före 1921 års grundlagsändring ensam innehade traktatmakten, då kunde ingå överenskommelser med stöd av RF § 12, som inkräktade på riksdagens kompetens.⁶ Om Sverige efter att ha vunnit inträde formellt bibehåller full självbestämmanderätt och icke mot sin vilja kan av organisationen påtvingas något beslut — såsom är fallet vad angår alla de talrika organisationer, vilkas uppgift kan sägas vara att bilda en institutionell ram för kontinuerligt återkommande förhandlingar mellan suveräna stater, t. ex. Internationella arbetsorganisationen — uppkomma emellertid normalt sett icke några problem vad gäller anslutningens grundlagsenlighet.

Vanskligare ställer det sig, om anslutningen innebär avstående av suveränitet. Vad som förstås härmed har diskuterats i det föregående. Här avses sålunda icke den faktiska bundenhet, som är en följd av varje överenskommelse med ett annat fristående folkrättssubjekt. En sådan bindning är oundviklig,⁷ såsom bl. a. Frede Castberg utvecklat i olika sammanhang.⁸ En bestämd skillnad föreligger emellertid mellan ingående av en vanlig mellanfolklig överenskommelse och inträde i en internationell organisation, såtillvida som parterna i det förra fallet vanligen överblicka de förpliktelser de ömsesidigt ikläda sig. Varje kontraherande stat förbinder sig att uppfylla vissa i avtalet preciserade åtaganden. Annorlunda förhåller sig vid inträde i en organisation, vars verksamhet förutsättes bli varaktig och som för den skull utrustas med organ av olika slag. De fördrags-

⁶ Se härom Malmgren, »Sveriges författning», II, Lund 1941, s. 209; se också: 216.

⁷ Se t. ex. K.prop. 1950: 52, s. 40—41 och Bev.U. 1950: 26, s. 5 (GATT) och K.prop. 1950: 54, s. 21 f. och Utr.U. 1950: 3, s. 3—5 (Internationella handelsorganisationen).

⁸ Se t. ex. Förhandlingar på det tyvende Nordiske Juristmøte i Oslo 1954, s. 59 och Stortingets Dokument nr 3 (1961—62), s. 3—4.

slutande parterna kunna i dylika fall icke vid fördragets ingående förutse allt vad som organisationen framgent kan komma att företaga sig. Vilka åtaganden avtalet i själva verket medförer kommer sålunda först småningom i dagen. I detta sammanhang blir avgörande för vår problemställning, vilka befogenheter som enligt överenskommelsen tillkommer organen i deras framtida handlande för organisationens räkning. Äga dessa besluta även mot en medlemsstats vilja och förplikta de därvid också denna stat, är — såsom tidigare sagts — fråga om en organisation med överstatliga befogenheter. Ur konstitutionell synpunkt är härutöver av speciellt intresse, huruvida organisationens avgöranden — oavsett om de träffas med eller mot det egna landets vilja — bliva omedelbart gällande inom landet och för dess invånare utan transformering till nationell rätt. Om så är fallet, uppkommer nämligen frågan, huruvida konstitutionella befogenheter, som grundlagsenligt tillkomma inhemska organ — statsöverhuvud, regering, parlament, domstolar etc. — överlämnats till organisationen i och med att dennas beslut givits omedelbar giltighet i landet.

Frågan om suveränitetsöverlåtelse i samband med ingående av mellanfolklig överenskommelse, vilken fråga, som följer av det sagda, har åtskilliga aspekter, har tilldragit sig stort intresse i efterkrigstidens konstitutionella debatt. I Italiens och Västtysklands nya författningar av 1947 (art. 11) respektive 1949 (art. 24) finnas exempelvis uttryckliga regler i ämnet, likaså i den nederländska författningen (art. 67).⁹

Också i Norden har spørsmålet beaktats. I den nya danska grundlagen av 1953 har sålunda införts ett stadgande i § 20 som medger att befogenheter, vilka grundlagsenligt tillkomma rikets myndigheter, kunna i det omfång, som närmare angives i lag, överlåtas till mellanfolkliga myndigheter, som upprättats genom överenskommelse med andra stater i syfte att gagna internationellt samarbete. För godkännande av en sådan lag fordras att 5/6 av folketingets medlemmar godkänner lagen eller att, om endast vanlig men icke denna kvalificerade majoritet erhållits, vid folkomröstning ej mer än 30 % av de röstberättigade röstar emot lagförslaget.¹⁰ I Norge har sedan förra seklets slut pågått en intensiv debatt om huruvida

⁹ Se F. A. M. Alting von Geusau, »European organizations and foreign relations of states», Leyden 1962, s. 71—72. En utförligare redovisning återfinnes i Bebr, »Judicial control of the European Communities», London 1962, s. 216—226.

¹⁰ Se närmare om detta stadgande Betänkning afgivet af forfatningskommissionen af 1946, København 1953, s. 31 och s. 124—129.

regeln i grundlovens 1 § att Norge är bl. a. ett självständigt rike tillåter Norge att ansluta sig till internationella överenskommelser, som på något sätt inkräkta på Norges självständighet. Castberg har för sin del, bl. a. som diskussionsledare vid nordiska juristmötet 1954, intagit en relativistisk ståndpunkt, som medger en liberal tolkning av det nämnda grundlagsstadgandet.¹¹ Tidsförhållandena och politisk målsättning bliva enligt Castberg tolkningsdata för begreppet »sjelvständigt rike». Denna bestämmelse tillmättes sålunda numera icke avgörande betydelse. I mars 1962 har i Norge efter beslut av stortinget en ny grundlagsbestämmelse antagits, § 93, vilken ger stortinget möjlighet att med 3/4 majoritet godkänna att en internationell organisation, till vilken Norge anslutit eller ansluter sig, på ett sakligt begränsat område får befogenhet att utöva myndighet, som eljest grundlagsenligt tillkommer statsmyndighet, dock icke rätt att ändra grundlagen. Även för Finlands del har frågan varit under diskussion. I riksdagsordningen för Finland § 67 finnas emellertid smidiga regler, som möjliggöra att — om riksdagen med 5/6 majoritet förklarar ett grundlagsförslag brådskande — förslaget snabbt kan godkännas av riksdagen i den för grundlagstiftning i övrigt gällande ordningen, d. v. s. genom att antagas med en majoritet av 2/3 av de avgivna rösterna. Detta förfarande begagnades t. ex. 1944 och 1947 vid godkännande av vapenstilleståndsfördraget resp. fredsfördraget med Sovjetunionen. På denna väg kommer man i Finland förbi eventuella konstitutionella komplikationer i samband med folkrättsliga överenskommelser, förutsatt att tillräcklig enighet kan uppnås.

Som redan nämnts finnas i svensk grundlag icke några regler motsvarande de ovan återgivna bestämmelserna i våra grannländers författningar. Emellertid har vid ett par tillfällen under senare år frågan om att införa ett dylikt stadgande i grundlagen varit före i riksdagen. Åren 1950 och 1953 framförde motionärer i båda kamrarna¹² samma yrkande, nämligen att ett tillägg skulle göras till RF § 12, enligt vilket Konungen skulle med riksdagens samtycke äga med främmande makt ingå sådan överenskommelse, som innebär ömsesidiga suveränitetsbegränsningar, såvida detta erfordras för syftet att upprätta överstatliga organ med uppgift att skapa och vidmakthålla fred, rättvisa och säkerhet. Vid båda tillfällena av-

¹¹ Se Forhandlinger på det tyvende Nordiske Juristmøte i Oslo 1954, s. 62—64, ävensom Dokument nr 3 (Stortinget 1961—62), s. 42—44; se ock Langeland, Løchen og Skutle, »Det europeiske økonomiske fellesskap», Oslo 1961, s. 84—92.

¹² Se 1950 Mot. I: 126 och II: 148 samt 1953 Mot. I: 98 och II: 126.

slogos motionerna på hemställan av konstitutionsutskottet,¹³ statsrättsligt med den motiveringen att, om anslutning till en sådan organisation som avsåges med motionerna skulle befinnas önskvärd, erforderliga grundlagsändringar snabbt kunde ordnas efter upplösning och nyval av Andra kammaren. En generell grundlagsändring i förskott fann utskottet därför ej påkallad. Av intresse är att Elis Håstad, som båda gångerna följde utskottets avslagslinje, reserverade sig beträffande motiveringen. Han ingick i prövning av motionernas förslag till grundlagstext och fann denna icke godtagbar. Det skulle enligt honom strida mot grundläggande konstitutionella principer att i grundlagen föreskriva, att suveränitetsöverlåtelse skulle kunna genomföras, även om därigenom avsteg gjordes från grundlagens regler i övrigt, allenast genom att riksdagen godkände en internationell överenskommelse. Den motionsvis föreslagna grundlagsändringen innebar, som Håstad onekligen riktigt påpekade, att med stöd av en sådan bestämmelse grundlagen skulle kunna i stora delar sättas ur kraft genom ett ordinärt riksdagsbeslut, förutsatt att grundlagsändringarna hade fått formen av suveränitetsbegränsningar i en internationell överenskommelse. För beslut av sådan räckvidd borde enligt Håstad krävas helt andra konstitutionella garantier. Mot bakgrund av det nya läge som inträtt, sedan Sverige i december 1961 ansökt om association med Europeiska ekonomiska gemenskapen, har frågan om ett tillägg till RF § 12 ånyo förts fram motionsvägen vid 1962 års riksdag.¹⁴ Denna gång ha motionärerna icke lagt fram ett utarbetat förslag till grundlagstext men förutsätta, att kvalificerad majoritet skall krävas för godkännande av en överenskommelse innebärande överlåtelse av funktioner, hittills förbehållna inhemska organ, å internationella organisationer.

Den allmänna regeln om sättet för ingående av internationella överenskommelser i RF § 12 erbjuder icke i och för sig några svårigheter för Sveriges anslutning till organisationer med överstatlig kompetens. Hindren härför bliva att söka på annat håll i grundlagen. Å andra sidan måste observeras att, om en överenskommelse ålägger Sverige förpliktelser som stå i strid med andra grundlagsregler, den omständigheten att överenskommelsen godkänts enligt RF § 12 givetvis icke kan avhjälpa den brist, som oöverensstämmelsen med grundlagen på andra punkter utgör. Ett sådant resultat kan icke uppnås

¹³ Se KU 1950: 8 och 1953: 2.

¹⁴ Se 1962, Mot. II: 420.

utan stöd av uttryckliga grundlagsregler, t. ex. i RF § 12. Några sådana ha, som nyss angivits, ännu icke kommit till stånd.

Härefter återstår att undersöka huruvida andra grundlagsregler vållat eller kunna vålla vanskligheter för Sveriges anslutning till internationella organisationer. Några tillfällen, då denna frågeställning varit aktuell, skola här i all korthet genomgås.

Riksakten, som utgjorde den författningsmässiga grundvalen för unionen mellan Norge och Sverige, antogs 1815, för Sveriges del genom ett enkelt beslut av riksdagen. Några avvikelser från grundlagarna uppfattade man icke innefattas i akten, som närmast betraktades som ett tillägg till dessa, vilket kunde beslutas vid sidan av grundlagarna och utan rubbning av dessa.¹⁵ Uppenbarligen innehöll emellertid riksakten åtskilliga bestämmelser, som direkt stredo mot bestämmelser i RF, bl. a. reglerna i art. 7 om sättet för konungaval.

Då fråga var om Sveriges anslutning till Nationernas Förbund år 1920, tog föredragande departementschefen utrikesminister J. Hellner upp sakens konstitutionella aspekt, ehuru ytterst kortfattat, i propositionen med förslag om Sveriges anslutning till denna organisation.¹⁶ Han fastslår där, att något bestämt hinder i grundlag för Sveriges omedelbara inträde icke torde vara för handen. Under förhandlingsarbetet hade emellertid en grundlagsändring på en ganska speciell punkt ifrågasatts. Enligt folkförbundsakten kunde Sverige i vissa fall komma att medverka i militära sanktioner mot fredsbrytare. RF § 74 innehöll då och innehåller alltjämt regler, enligt vilka Kungl. Maj:t äger utnyttja den s. k. rekvisitionsmakten endast om krigsmakten eller del därav ställes på krigsfot för att värna neutraliteten vid krig mellan andra makter eller för att avvärja ett befarat eller börjat angrepp mot Sverige. Däremot kunde enligt grundlagsstadgandet rekvisitioner icke göras för underhåll av en krigsmakt, som användes för sanktionsuppgifter enligt folkförbundsakten. Departementschefen fann för sin del det icke vara nödvändigt att, innan beslut om Sveriges anslutning fattats, upptaga denna grundlagsfråga. Han framhöll vidare, att ett inträde i Nationernas Förbund icke medförde någon ändring i riksdagens konstitutionella

¹⁵ Se ständernas skrivelse den 23 juli 1815 (Bihang V: 4, s. 54—61), vari uttryckligen säges, att ständerna i tillmötesgående av norska önskemål gått »så långt det med Rikets grundlagar kan överensstämma».

¹⁶ Se K. prop. 1920: 90, s. 114; se även Hellner FK 18/2 1920 (nr 13, s. 28).

rätt att medverka vid olika besluts fattande. Detta uttalande skulle kunna giva anledning till det e-contrario-slutet, att endast sådana grundlagsstridiga bestämmelser i en internationell överenskommelse, som inkräktade på riksdagens befogenheter, behövde beaktas i samband med en ratifikation och föranleda grundlagsändringar, där emot ej regler, som inkräktade på Kungl. Maj:ts befogenheter. En sådan uppfattning vore givetvis ej hållbar.

Under sakens riksdagsbehandling berördes grundlagsfrågan vid några tillfällen. Erinringar framfördes av bl. a. Reuterskiöld,¹⁷ som pekade utom på nyssnämnda RF § 74 även på RF § 13, vilket grundlagsbud gäller rätten att börja krig och sluta fred. Vid en anslutning till Nationernas Förbund skulle Kungl. Maj:t icke stå fri på det sätt som RF § 13 förutsätter, menade Reuterskiöld, då det gäller att träffa avgörande om krig och fred. Landet kunde nämligen i vissa lägen på grund av åligganden jämlikt folkförbundsakten bli förpliktad att öppna fientligheter. Reuterskiölds uppfattning fann utskottet icke vara grundad på hållbara skäl.¹⁸ Överhuvud ägnades konstitutionella invändningar föga uppmärksamhet i den eljest mycket livliga och hårda riksdagsdebatten om Sveriges anslutning till Nationernas Förbund.¹⁹ Frågan om folkförbundsaktens förenlighet med Sveriges grundlagar kom aldrig att spela någon större roll vare sig 1920 eller senare. De tänkta, ur grundlagssynpunkt kritiska lägena inträffade som bekant aldrig.

Man hade kunnat vänta, att frågeställningen åter skulle bli aktuell 1946 i samband med Sveriges anslutning till Förenta Nationerna (FN). I art. 43 i FN-stadgan föreskrives exempelvis, att medlemsstat skall på säkerhetsrådets anmodan ställa väpnade styrkor till rådets förfogande. Det förutsättes dock, att särskilda avtal skall ingås mellan medlemmen och säkerhetsrådet rörande dylik styrka. Sådana styrkor skola enligt samma artikel ställas under befäl av ett särskilt stabsutskott bestående av militära representanter för säkerhetsrådets fem permanenta medlemmar. Enligt denna föreskrift kunna FN-beslut bli direkt bindande för svenska myndigheter.²⁰ Trots detta synes denna regel, liksom icke heller andra bestämmelser

¹⁷ Mot. 1920 I: 218; jfr även Reuterskiöld FK 18/2 1920 (nr 13, s. 34).

¹⁸ Se Sär. U. 1920: 1, s. 16 med reservation bl. a. på denna punkt av Wohlin (s. 33).

¹⁹ Se dock Clason FK 3/3 1920 (nr 19, s. 60—61), som fann ändring av RF §§ 13 och 74 behövlig vid Sveriges inträde i Nationernas Förbund, samt Fabian Månsson AK 3/3 1920 (nr 24, s. 54), som gick mot en ändring av RF § 74.

²⁰ Se Carl August Fleischer, Tidsskrift for Rettsvitenskap 1962, s. 216—217.

i FN-stadgan, ha för Sveriges del givit upphov till djupare konstitutionella betänkligheter. Spörsmålet om Sveriges FN-anlutning förbereddes av en särskild kommitté, i vilken Nils Herlitz representerade den statsrättsliga sakkunskapen. Denne har senare uttalat, att kommittén vid sin granskning ej fann några grundlagshinder för Sveriges anlutning till FN-stadgan.²¹ Elis Håstad synes dock ha haft delvis annan mening. Han yttrade sålunda 1950 i riksdagen,²² att han fann Sveriges anlutning till FN konstitutionellt betänklig. Stadgans föreskrifter, menade han, innebure åtaganden, som äro oförenliga med både RF § 13 och RF § 14. Det förra grundlagsbudet handlar om Konungens rätt att börja krig och sluta fred. Enligt det senare är Konungen högste befälhavare för krigsmakten. Fredrik Ström²³ var den ende, som 1946 berörde grundlagsfrågan i riksdagsdebatten — han ifrågasatte, om vårt godtagande av FN-stadgan vore förenligt med RF § 12 — men i övrigt förbigicks den i riksdagen. Senare har Håstad antytt,²⁴ att anledningen till att de konstitutionella betänkligheterna skötes åt sidan var, att man ville undvika det dröjsmål med Sveriges inträde i FN, som skulle uppstått, därest grundlagsändringar måst genomföras och sålunda 1949 års riksdag — den första efter 1948 års andrakammarval — behövt avvaktas. Uppenbarligen rådde enighet om att upplösning av Andra kammaren och nya val till denna ej kunde ifrågakomma för detta i och för sig ej kontroversiella ärendes skull.

I de nu beskrivna lägena ha förekommande betänkligheter, som gjort sig gällande, avsett bestämmelser i grundlagen, som sällan tillämpas, och de situationer, som kunnat framkalla svårigheter med hänsyn till grundlagarna, ha bedömts som osannolikt inträffande. Man har därför kunnat taga ganska lugnt på grundlagsproblemen. Därvid torde den allmänna relativt negativa inställning till grundlagarnas vikt, som redovisats i det föregående, icke ha varit utan betydelse. Våra ställningstaganden ha icke heller besvärats av några regler liknande den norska bestämmelsen om att Norge är ett självständigt rike.

Hela frågan torde emellertid komma i annat läge, om suveränitetsavståelsen vid inträde i en internationell organisation kommer att

²¹ Se FK 22/3 1950 (nr 11, s. 81); se även Fast, AK 25/3 1950 (nr 12, s. 11). Jfr Munktel, AK 25/10 1961 (nr 27, s. 86—87).

²² Se AK 22/3 1950 (nr 12, s. 11).

²³ Se FK 27/6 1946 (nr 28, s. 17).

²⁴ Se Håstad, »Den svenska utrikesdebatten om FN och alliansfriheten», Stockholm 1955, s. 34—35.

beröra för det ordinära statslivet centrala befogenheter och om den internationella organisationen kan väntas komma att göra bruk av dessa befogenheter i sin löpande verksamhet. De i detta sammanhang viktigaste kompetensreglerna äro följande: reglerna i RF § 4 att Konungen äger allena styra riket enligt regeringsformens föreskrifter, reglerna i RF § 57 att svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta utövas av riksdagen allena och reglerna i RF § 87 att lag stiftas av riksdagen gemensamt med Konungen. Helt utan betydelse är ej heller nyssnämnda regel i RF § 14 att Konungen äger högsta befälet över krigsmakten. Vad gäller den dömande makten talas i RF §§ 17 och 18 endast om »Konungens domsrätt» resp. »Konungens rätt att pröva och avgöra besvär». Omfattningen av dessa dömande befogenheter preciseras ej. Enligt gällande ordning finns som bekant också i Sverige annan domsmakt än den, som utövas av Konungen och som ej är grundlagsreglerad. Grundlagen får sålunda anses ej utesluta att t. ex. ett överstatligt organ utövar domsmakt och avkunnar domar med omedelbar rättskraft i Sverige, varom mera nedan.²⁵

Frågan är, huruvida en internationellrättslig överenskommelse, varigenom till en mellanfolklig organisation eller dess organ överlåtes att för Sveriges del omedelbart utöva någon av de i RF §§ 4, 57 och 87 angivna funktionerna, kan ingås utan ändring av regeringsformen. Uppenbarligen har UK utgått från att spörsmålet bör besvaras nekande, då utskottet vid riksdagsbehandlingen av de nyssnämnda motionerna 1950 och 1953 förutsatte att, därest fråga uppkom om Sveriges anslutning till organisation med befogenhet att utöva medlemsstats suveräna rättigheter, erforderliga grundlagsändringar skulle snabbt genomföras efter riksdagsupplösning och nyval till Andra kammaren.

Promblemställningen belyses enklast genom exempel hämtade från fördraget angående upprättande av Europeiska ekonomiska gemenskapen (EEG), den s. k. Romtraktaten. En central plats i denna in-tager art. 189, enligt vilken Gemenskapens råd och dess kommission äga bl. a. utfärda förordningar och direktiv samt meddela beslut. Förordningarna, som skola äga allmän giltighet, äro till alla delar bindande och direkt tillämpliga i samtliga medlemsstater, d. v. s. förpliktande även för staternas invånare. Direktiven äro däremot blott bindande för varje medlemsstat, till vilken de riktas. Besluten återigen äro till alla delar bindande för dem de avse. I medlems-

²⁵ I fråga om detta problem kan hänvisas till 1 Lag. U. 1961: 38.

länderna omedelbart giltiga förordningar kunna utfärdas i många olika sammanhang enligt Romtraktaten.²⁶ Under vissa förhållanden kan t. ex. Gemenskapens råd enligt art. 20 med kvalificerad majoritet fastställa tullarna i den gemensamma yttre tulltariffen, som även Sverige som medlem eller associerad kan komma att få tillämpa. En sådan ordning syns oförenlig med reglerna i RF §§ 57 och 60, enligt vilka riksdagen har att besluta om tullar. Ett annat exempel erbjuder art. 87, enligt vilken EEG:s råd har att fastställa förordningar till förhindrande av konkurrensbegränsande åtgärder. Regler på detta område torde icke kunna undgå att komma in på det lagstiftningsområde, som enligt RF § 87 är förbehållet Konung och riksdag gemensamt.²⁷ På motsvarande sätt komma Gemenskapens beslut ej sällan att inkräkta på den Konungen enligt RF § 4 tillkommande makten att styra riket. Suveränitetsavståelsen får vad gäller EEG särskild relief genom att sedvanlig möjlighet att genom utträde ur organisationen undandraga sig icke godtagbara konsekvenser av ett medlemskap ej föreligger.

Ett medlemskap i Gemenskapen — eventuellt också en associering — innebär sålunda oförtydligt, att maktbefogenheter och konstitutionella funktioner, vilka enligt RF tillkomma inhemska organ, framför allt Konungen och riksdagen, i vissa delar överlätas på EEG:s organ. Kan vad Sverige angår ett sådant överförande anses förenligt med våra nu gällande grundlagsregler?

Kaira har vid tjugonde nordiska juristmötet²⁸ för Finlands del hänvisat till möjligheten att lösa dylika problem med tillhjälp av den dualistiska principen. Det mellanfolkliga fördraget förutsättes binda endast staten och ej medborgarna. Staten sätter fördragets föreskrifter i kraft gentemot medborgarna genom internrättslig lagstiftning etc., varigenom de grundlagsenligt kompetenta organen bevaras vid sina maktbefogenheter. Denna väg har för Sveriges del kunnat brukas beträffande åtaganden enligt EFTA,²⁹ men den är

²⁶ De lagstiftande funktioner, som tillkomma EEG:s råd och kommission, ha utförligt skildrats av Bebr i hans »Judicial control of the European communities», London 1962, s. 10—14.

²⁷ De konstitutionella problem för rättstillämpningen, som uppkomma då det inom ett land jämsides finns två slag av rättsliga normer, dels vanlig intern lagstiftning, dels det internationella organets normer, ha närmare behandlats av Carl August Fleischer a. a. i Tidsskrift för rettsvetenskap, s. 205—220.

²⁸ Förhandlingar på det Tyvende Nordiske juristmøte i Oslo 1954, s. 71.

²⁹ Se K. prop. 1960: 32 med förslag till förordning angående rätt för Konungen att i vissa fall förordna om avvikelser från tulltaxan. — Enligt art. 32 i EFTA-konventionen skall sammanslutningens råd äga fatta beslut, som skola vara bindande för alla medlemsstater. Enligt Kungl. kungörelse den 13 maj 1960 (nr 198)

icke framkomlig i sådana fall som EEG:s. Enligt Romtraktatens föreskrifter skola nämligen Gemenskapens utom- och övernationella organ äga rätt att lagstifta med omedelbar verkan för medborgarna i medlemsländerna.³⁰ Några åtgärder för överförande av Gemenskapens förordningar till inomstatlig rätt via kompetenta svenska organ skola icke förekomma. Rent tekniskt skulle sådana åtgärder ej heller kunna medhinnas.

En annan väg, som kunde tänkas erbjuda sig, vore att de enligt RF kompetenta organen genom fullmaktslagstiftning eller på annat liknande sätt överläte sin beslutanderätt i de i traktaten närmare angivna hänseendena till de internationella organen. Ev. skulle överlåtelsen kunna begränsas till att gälla en med den egna besluts-kompetensen konkurrerande rätt att besluta i de ifrågavarande avseendena, så att såväl de internationella organen som de nationella, grundlagsenligt kompetenta organen hade beslutsbefogenheter inom dessa områden. Problemet skulle sålunda lösas genom statsrättslig delegation.

Delegationsspörsmålet tillhör de i svensk doktrin föga behandlade frågorna. I viss mån förekommer i svensk rätt att genom s. k. fullmaktslagstiftning framför allt riksdagen på Kungl. Maj:t överläter att träffa avgöranden, som enligt grundlagen rätteligen skulle fattats av riksdagen. Huvuddelen av denna lagstiftning avser dock nödsituationer vid krig eller kris.³¹ Stundom har grundlagsenligheten av en dylik delegation ifrågasatts. Avfattningen av RF § 89, där ett delegationsfall beröres, pekar också tydligt i den riktningen, att grundlagsstiftarna avsett att delegation mellan de olika statsmakterna ej skall vara tillåtlig utan uttryckligt grundlagsstöd. Av intresse är också att i det fall då viss beskattningsmakt, den kommunala, delegerats från rikets organ till särskilda menigheter, denna maktöverlåtelse blivit täckt av ett stadgande i grundlag (RF § 57 andra stycket). Malmgren har just i redogörelsen för traktaträtten framhållit, att riksdagen icke kan i förväg lämna Konungen en inblancofullmakt att godkänna en ännu ej avslutad överenskommelse, för vilkens ratifikation riksdagens samtycke fordras.³² Vid närmare har åt generaltullstyrelsen uppdragits att utfärda de föreskrifter, vilka föranledas av vissa sådana rådets beslut.

³⁰ En förteckning över viktigare förordningar, direktiv och beslut från EEG finns i Europeiska ekonomiska gemenskapen, Handelsdepartementet, Stockholm 1962, s. 208—210.

³¹ Delegation av tullbestämmningsmakt har dock skett i stor omfattning vad avser EFTA; se Kungl. förordning 13/5 1961 (nr 243) angående rätt för Konungen att i vissa fall förordna om avvikelser från tulltaxan m. m.

³² Malmgren, »Sveriges författning», II, Lund 1941, s. 216.

övervägande synes också uppenbart att den maktfördelning, som grundlagen velat åstadkomma, icke skall kunna helt åsidosättas genom att ett av organen inom det balanssystem, varje konstitution vill skapa, överlåter den sig tillkommande makten helt eller i större utsträckning till ett annat organ inom systemet, måhända just det, som det skolat motväga. Om statsrättslig delegation av detta slag vore möjlig, skulle hela den konstitutionella ordningen i ett land kunna upphävas utan grundlagsändring.³³ Så mycket mindre kan det då komma i fråga att utan stöd i grundlagen medgiva delegation av grundläggande konstitutionella befogenheter som lagstiftnings- och beskattningsmakt till utomnationella instanser, antingen fråga är om en främmande makt eller ett folkrättssubjekt av annat slag. Delegationsvägen är sålunda icke framkomlig.

Resultatet av de gjorda övervägandena synes icke kunna bli annat än det att, för att internationella organs lagstiftningsakter och beslut skola få omedelbar giltighet här i riket — med åsidosättande av vad som är föreskrivet i regeringsformen om dylika normers och besluts tillkomst — uttryckliga grundlagsregler erfordras. Så länge sådana saknas, kan Sverige icke ingå överenskommelser, varigenom internationella organisationer givas beskattnings- eller lagstiftningsmakt i landet.

Det kan tilläggas att för Norges del Castberg och Andenæs, liksom utenriksdepartementets rettsavdelning kommit till samma ståndpunkt som den här redovisade.³⁴ Även dessa auktoriteter avvisa delegationsmöjligheten såsom ej brukbar för lösande av de konstitutionella problemen vid en norsk anslutning till EEG.

Sedan de mera allmänna statsrättsliga frågorna i samband med svensk anslutning i internationella organisationer berörts, skola i det följande vissa andra spörsmål behandlas. Vad först gäller formerna för ett beslut om anslutning till en internationell organisation, blir fråga om tillämpning av RF § 12. Enligt denna paragrafs ursprungliga lydelse ägde Konungen efter hörande av vissa medlemmar av statsrådet ingå »i avhandlingar och förbund med främmande makter». Genom 1921 års grundlagsändring har dock ingående av överenskommelser med främmande makt upphört att vara en regeringens ensak, i det riksdagens medverkan erfordras i betydande omfattning,

³³ Se t. ex. Jaakko Uotila, *Nordisk administrativt Tidsskrift*, 1961, s. 513; se även Eckhoff, *ibidem.*, s. 485.

³⁴ Se Stortingets Dokument nr 3 (1961—62), s. 6—7, 14—16 och 46—48.

som ovan nämnts. Redan före denna grundlagsändring hade Kungl. Maj:t i praxis övergått till att i viktigare traktatärenden höra riksdagen. Sveriges anslutning till Nationernas Förbund, vilken angelägenhet behandlades 1920, beslöts sålunda först sedan riksdagens samtycke till åtgärden inhämtats. I allmänhet torde numera en överenskommelse om anslutning till en internationell organisation få anses vara en fråga »av större vikt. Sådan överenskommelse bör därför i överensstämmelse med reglerna i RF § 12 framläggas för riksdagen till godkännande.

Det förtjänar här understrykas, att det är först i ärendets slutskede som riksdagen kan göra sitt inflytande gällande. Enligt grundlagsbudet i dess ursprungliga avfattning hade Kungl. Maj:t uttryckligen tillagts befogenhet att inleda förhandlingar med främmande makt. Därom sägs nu intet i grundlagstexten. Det oaktat anses gälla, att Kungl. Maj:t äger inleda och slutföra förhandlingar, t. ex. om anslutning till en internationell organisation, utan riksdagens hörande. I det nu aktuella fallet avseende Sveriges associering med EEG har också Kungl. Maj:t, utan stöd av något riksdagsbeslut, den 15 december 1961 ingivit Sveriges ansökan om association med organisationen. Ansökningarna från andra EFTA-länder, såsom Danmark, Norge och Storbritannien, ha däremot enligt i respektive länder gällande statsrätt i motsvarande fall grundats på uttryckliga parlamentsbeslut.

Kungl. Maj:t torde äga underlåta att förelägga riksdagen överenskommelse om inträde i internationell organisation i sådana fall, då fråga är om något mera speciellt administrativt internationellt organ, vars verksamhet, såvitt Sverige angår, faller inom området för Konungens styrande makt. Sveriges anslutning till exempelvis organisationen för legal metrologi (SÖ 1958: 63) och Mellanstatliga kommittén för emigration från Europa (SÖ 1954: 79) har sålunda genomförts utan riksdagens hörande. Skulle organisationen vara utrustad med överstatliga befogenheter, torde dock redan denna omständighet, även om överstatligheten allenast inkräktar på Kungl. Maj:ts egen grundlagsenliga kompetens, böra medföra, att anslutningsfrågan betraktas som en angelägenhet av sådan vikt, att riksdagens godkännande kräves.

Sveriges representation i internationella organisationer är regelmässigt en styrelseangelägenhet, som det enligt RF § 4 ankommer på Konungen ensam att handlägga. Sålunda utser t. ex. Kungl. Maj:t de svenska medlemmarna i Sveriges delegation till Förenta Natio-

nernas generalförsamling, inbegripet representanter för de politiska partier, vilka ej äro företrädade i statsrådet. Även i sådana fall, då medlemmar i en svensk delegation på grund av särskilda stadganden skola företräda andra intressen än riksstyrelsens, ankommer det regelmässigt på Kungl. Maj:t att utse den svenska representationen. Då t. ex. enligt stadgan för Internationella arbetsorganisationen (ILO) varje medlemsstat äger sända fyra ombud till dess årliga konferenser, av vilka två skola företräda staten och av de båda andra den ene arbetsgivarna och den andre arbetstagarna, har Kungl. Maj:t enligt art. 4 stadgan att ensam utse samtliga fyra delegater. Valet skall dock enligt den nämnda artikeln ske i samråd med vederbörande fackliga sammanslutningar. Vad nu sagts gäller också för det fall att det internationella organet har formen av ett aktiebolag; se t. ex. överenskommelserna rörande Eurofima (SÖ 1956: 8) samt beträffande Eurochemic (SÖ 1960: 73).

För särskilda fall kunna emellertid speciella anordningar ha träffats. Så har t. ex. i samband med Sveriges anslutning till Internationella återuppbyggnadsbanken, vanligen kallad Världsbanken, och till Internationella utvecklingsfonden fattats beslut om att riksbanken skall tjänstgöra som förbindelseorgan mellan svenska staten och organisationen.³⁵

Den internationella organisationens stadga angiver stundom direkt hur ett lands representation i organisationen skall utformas. Av betydelse i detta sammanhang är bl. a. det för utvecklingen under efterkrigstiden utmärkande draget att parlamenten kommit att på ett annat sätt än tidigare direkt medverka i utrikespolitiken. Ett intressant typexempel erbjuder för Sveriges del Europarådet. Medlem av detta råd är Sverige som stat, men vårt land är företrätt i rådets båda huvudorgan, ministerkommittén och rådgivande församlingen, på skilda sätt. Enligt art. 14 Europarådets stadga äro medlemsländerna i ministerkommittén företrädade envar av sin utrikesminister eller ställföreträdare för denne. Ombuden i rådgivande församlingen skola däremot enligt art. 25 Europarådets stadga utses »i den ordning, som bestämmes av medlemmens regering». Detta avgörande har dock för Sveriges del av regeringen överlämnats till riksdagen.³⁶ Däröfver gäller nu, att vardera kammaren utser hälften av Sveriges sex ombud i rådgivande församling. För valet skall gälla vad som för val av riksdagens revisorer är stadgat (se RO § 75 och 8—11 §§ riksdags-

³⁵ Se K. prop. 1950: 89, s. 16 och 1960: 105, s. 12.

³⁶ Se härom i K. prop. 1949: 214, s. 7—8 och Utr.U 1949: 6, s. 3—4.

stadgan). De av riksdagen valda Europarådsombuden äro emellertid representanter för Sverige och icke företrädare för riksdagen, något som framgår av stadgan och som markeras på olika sätt. Bl. a. för anledes ombudens val av en skrivelse från Kungl. Maj:t till riksdagen, vari riksdagen anmodas att föranstalta om val av ombuden ifråga. De riksdagsvalda ombudens resor och övriga kostnader gäldas av anslaget under tredje huvudtiteln för särskilda förhandlingar med främmande makter, icke av medel från riksdagens huvudtitel. Utrikesdepartementet ombesörjer sekretariatsgöromålen för ombuden liksom sker beträffande andra Sverige-representanter.

Annorlunda förhåller det sig med Nordiska rådet. I denna organisation är icke staten utan enskilda personer medlemmar. Dessa äro av två slag, regeringsrepresentanter och av parlamenten valda. För Sveriges del utser Kungl. Maj:t bland statsråden dem, vilka som regeringsrepresentanter skola taga säte i rådet, och riksdagen utser enligt särskilda regler³⁷ de valda medlemmarna. Enär de parlamentsvalda medlemmarna såsom de enda röstberättigade utgöra rådets kärna, har den svenska Nordiska råds-delegationen inordnats bland riksdagens verk. Budgetmässigt upptages den icke å tredje huvudtiteln utan å fjortonde (riksdagens huvudtitel). De närmare föreskrifterna för delegationen, vilken omfattar även de statsråd, som äro regeringsrepresentanter i rådet, återfinnas i ett av riksdagen allena antaget reglemente.³⁸ Vid valen tillämpas enligt reglementet samma regler som gälla ifråga om val av Europarådsombud, jfr ovan.

Svenska delegaters verksamhet i internationella organisationer, i vilka Sverige är medlem, dirigeras av Kungl. Maj:t, ytterst med stöd av reglerna i RF § 4. Anmärkningsvärt är att riksdagen tydligen ansett sig behörig att giva Kungl. Maj:t direktiv med avseende å instruktioner till Sveriges ombud i en internationell organisation.³⁹ Det torde emellertid endast vara rent undantagsvis som statsrättsliga problem uppkomma i samband med den löpande verksamheten i organisationerna. Många internationella organisationer bedriva ett arbete, som endast i ringa grad berör vårt land och som över huvud saknar intresse ur svensk statsrättslig synpunkt, t. ex. UNESCO:s upplysningsarbete eller världshälsoorganisationens sanitära verksamhet i tropikerna.

³⁷ § 1 Reglemente för Nordiska rådets svenska delegation; se Banko U 1959: 37, s. 46.

³⁸ Se s. 17, not 2.

³⁹ Mot. 1951 s. 236 och II: 315 samt Utr.U 1951: 12, där fråga var om instruktionen för den svenska FN-delegationen. Motionerna avslogos efter saklig prövning.

Fråga kan dock av och till uppkomma i vad mån reglerna i RF § 54 om utrikesnämndens hörande skall vinna tillämpning beträffande verksamheten i internationella organisationer. Enligt nämnda grundlagsbud har utrikesnämnden till »uppgift att med Konungen rådpläga om ärenden, som angå rikets förhållande till främmande makter». Trots paragrafens avfattning måste till hithörande ärenden tvivelsutan räknas även frågor, som gälla svenska delegaters förhållningssätt inom organisationer, av vilka Sverige är medlem. Rådplägning i nämnden bör enligt grundlagsstadgandet äga rum i alla utrikesärenden av större vikt före deras avgörande. Verksamheten inom flertalet internationella organ, vilken i huvudsak är av administrativ natur, gäller uppenbarligen i allmänhet icke »utrikesärenden av större vikt», sett ur svensk synpunkt. I utrikesnämnden torde enligt praxis, såvitt nu är i fråga, tagas upp huvudsakligen ärenden avseende centrala allmänpolitiska organisationer. Ett årligen återkommande ärende i nämnden är t. ex. Kungl. Maj:ts instruktion för delegationen till Förenta Nationernas generalförsamling. Vid ett möte i nämnden före generalförsamlingen genomgås de viktigare punkterna på generalförsamlingens dagordning. På liknande sätt följer utrikesnämnden arbetet inom Europeiska frihandelssammanslutningen (EFTA).

Just på grund av arbetets natur uppkommer emellertid inom de stora organisationerna hastigt växlande situationer. Det kan i vissa lägen bli svårt att fullgöra konsultationskravet i RF § 54, om svenska delegationen vid en betydelsefull konferens skulle tvingas till snabba ställningstaganden. Annat kan måhända då icke medhinnas än på sin höjd ett telegram till utrikesdepartementet med begäran om instruktioner. Rådplägning enligt RF § 54 kan i sådant fall ej ordnas. Arbetsformerna inom organisationerna, som kunna föranleda ett mera uppdrivet tempo än de klassiska bilaterala förhandlingarna brukade kräva, kunna med andra ord omöjliggöra ett iakttagande av grundlagens regler på förevarande punkt. Ofta kunna delade meningar uppkomma om huruvida nämnden bort i ett visst fall höras eller om sådant hörande kunnat underlåtas. Fall till belysning av denna frågeställning kunna hämtas ur konstitutionsutskottets dechargegranskning. Utskottet anmärkte 1930 på dåvarande handelsministern statsrådet Lundvik för underlåtenhet att rådföra sig med utrikesnämnden rörande ett viktigt ställningstagande under den s. k. tullfredskonferens, som 1930 avhölls i Genève.⁴⁰ Även

⁴⁰ KU 1930: 26, s. 20—29.

1962 uttalade utskottet viss kritik, ehuru i mild form, i anledning av att utrikesnämnden ej blivit hörd, innan dåvarande utrikesministern Undén hösten 1961 framlade sin plan om bildande av en »non-atom-club».⁴¹

Om till en internationell organisation knutits dömande organ, vilkas jurisdiktion Sverige underkastat sig, uppstå särskilda problem. För närvarande torde detta läge föreligga i huvudsak endast beträffande Förenta Nationernas främsta rättsskipande organ, Internationella domstolen i Haag. Ett godtagande av den jurisdiktion, som utövas av den Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna, överväges emellertid alltjämt av Sverige. Ett svårlöst problem uppkommer, med både internationellrättsliga och statsrättsliga aspekter, i det fall, att en internationell domstol, vars avgörande Sverige förpliktat sig att följa, finner ett i vederbörlig ordning antaget och lagakraftägande svenskt beslut strida mot Sveriges folkrättsliga förpliktelser. Frågeställningen var aktuell i det s. k. Bollmålet. Då frågeställningen behandlades i riksdagen år 1961, kom man icke fram till någon lösning.⁴² Fallet ansågs vara så opraktiskt, att lagstiftningsåtgärder befunnos ej nödvändiga. Hur en konflikt mellan nationell och internationell dömande verksamhet skall lösas är sålunda en i svensk rätt hittills obesvarad fråga. Uppenbart är emellertid att, om erkännandet av en internationell domstols jurisdiktion skall ha någon mening, däri måste ligga att landet är berett att i kollisionstillfällen giva den internationella domstolens beslut företräde framför beslut av egna domstolar. Om Sverige skulle vinna anslutning till EEG på bl. a. det villkor att Sverige biträder art. 187 och 192 i Romfördraget, måste frågan lösas. Enligt nämnda stadganden skola nämligen domar, meddelade av de Europeiska Gemenskapernas domstol, vid tillämpning av nämnda fördrag ha omedelbar exigibilitet i medlemsstat. Den omständigheten att den högsta nationella dömande instansen anser den europeiska domstolens avgörande felaktigt, får ej förhindra verkställighet. Konfliktsituationer torde vad angår denna domstol bliva vanligare än eljest, enär den europeiska domstolen har till uppgift just att bedöma huruvida intern rätt överensstämmer med landets förpliktelser enligt vederbörande internationella överenskommelse, bl. a. enligt Romfördraget.⁴³

⁴¹ KU 1962: 17, s. 2—5.

⁴² Se, Mot. 1961 I: 264 och 1 LagU 1961: 38, samt där anmäld litteratur.

⁴³ Se härom Stoll, »L'application et l'interprétation du droit interne par les juridictions internationales», Bruxelles 1962, s. 84 f.

Så långt problemet kan lösas genom att den internationella domen genom interna lagbestämmelser gives generellt företräde, föreligger knappast några statsrättsliga svårigheter. I en utrikespolitisk regeringsdeklaration⁴⁴ våren 1950 antyddes emellertid att en svensk anslutning till en domstol av den art, som den Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna utgör, sannolikt skulle kräva grundlagsändringar. Tanken utvecklades dock icke närmare. Enligt den mening, som här kommit till uttryck, skulle grundlagarna i nuvarande lydelse ej resa hinder i vägen för Sverige att underkasta sig internationell domstols jurisdiktion. Svårigheter kunna tänkas uppkomma, därest det, för att ett internationellt domstolsavgörande skall kunna verkställas i landet, blir erforderligt att företaga en ändring i den nationella lagstiftningen, som de med nationell lagstiftningsmakt utrustade organen måhända icke äro villiga att genomföra.⁴⁵ Självfallet kan landet ifråga icke undandraga sig de genom domen uppkomna förpliktelserna genom att uppsäga den överenskommelse, varpå den internationella domstolen gundar sin kompetens.

Ett nytt moment i de senaste decenniernas utveckling reser vissa statsrättsliga frågor, nämligen parlamentens ökade intresse för utrikespolitiken, icke minst för de internationella organisationernas verksamhet. Inom folkrepresentationerna finns på åtskilliga håll en önskan att närmare följa det arbete, som pågår inom dessa. För att möta detta intresse genomfördes 1921 en grundlagsändring, varigenom reglerna i RO § 56 om muntligt meddelande tillkommo. Med stöd av detta stadgande, som möjliggör för Kungl. Maj:t att »i fråga, som angår rikets förhållande till främmande makt», lämna riksdagen muntliga meddelanden med tillfälle till efterföljande diskussion, anordnas årligen utrikesdebatter i riksdagen. I dessa debatter intager ofta verksamheten inom de ur svenska synpunkt centrala internationella organisationerna en bemärkt plats.

Av intresse är att man icke längre på alla håll nöjer sig med dessa tillfällen till debatt. Vid 1960 års riksdag framfördes motionsvägen⁴⁶ krav på vissa grundlagsändringar. Riksdagsordningen i nuvarande utformning förklarades hindra riksdagen från att på ett ändamålsenligt sätt följa utvecklingen inom EFTA. Riksdagen borde enligt

⁴⁴ Se Undén, 22/3 1950 (AK nr 11, s. 16).

⁴⁵ Allehanda olikartade fall kunna uppkomma. Några behandlas i Bebr, a. a. »Judicial Control of the European Communities», London 1962, s. 224—226.

⁴⁶ Se Mot. 1960, II: 644.

motionärerna få tillfälle bl. a. att ange riktlinjer för svenska ståndpunktstaganden i organisationen. Kungl. Maj:t borde för sådant ändamål ge riksdagen en redogörelse för vad som under året förekommit inom EFTA. Denna redogörelse skulle därefter utskottsbehandlas av riksdagen. Motionen avslögs under hänvisning främst till pågående utredningar.⁴⁷

Riksdagen har dock i vissa fall mera effektiva möjligheter att följa och även inverka på arbetet i internationella organisationer än dem, som muntligt meddelande enligt RO § 56 öppnar. Kungl. Maj:t avlämnar nämligen beträffande några organisationer en redogörelse för fattade beslut och annan verksamhet till riksdagen. Detta förfaringssätt tillämpas emellertid sparsamt. Något egentligt grundlagsstöd för detta förfarande finnes ej. Något hinder mot att Kungl. Maj:t begär riksdagens yttrande över internationella organisationers beslut finns å andra sidan icke heller.⁴⁸ Föreskrift om en allmän möjlighet för Kungl. Maj:t att rådföra sig med riksdagen finnes nämligen ej i grundlagen. Förfaringssättet vad angår internationella organisationer faller uppenbarligen utanför vad i RF § 89 är föreskrivet om möjlighet för Kungl. Maj:t att i lagstiftningsfrågor överlämna medbeslutanderätt till riksdagen. Ej heller är RF § 12 tillämplig; riksdagens medverkan i utrikespolitiken enligt denna paragraf avser blott godkännande av överenskommelser. Formellt måste i stället hänvisas till RO § 54, där Konungens »skrivelser» omnämnas utan att det närmare anges vad sådana skrivelser skola avse.⁴⁹ Det kan också antecknas, att Kungl. Maj:t icke på eget initiativ till riksdagen låtit överlämna redogörelser för en internationell organisations verksamhet. I de fall då så skett har anledningen varit ett initiativ utifrån.

Sedan 1921 har Kungl. Maj:t — under senare tid årligen — för riksdagen redovisat de av Internationella arbetsorganisationen (ILO) under året antagna rekommendationerna och konventionsförslagen i en proposition med anhållan om riksdagens yttrande.⁵⁰ I redogörelsen upptagas även de konventioner, vilkas ratifikation Kungl. Maj:t

⁴⁷ Se KU 1960: 23.

⁴⁸ Se K. prop. 1951: 54, s. 7. På tal om Europarådet konstaterar utrikesministern där torrt, att det ej föreligger konstitutionella hinder att understålla församlingens rekommendationer riksdagen för yttrande, oavsett huruvida Kungl. Maj:t anser sig bära förorda dessa eller icke.

⁴⁹ Detta grundlagsbud åberopades också, då Kungl. Maj:t 1921 för första gången överlämnade en redogörelse för en internationell organisations verksamhet till riksdagen med anhållan om dennas yttrande (se K. prop. 1921: 361, s. 19).

⁵⁰ Se K. prop. 1921: 361, s. 3.

ej kan förorda. Upphovet till denna praxis är ett uttryckligt stadgande för ILO (ursprungligen i art. 405 i Versaillestraktaten, nu i art. 19 i Internationella arbetsorganisationens stadga), enligt vilket medlemsland är skyldigt att inom ett år underställa organisationens konventioner och rekommendationer den eller de myndigheter, till vilkas kompetensområden de höra.

Vad angår verksamheten inom Europarådet har på liknande sätt Kungl. Maj:t plägat i en årligen återkommande proposition förelägga riksdagen för yttrande de rekommendationer och resolutioner, som Europarådets rådgivande församling antagit under det föregående året. Utrikesministern har i denna även brukat angiva sin inställning till dessa beslut. Denna praxis har sin grund i en uttrycklig hemställan från Europarådets rådgivande församling.⁵¹

En något annan form har tillämpats vad angår den årliga redogörelsen från Nordiska rådets svenska delegation, som denna enligt § 6 i reglementet för delegationen avgiver till Kungl. Maj:t och vari denna rapporterar om den senaste råds-sessionen. Redogörelsen vidarebefordras av Kungl. Maj:t genom skrivelse (ej proposition) till riksdagen utan några kommentarer. En utredning angående delegationens arbetsformer föreslog 1958, att redogörelsen skulle av rådsdelegationen ingivas direkt till riksdagen och upptog en föreskrift härom i sitt förslag till reglemente för delegationen.⁵² Detta förslag kunde emellertid icke godtagas av riksdagen. Frågan om på vad sätt ett ärende kan anhängiggöras i riksdagen för beslut av denna betraktas nämligen som ett grundlagsspörsmål; grundlagarna måste besvara detta spørsmål uttömmande. Huvudsätten för att anhängiggöra ett ärende i riksdagen äro »Konungens skrivelser och propositioner» (RO § 54) och motioner (RO § 55). Vidare förutsattes i riksdagsordningen, att revisorernas anmärkningar inkomma till riksdagen (RO § 72) och att berättelser skola avgivas till riksdagen av JO och MO (RF § 100). Riksdagens verk ha tillerkänts rätt att till riksdagen ingiva framställningar, därvid man formellt bygger på reglerna i RO § 41 med kompetensbestämmelser för riksdagens bankoutskott. Utanför det av dylika regler avgränsade området kan icke något ärende komma på riksdagens bord för besluts fattande. Rådsdelegationens berättelse måste därför gå vägen över Kungl. Maj:t.

Behandlingen av Nordiska rådets redogörelse har givit anledning till åtskillig konstitutionell diskussion. Spörsmålen ha gällt berätt-

⁵¹ Se K. prop. 1951: 54, s. 2.

⁵² Se Banko U 1959: 37, s. 42.

telsens utskottsbehandling — den har i praxis företagits allenast av utrikesutskottet — och den därmed sammanhängande frågan huruvida berättelsens innehåll skulle göras till föremål för sakbehandling i riksdagen.⁵³

Avslutningsvis kan sägas, att grundlagsreformen av 1921, vilken gällde de statsrättsliga funktionerna med avseende å makten över utrikspolitiken, på sin tid öppnade möjlighet för en mera tidsenlig behandling av utrikesärendena. Nu ha 40 år gått, och icke minst de internationella organisationernas växande betydelse torde nödvändiggöra en ny översyn av grundlagarna — även om det ej blir en allmän författningsreform — för att tillgodose en ny tids krav vad avser Sveriges plats i internationellt samarbete.

⁵³ Håstad, AK 11/12 1958 (nr B 15, s. 186 f.) m. fl.

PARTIMOTSÄTTNINGARNA VID 1771—72 ÅRS RIKSDAG SOM BAKGRUND TILL GUSTAV III:S STATSKUPP

Av Lektorn, fil. lic. Stig Hallesvik, Katrineholm

Med anledning av Adolf Fredriks hastiga död i februari 1771 måste en riksdag sammankallas för att fastställa den nya konungaförsäkran, som skulle gälla för Gustav III:s regering. Med denna fråga som kärnpunkt utkämpades partistriden mellan hattar och mössor. Den stormlöpning mot det gamla privilegiesamhället, som de ofrälse mössorna inledde, framkallade regimförändringen i augusti 1772. Det följande är ett försök att peka på några viktiga faktorer, som beredde vägen för det frihetstida statsskicket fall.

I. *Kompositionsavtalet. Frågor, som påverkar partiförhållandena.* En av mössledarna på riddarhuset, Fredrik Ulrik von Essen, ger en ögonblicksbild från de förhandlingar, som i riksdagens inledningsskede upptagits inför konungen den 12 juni mellan hattarna Fersen, Höpken, Duvall och mössorna Ridderstolpe, Essen och Pechlin. »Mössorna frågade då H: vad deras mening vore och ville höra, huru de ville havat. Gr. Fersen svarade då med ett glättigt raillerie, efter det man ville det han uppriktigt skulle säga sin önskan, så vore det den, at H—n finge sätta till talesmän och deputationer, bibehålla gamla rådet, hava sina vänner vid styret m. m.». Essen svarade, att han ville tala med något större allvar men hade samma åstundan för sitt folk »och skulle ingen undra på om de nu efter par års lidande ville söka någon upprättelse».¹

Förhandlingarna var ett led i franska hovets, kungens och hans förtrogne rådgivare Carl Fredrik Scheffers politik att försona partierna och söka upphäva dem. De hade »båda i lika mån bidragit

¹ Essen, Journal. C. G. Malmströms avskrifter, vol. 3. RA.

till sitt fäderneslands nedgång».² Hattledaren Fersen tycks ha insett, att mössorna skulle uppfatta försoningen som ett försök att i första hand upphäva mösspartiet, och han har av allt att döma inte gillat detta uppslag, som kommit från Scheffer.³ När talmansvalen var avslutade en vecka senare, visade det sig, att mössorna hade pluralitet i de ofrälse stånden, hattarna hos adeln. Partigrupperingen återtog, som Lagerroth påpekat, den gestalt den haft 1765.⁴ Men övervikten i prästeståndet var så knapp som möjligt, och detta bidrog förmodligen till att de adliga particheferna kom fram till ett slags uppgörelse.⁵ Det är en kompromiss, som visar god vilja från mösschefernas sida att bibehålla lugn och ordning vid riksdagen. Emellertid kom den aldrig på papperet i bindande form. Det var en uppgörelse inom adeln, som fick karaktären av en »gentlemen's agreement».

En häftig presskampanj riktades mot kompositionen.⁶ Det franska sändebudet, Vergennes, vittnar också om att den inte blev uppskattad av de ofrälse; de kallade den en uppgörelse mellan adelsmän. Präster och borgare fruktade t. o. m. att den täckte en plan att sluta en union, vars hemliga syfte skulle vara att minska de ofrälse privilegier. Mösscheferna tog risker, när de meddelade sitt parti de engagemang, som de åtagit sig gentemot hattarna.⁷ Englands sändebud, Goodricke, ser i kompositionen blott en finess från hattarnas sida att diskreditera mösscheferna (och därmed hans ryska kollega Osterman och honom själv). Den hade väckt missnöje inom partiet och satt dem i en kritisk belägenhet. Inte heller hattarna var särskilt nöjda. Vergennes kallar försoningen endast ett stillestånd.⁸

Den punkt i kompositionen, som först kom i blickpunkten, var bestämmelsen, att det segrande partiet på riddarhuset skulle fylla utskotten till åtminstone en tredjedel med företrädare för motpartiet, och att man skulle försöka få de andra stånden att följa exemplet. Borgarna beslöt genast att gå sina egna vägar.⁹ De satte inte in en

² Fransyska ministerberättelser 1713—72, C. G. Malmströms avskrifter, vol. 1. RA. (= V) 5/5 —71.

³ Referat av franska ministerberättelser, C. G. Malmströms avskrifter, vol. 2. RA. (= V. r) s. 341, 337.

⁴ F. Lagerroth, »Frihetstidens författning». Stockholm 1915 (= Lagerroth), s. 650.

⁵ C. T. Odhner, »Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering», I. Stockholm 1885, s. 29, not 2.

⁶ Lagerroth, s. 646—649.

⁷ V. r sid. 339. V 4/7.

⁸ Engelska ministerberättelser 1720—72, C. G. Malmströms avskrifter, vol. 2.

⁹ G 28/6.

RA (= G) 14/6. V. r sid. 339.

enda hatt i sekreta utskottet. Prästerna satte endast in fyra hattar (av 25 medl.), och i konsekvens härmed satte adeln endast in fyra mössor. (Bönderna var som bekant ej representerade i S. U.).

Kompositionen var alltså knappt ingången, förrän borgarna gav signalen till en »ofrälse politik». De ofrälse mössorna var ej längre benägna att följa sina adliga ledare. Partiet hade blivit svårt att styra, som Goodricke uttrycker det. Man hade gjort misstaget att inte dra in de ofrälse i förhandlingarna.¹⁰ I kompositionsavtalet fanns egentligen endast en punkt, den första, som de ofrälse kan ha hyst verklig motvilja för: konungaförsäkran av 1751 skulle användas oförändrad. Där vädrade de adliga ståndsintressen.

II. *Privilegiefrågan.* (*Striden om konungaförsäkran = KF*). Den 20 juli slungades en ny brandfackla av borgarståndet. Det antog då ett förslag till instruktion för expeditionsdeputationen, vilken som namnet anger hade att expediera ständernas beslut. Förslaget gick ut på att *tre* ständs beslut skulle befordras till verkställighet, utan att det fjärde ståndet skulle kunna hindra eller fördröja det. Därmed väcktes en fråga, som kom att bli den svåraste stötestenen under riksdagen, nämligen om den oinskränkta giltigheten av tre ständs beslut. Skulle tre stånd kunna göra ingrepp i det fjärdes privilegier?

KF kom att fylla funktionen av en nytolkning eller komplettering av författningen, gällande för en konungs livstid. De ofrälse fordrade nu ändringar. Bl. a. skulle kungen förklara sig benägen att alltid instämma med rikens ständer — ordet »samtliga» var utelämnat. Vid befordringar till ämbeten skulle avseende fästas »endast» — vilket ersatt »förnämligast» — vid skicklighet och förtjänst, ej vid någons förvärvade gunst, karaktär, stånd och anseende (orden »karaktär» och »stånd» tillagda). Detta varslade illa för adelns företrädesrätt till rikets högre tjänster. En ström av skrifter angrep adelns rättigheter. »Den ofrälse soldaten» väckte störst uppmärksamhet (trycktes i 3.000 ex.).

Den 14 juli skriver den franske utrikesministern till Vergennes, att mössornas obenägenhet för förlikning väckt farhågor hos Ludvig XV. Man hoppas emellertid, att de ofrälse animositet mot adeln skall försona de bägge partierna på riddarhuset och få adeln att söka skydd bakom tronen. Taktiken att söka sätta adeln och de ofrälse

¹⁰ F. A. v. Fersen, »Historiska skrifter», utg. av R. M. Klinckowström, III. Stockholm 1869, s. 428.

i harnesk mot varandra följdes av konungens medhjälpare Carl Scheffer och Fredrik Carl Sinclair. Vergennes tycks också till en början ha gått in för den, men i slutet av september intar han en helt annan ståndpunkt. Ett litet antal människor hoppas, skriver han, att större makt skall falla i kungens händer genom omständigheternas makt. Vergennes tror, att det är mycket svårt att göra revolution med våld. Gardesregementets överste (Fersen) är föga benägen för en omvälvning. Liksom denne håller Vergennes fast vid kompositionen och arbetar på ett lugnt och snart slut på riksdagen. Bröderna Carl och Ulrik Scheffer var emellertid eniga i att hindra Fersen från att nå kungens förtroende. De hade velat göra Sinclair till hattchef, och kungen själv hade begärt, att partikassan skulle överlämnas till denne, men Vergennes hade trots det nekat.¹¹

Vergennes hade tidigare kritiserat Fersen för att han visat för stort tillmötesgående mot mössorna och fjäskat för Osterman. Goodricke berömmar i början av oktober Fersen för att ha visat moderation och bistått hans vänner i fråga om KF.¹² Vid mitten av oktober kom den upp till behandling på riddarhuset. Den 17 oktober förklarade Fersen, att uppgiften att delta i beredningen av KF i sekreta deputationen (förstärkt med 25 bönder) »varit ett av de svåraste och brydsammaste mål mig kunnat åläggas». Adeln hade krävt att få förbli vid 1751 års försäkran, men att vid ett sammanträde av fyra stånd vara ensamma mot tre är svårare än att yttra sig i ett samfund, där *en* esprit syntes förena de flesta. Adeln hade inte genom avvikande vota velat ge anledning till skiljaktighet stånd och stånd emellan, särskilt som man såg, hur man sökte uppreta alla stånd, »ja intill menige man i riket» mot ridderskapet och adeln. Han hade inget högre önskat än att få förbli vid 1751 års KF, men adeln måste tänka på regeringssättets bestånd. Till sist uttrycker han förhoppningen, att vad adeln än beslöt, det månne lända till allmänt väl.¹³

Den med Fersen nära lierade Carl Sparre var den förste, som försvarade utskottsförslaget. Flera av de ledande mössorna förenade sig med honom. Men barometern pekade på storm. Kaptenlöjtnanten vid flottan Pehr Lilliehorn angav tonen, när han förklarade, att förslaget gick ut på att krossa adelns privilegier. Dessa hade kostat förfäderna egendom, krafter, liv och blod att förvärva — det borde

¹¹ V. r. sid. 340. V 26/9, 10/8.

¹² V 10/8. G 8/10.

¹³ Adelns renskrivna protokoll 1771—72, tom 1, s. 1290—94. RA.

ock kosta, innan de kunde återtagas. Någon votering om adelns privilegier ville han inte tillåta — då skulle han hellre dö, utropade han. Man beslöt slutligen, efter ett nära 18 timmar långt sammanträde, att sända ett protokollsutdrag till de övriga stånden, vilket skulle framhålla skälen till att adeln höll fast vid 1751 års KF. Röst-siffrorna var 383 mot 276. Vid nästa sammanträde, den 23 oktober, då partierna mobiliserat ytterligare trupper, godkändes ett dylikt protokollsutdrag med 412 röster mot 310. Man framförde argumentet, att KF var en grundlag, som enligt 1766 års bestämmelser ej kunde ändras utan två riksdagars beslut, men detta avvisades av de ofrälse under förklaringen, att KF, som var en grundlag för *konungen*, ej blev det förrän han undertecknat. Det var ej fråga om någon ändring, då den gamla KF upphört att gälla i och med Adolf Fredriks död. Adels beslut innebar ett nederlag för kompromissens män. När Wadenstierna ville tillstyrka på klubben att låta KF gå igenom, kom han nästan livlös därifrån.¹⁴

»Ceci est un ameusement de la jeunesse», skriver Vergennes. »Sköldlyftningen» på riddarhuset till försvar för privilegierna är en händelse, som alla talar om. Allt detta innebär rätt fattat ett inbördeskrig inom hattpartiet. Folk, som har större ambition än erfarenhet och duglighet, vill avlägsna de gamla ledarna och sätta sig i deras ställe.¹⁵

När adeln sände ytterligare protokollsutdrag, började de ofrälse tålmod tryta. Bondeståndet »undanbad sig, att hädanefter oroas med vidare föreställningar i detta ämne». På riddarhuset däremot talade Fredrik Horn om en sammansvärjning för att krossa adeln och dess privilegier.¹⁶ Det var i detta läge kungen trädde fram för att ta ledningen, ett försök som helt misslyckades.¹⁷ Frågan om KF förblev olöst över julferierna.

Den 7 januari kan kungen meddela sin mor en angenäm nyhet. Hattarna hade bildat en fronderande klubb, där de satt upp liksom en allmän förbindelse. Man hade skrivit följande ord på ett papper: »Hwem vill eij stadna kvar i Stockholm tils dess man har sett en infödd älskad Konungs lagliga Kröning och almäna Riksärender fulbordade. Ingen utan alla vi som med våra namn och signeten underteckna den skriff villia eij öfvergifva detta möte för än våra

¹⁴ G. Kjellin, »Rikshistoriografen Anders Schönberg». Lund 1952, s. 241.

¹⁵ V 7/11, 18/11.

¹⁶ C. G. Malmström, »Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772», VI. 2 uppl. Stockholm 1901, s. 250.

¹⁷ Se sid. 393 f.

Privilegier äro stadgade och vår Konung krönt.» En vecka senare skriver han, att det var mer än 250 underskrifter. Man påstår, fortsätter han, att Carl Sparre velat skriva under men blivit vägrad. De är allesammans fruktansvärt uppretade mot greve Fersen.¹⁸ Sinclair tackar han i ett brev för nyheten om klubbens bildande. Det var en händelse, som han inte väntat sig. Han var mycket nyfiken på vad Vergennes skulle säga. Denne skulle väl åtminstone inse, att kungen hade ett verkligt parti, som stödde honom och höll på den goda saken. Han borde upptäcka, hur fel Fersen haft med att säga, att det bara var en »feu de paille».¹⁹ Klubben fick namnet »Svenska Botten», och ledningen kom snart att övergå till överste J. M. Sprengtporten.

När frågan om KF åter togs upp, nu i expeditionsdeputationen, avlägsnade sig adelns ledamöter. De ofrälse satte upp KF enligt tre stånds beslut, men skrivelsen överlämnades åter till stora deputationen, för att man skulle få tillfälle att göra sammanjämkning. Deputationen, som ej ville framlägga både de ofrälse och adelns förslag, emedan kungen då skulle få avgörandet i sin hand, överlämnade ännu en gång frågan till stånden. De gamla aristokraterna strävar efter fullkomligt samförstånd, men den stora massan vill inte avstå något, sammanfattar kungen situationen.²⁰

Den 24 februari kom det äntligen till ett avgörande på riddarhuset. Essen och Wadenstierna (en av Fersens närmaste medarbetare) tillstyrkte, att man skulle antaga de ofrälse stånds förslag, med villkor att en av de fyra talmännen undertecknad förklaring att inget stånds privilegier kunde anses vara rubbade genom KF, skulle åtfölja den. Detta förslag segrade slutligen med 359 röster mot 327. Inemot 80 reservanter undertecknade Sprengtportens förklaring, »att han icke tog någon del i den vanära, som ridderskapet och adeln förestode». Hur litet den ovannämnda förklaringen, som åtföljde KF, betydde, visade sig den 27 juli, då sekreta deputationen *tolkade* adelsprivilegierna så, att de ofrälse hade rätt till rikets högre ämbeten.²¹ Privilegierna behövde således ej ändras.

De ofrälse stånden hade slutligen segrat, likaså »kompromissens män» på riddarhuset. Den danske ministern anger, vilka de är. Fersen har mycket verkat för föreningen men i synnerhet Ostermans

¹⁸ H. Schüeck (utg.), Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling, II. Stockholm 1919 (= G III) 7/1, s. 112. 14/1, s. 117.

¹⁹ Historisk Tidskrift 1959, s. 434.

²⁰ G III 11/2, s. 135.

²¹ F. Lagerroth, Ständernas maktutövning, i Sveriges riksdag I: 6. Stockholm 1934, s. 264.

oavårliga humana bemödanden, understödda av Pechlin, Funck, Ribbing, Ridderstolpe och Essen.²² Goodricke framhåller, att motståndet på riddarhuset blivit mindre, sedan Sinclair vunnits av mössorna.²³ Men striden hade fört med sig ett inbördeskrig inom hattpartiet. De yngre adelsmännen hade närmat sig kungen för att söka värn för sina privilegier. Denna fara för statsskicket kan ha kommit de mera sansade att svänga om och acceptera nivelleringen. De var beredda att offra en del av sin sociala och ekonomiska ställning för att bevara det fria statsskicket.²⁴ Lagerroths påstående, att i de mest brännande frågorna, privilegiefrågorna, partimotsättningen kom att vika för ståndsmotsättningen, visar sig vara en sanning med modifikation.²⁵ För majoriteten av adeln fick ståndsintresset ge vika för en önskan att bibehålla styrelseskicket. Det vore av stort intresse att få klarlagt, hur denna majoritet rekryterades socialt.

III. *Rådssaken.* Först när privilegiefrågan var förd i hamn, tog mösspartiet upp nästa offensiv: mot hatträdet. Frågan om rådets sammansättning hade varit föremål för diskussion i kompositionskonseljen, men eftersom det var svårt att nå enighet, utmynnade den endast i ett något svävande löfte av konungen, att han skulle söka ordna ytterligare 4 à 5 vakanser (ändrades sedan till 3 à 4) till riksdagens slut.²⁶ De två vakanser, som stod till buds, besattes med mössor, som licentierats 1769. På hösten insattes ytterligare en mössa.

I början av mars ansåg kungen, att kompositionsavtalet var uppfyllt, när han förmått tre hattråd att begära avsked med pension.²⁷ (Mössorna skulle då komma att inneha 6 av 16 platser.) Men det ansåg inte motsidan. Essen gav förklaringen, att det var misstron mot konungen, som gjorde att man ej ville nöja sig med tre platser. Den verkliga förklaringen torde vara mer komplicerad. Inom mösspartiet förelåg en klar motsättning, som lätt kan beläggas i Goodrickes depescher. I mars ville »våra vänner», vilket här får tolkas som Essen och andra adliga mösschefer, ha hälften av rådsplatserna »enligt andan av kompositionen». Osterman och Goodricke å ena sidan rådde dem att vara belåtna, om de kunde få fyra eller fem riksråd att resignera utan strid. De kände till ett kontrakt, som Ver-

²² Excerpt ur danska ministrars i Sthlm depescher 1762—92, N. Tengbergs avskrifter. RA. (= Guldenchrone) 28/2.

²³ G 11/2.

²⁴ Jfr Valentin i Scandia 1941, s. 10.

²⁵ Lagerroth, s. 650.

²⁶ Odhner, s. 29 not 2.

²⁷ G III 12/3, s. 169.

gennes hade med prästerna i sekreta utskottet, och fruktade, att prästeståndet skulle vinnas över till hattarna. »Hade vi pengar att köpa pluralitet hos adeln, skulle vi handla annorlunda», skriver Goodricke. Å andra sidan ville de ofrälse avsätta alla riksråd och pressade dem att gå på. De adliga mösscheferna intog alltså en mellanståndpunkt.²⁸

Osterman och Goodricke menade sig kunna åstadkomma en mössmajoritet i rådet, om endast *fem* hattråd avlägsnades. Riksrådet Wallvijk var i hemlighet mössornas handgångne man och gick under benämningen »den omvände». Mössornas 3 + 5 + Wallvijk skulle då ställas mot hattarnas 6 + 2 (Gustav III:s röster), alltså 9 röster mot 8. Det 16:e riksrådet, Sinclair, hade visserligen i hemlighet gått över till mössorna men ansågs opålitlig och skulle sändas till Pommern, där mössorna gjort honom till generalguvernör. På så sätt kunde mössorna alltid vara säkra om majoritet.²⁹

Så lägger borgmästare Sundblad fram ett memorial i sekreta deputationen den 30 mars, som kräver att alla återstående hattråd (10, sedan 3 begärt avsked) skall avskedas.³⁰ Detta tycks ha skrämt Osterman, ty han vill nu nöja sig med *tre* riksråds avskedande, som adeln föreslagit. »Vännerna» var oense om hur många, som skulle avskedas, men de ofrälse beslöt natten före plenum den 11 april att utdriva sju. Därvid undantogs Wallvijk, Sinclair och den med honom och änkedrottningen lierade v. Schwerin enligt ett förslag av rådmann Brandberg från Uleåborg.³¹ Situationen är märklig. Osterman har i samförstånd med adliga mösschefer och den franske ambassadören delat ut pengar för att rädda hattråd!³² Förbittringen mot kompositionen var så stor, att den hotade med en schism, skriver Goodricke. De båda ministrarna fruktade, att deras vänners iver och hattarnas förbittring skulle gynna kungens planer.³³ När adeln den 25 april fattar samma beslut som de ofrälse med 277 röster mot 272, betraktar de därför detta som en stor seger, som dessutom kunnat vinnas utan penningar. Osterman trodde sig veta, att Sinclair ej arbetat emot honom utan låtit sitt inflytande vila.³⁴ Hattarnas uppförande i denna sak hade varit obegripligt och ej motsvarat deras ledares kända talanger. Vad kan ha motiverat detta Goodrickes hårda omdöme?³⁵

²⁸ G 10/3.

²⁹ G 17/3. Guldenchrone 29/3.

³⁰ Sekreta Deputationens protokoll 30/3 —72. Frihetstidens utskottshandlingar. RA.

³¹ G 31/3, 14/4.

³³ G 14/4.

³² Fersen, s. 428.

³⁴ G 28/4.

³⁵ G 14/4.

Osterman hade fruktat, att ett angrepp på rådet skulle driva även de moderata i kungens armar. När det gäller hattarna bedömde han i varje fall situationen riktigt. Fersen svängde om och började samarbeta med kungen för att rädda rådet. Kungen började arbeta på att förena »den faktion, som var minst oppositionell mot honom», som Vergennes uttrycker saken, alltså hattarna. Men det var inte längre så enkelt, sedan Sinclair övergått till motpartiet.³⁶ Hans anhängare trodde nämligen, att han var orubbligt fäst vid kungen, och denne kände inte till, på sin höjd misstänkte, Sinclairs avfall.

I själva verket var det Vergennes som stod bakom borgmästare Sundblads memorial om hattrådets avsättning. Meningen var, att förslaget skulle framstå som en alltför stor orättvisa och förkastas vid den avgörande voteringen. Riksråden var som bekant endast underkastade juridisk ansvarighet, och hos åtskilliga kunde man ej peka på några graverande fel. Denna taktik misslyckades helt. Förslaget gick igenom. Att de ofrälse reellt, om än ej formellt, tillämpade en politisk ansvarighet är tydligt. Vad som hänt var något oväntat, som konsternerade de adliga particheferna på båda sidor (inklusive kungen). Vergennes säger, att det var en anda av fanatism, som under natten före den 11:e åstadkommit en revolution, tillintetgjort våra förhoppningar och rubbat mössornas planer. Två präster, ivriga demokrater, och en borgare, Sinclairs kreatur, hade åstadkommit denna komplott. Kungen använde sin vältalighet på den skickligaste av de två prästerna, Wijkman, som ej var tillgänglig för andra skäl än övertygelse, han trodde sig ha övertygat honom, men Wijkman gick direkt från kungens kabinett på mössklubbarna och deklamerade mot adelns övermod och egennytta. Statens verkliga styrka bestod i föreningen mellan de tre stånden, och man behövde varken ta hänsyn till hattarna, som ville bevara hela det gamla rådet, eller till mössorna, som begärde ett visst antal platser för att kunna sätta sig i besittning av dem. Man borde avsätta alla hattarna med möjlighet att sedan »benåda» dem som man ansåg värdiga därtill. Effekten av detta tal blev mycket snabb.³⁷

Den byråkratiska principen hade stått mot den parlamentariska. Rådets fall innebar ett kännbart nederlag för kungen och hattarna. Men ej heller alla mössor betraktade det som en seger. Dit hörde tydligen Ridderstolpe och Essen jämte de ryska och engelska ministerrarna. Striden om rådet har alltså framkallat en ny gruppering: de moderata hattarna och åtminstone vissa mössor har tagit avstånd

³⁶ V 23/3, 6/4.

³⁷ V 14/4.

från de ofrälse. Emellertid stöddes de senare av halva adeln. Betyder detta, att denna hälft accepterat parlamentarismens princip, eller är det rädslan för angrepp mot statsskicket från kungens sida, som fått dem att sluta upp vid de ofrälse sida? Vissa enskilda ledares inflytande måste därvid ha vägt tungt. Frågan kan ej besvaras med det material denna uppsats bygger på, men *en* överraskande aspekt kommer att visa sig i det följande.

Sammanfattning av partiförhållandena.

I. *Kompositionsavtalet*

Övervägande ståndsmotsättning

a) moderata mössor (Essen m. fl.)	b) moderata hattar (Fersen, ev. ofrälse) + Vergennes	c) kungen (Sinclair, Scheffer)
--------------------------------------	--	-----------------------------------

ofrälse mössor
+ Osterman, Goodricke

II. *Privilegiefrågan*

Ståndsmotsättningen genombruten

a) fronderande hattar (yngre adelsmän)	b) kungen (Sinclair, Scheffer)
---	-----------------------------------

a) ofrälse	b) moderata mössor (Essen m. fl.) + Osterman, Goodricke	c) moderata hattar (Fersen) + Vergennes
------------	---	---

III. *Rådssaken*

a) moderata mössor (Essen m. fl.) + Osterman, Goodricke	b) moderata hattar (Fersen, ofrälse)	c) fronderande hattar (+ Vergennes)	d) kungen
--	---	---	-----------

a) ofrälse mössor (Sinclair, Funck?, Pechlin?)	b) adel
---	---------

Den ovanstående översikten är ägnad att ge ett intryck av tvåpartisystemets upplösning. Vergennes vittnar om den splittring, som rådde efter rådets avsättning. Partierna var delade i nästan lika många celler som det fanns individer och erbjöd endast bilden av en monstruös anarki. Redan på ett tidigt stadium hade han börjat klaga över hattarnas, »patriotpartiets», splittring och passivitet. Han önskade visserligen även dess upplösning men först vid riksdagens slut. Oenigheten var orsak till partiets dekadens. »Un parti qui cesse

d'agir est bientôt un parti anéanti», är ett annat av hans omdömen. Under rådskrisen konstaterar han, att hattarna så att säga är utan rörlighet och liv. Deras olyckor tycks förvärpa deras splittring.³⁸ Men också mösspartiet var splittrat, och motsättningen mellan den moderata och den radikala riktningen hade senast manifesterat sig under rådskrisen.

De olika partifraktionerna, i regel representerade av sina främsta ledare, skall nu närmare granskas, och deras handlingsprogram presenteras, i den mån det har varit möjligt att komma åt dem med det använda källmaterialet. Därigenom kan man nå en viss överblick av det politiska kraftfältet inför omvälvningen den 19 aug.

I. *De ofrälse mössorna.* Början görs med den fraktion, som stod längst till vänster: de ofrälse mössorna. De drivande krafterna finner man bland borgarna och prästerna. Borgarna gav som nämnts signalen till kampen mot kompositionen och striden om KF, och präster och bönder sekunderade. Men det var först efter revolten mot de adliga cheferna i rådssaken, som man började tala om ett nytt demokratiskt parti, det tredje partiet, »l'escadron démocratique» etc. Det hade plötsligt uppstått och åstadkommit den förödelse, som bragt de båda partierna ur fattningen. Av Wijkmans uttalande på mössklubbarna att döma åsyftade man ett slags »underhusparlamentarism», byggd på en union mellan de tre ofrälse stånden. Udden var riktad mot de byråkratiska, adliga »överhusledamöterna». Inom partiet var man emellertid klar över skillnaden mellan den engelska författningen och den svenska. I England ägde konungen en tredjedel av den lagstiftande makten, medan denna, »det är sjelfva constitutionen, hos oss helt och hållet» är demokratisk. »Svenska folket, blott och ensamt, utan konunga-magtens deltagande, stiftar ju genom representanter, riksens ständer, sina lagar» (Daniel Helsingius 1771).³⁹

Man var mycket angelägen att hålla denna konungamakt inom sina gränser. Den 28 november hade kungen kallat till sig de fyra talmännen och erbjudit sin person att bli ett föreningsband mellan riksens ständer, »då han var den ende i riket, vilken född landets barn icke hade mer gemenskap med det ena ståndets intresse än med det andras». Borgartalmanen Sebaldt vägrade att framföra

³⁸ V 10/8, 23/3, 30/3, 1/5.

³⁹ H. Valentin, »Frihetstidens riddarhus», Stockholm 1915, s. 92 f.

kungens utan förmedling av rådet framburna budskap till sitt stånd, och de övriga ofrälse talmännen följde honom genast. När talet kommit i tryck (med eller utan kungens medgivande; långt framskridna planer på att trycka det hade han i varje fall⁴⁰) yrkade Essen och mössorna på att vidare försök från kungens sida att vända sig till ständerna och att vädja från ständerna till nationen skulle avstyras genom en reprimand till hatträdet, som inte hindrat dessa olagligheter. Hattarna däremot menade, att rådet handlat rätt, och föreslog en tacksägelse till kungen. Här stod åsikt mot åsikt i en konstitutionell fråga. Diskussionen för tanken till den, som uppstod efter Gustav V:s borggårdstal 142 år senare.⁴¹ De ofrälse mössorna såg vidare till, att en förbindelse för kungen att oavbrutet regera blev införd i KF för att hindra honom att upprepa de manövrer, som han regisserat 1768.

Ansatser till ett »spoils system» visade sig. Ständerna ingrep t. o. m. i K. M:ts befodringsrätt, vilket emellertid inte var någon nyhet. Man var på väg att bryta ned byråkratins skyddsmurar.

Från de ofrälse stånden utgick sålunda de konstitutionella framstötarna. Detta stämmer väl med Lagerroths syn på mösspartiet och dess strävanden. Emellertid finns det en intressant misstanke i Vergennes' depesch den 1 maj 1772, som kan vara värd en närmare granskning. Man misstänkte Sinclair för att vara upphovet till »revolutionen» och det nya demokratiska partiet. Sinclair blev visserligen alltid misstänkt, när något obehagligt hände, men vissa källor lämnar intressanta uppgifter om hans verksamhet efter övergången till mössorna i början av februari.

Kungen hade via Vergennes kommit i kontakt med vissa av de främsta stockholmsborgarna, som ville underhandla om att få besitta »terres nobles».⁴² Vid mitten av februari hade de ofrälse närmanden ökat, så att det väckt oro inom den klass av grandseigneurer som ville styra själv. Både borgare och präster mottogs med välvilja vid hovet. »I kretsar, där man sällan såg annat än biskopar, har det dykt upp ett antal av de mest betydande prästerna, sådana som Wijkman, Gadolin, Melin etc.» En av de ledande mössprästerna talade för kungen i en mindre riksdagsangelägenhet »som en ängel».⁴³

I sekreta deputationen ville mössan rådman Brandberg avsätta alla riksråd utom tre, bland dem Sinclair. Vergennes uppger, att det var på hoppet om Sinclairs bistånd, som mössorna beslutat anfälla

⁴⁰ HT 1959, s. 434.

⁴² V 3/2.

⁴¹ Jfr Fersen, s. 83, 2:a stycket.

⁴³ G III 18/2, s. 144 f., 23/3, s. 179.

rådet. Hans kreatur, Wijkman, prosten Kröger och handelsman Gram, hade åstadkommit rådets fall.⁴⁴ Kungen var förtvivlad över denna händelse och förvånad över att Sinclair bibehölls som riksråd. Motviljan mot honom hade plötsligt lagt sig, och man talade ej längre om att sända honom till Pommern.⁴⁵ I ett brev till kungen skriver Fersen, att mösscheferna ville få honom att tro, att Sinclair varit inblandad i rådets fall (liksom Funck).⁴⁶ Kungen har haft något slags uppgörelse med mösscheferna och Sinclair. Han vill ej tala riksdagsaffärer med denne, förrän hans oskuld bevisats. Gustav III anser hans uppförande så besynnerligt, så litet förenligt med hans sätt att tänka, att kungen tror sig stå inför lösningen av en gåta, troligen genom någon utomordentligt stor tjänst, som Sinclair skulle göra honom, och som kungen bara skulle ha honom att tacka för. Sådan var ställningen den 1 maj.⁴⁷

Sinclair's uppförande verkar onekligen gåtfullt, och ryktet sätter honom ständigt i centrum. Man står beredd att skriva under Fersens omdöme, att det var en intrigerande och machiavellistisk man, som endast avsåg sitt bibehållande.⁴⁸ Ledning till gåtans lösning får man emellertid i Vergennes' depesch den 1 maj.

Efter kungens samtal med Sinclair hade den »demokratiska skvadronen» skickat två ombud till Scheffer för att få veta, om kungen verkligen tagit mösscheferna och speciellt Sinclair i upptuktelse. När de fått svar, började de fråga, om kungen skulle hålla dem räkning för vad de skulle kunna göra för honom, och om han önskade att få de avsatta riksråden återinsatta. När Scheffer försäkrat dem om kungens välvilja, återkom de följande dag med beskedet, att de ej ville återinsätta riksråden, eftersom det bland dem fanns sådana, som var alltför lierade med den aristokratiska firma,⁴⁹ som de absolut ville förgöra, men de hade lovat att till nya riksråd endast föreslå för kungen behagliga personer. Den 30 april kom de tillbaka och talade nu utan omsvep. De trodde sig kunna åstadkomma mer för kungen än behagliga riksråd. De ville nå sitt mål säkrare och effektivare och hade därför skurit av banden till sina gamla chefer, som de fört bakom ljust. De skulle t. o. m. klippa av förbindelsen med Sinclair, som blandat sig med dem och ville styra dem. De ville själva ha meriten och vinsten av att ge kungen den auktoritet han borde

⁴⁴ V 6/4, 14/4. Jfr Malmström, s. 283.

⁴⁵ G III odaterat (177/4) s. 191.

⁴⁷ G III 1/5, s. 198 f.

⁴⁶ Fersen, s. 431.

⁴⁸ Fersen, s. 80.

⁴⁹ Finlay och Jennings, mot vilka Nordencrantz riktat beskyllningar. Se Malmström, s. 314 f.

ha, och var villiga att avstå allt, som inte berörde deras personliga säkerhet och egendom. Åt riksdagen ville de endast reservera beskattningsrätten och överinseendet över finansförvaltningen; allt det övriga skulle vara kungens prerogativ. Han skulle också få vetorätt i alla fall, då det rörde sig om att stifta nya lagar eller att tolka eller förändra de gamla. De hade emellertid framhållit, att denna tjänst krävde bistånd och kompensation. Den senare borde vara anse- lig, emedan de, när de förändrade regeringsformen, för alltid skulle beröva sig de rikliga skördar, som den dåvarande konstitutionen skaffade dem. De begärde ingenting i förväg — det var först, när revolutionen var ett faktum, som de krävde belöningen. Deras an- språk var höga; de uppgick till 6 mill. daler.⁵⁰

Sedan är fem rader censurerade i Malmströms avskrift — då bru- kar det röra sig om pengar från Frankrike. Antagligen hade Scheffer begärt pengar av Vergennes. Om det inte krävts franska pengar, skulle Vergennes troligen aldrig ha fått reda på historien. Vad de ofrälse ytterligare begärt måste ha varit privilegier; de hade ju fram- hållit, att de säkrare och effektivare ville nå ett mål genom att vända sig till kungen. De hade haft dåliga erfarenheter av adels obstruk- tionspolitik i privilegiefrågan. Antagligen har Scheffer inte vågat omtala dessa krav i övertygelsen om att de genast skulle avslöjas för Fersen.

Sinclair har själv antytt gåtans lösning. I ett brev till Gyldenstolpe skrev han den 1 mars: »Enligt min öfvertygelse är vid riksdagen intet annat att göra än att följa engelske konungens exempel, d. v. s. söka skaffa sig ett parti, som behärskar parlamentet.»⁵¹ Han har tydligen insett, att en stark kungamakt endast kunde byggas på de ofrälse. Han hade upplevt deras frammarsch och sett prov på deras styrka vid riksdagen. Han ändrade taktik, gav upp sitt motstånd i privi- legiefrågan och deltog i attacken på rådet, allt för att vinna de ofräl- ses förtroende. Han har lyckats fullt och helt: han blev general- guvernör i Pommern och bibehölls som riksråd. Goodricke och Osterman har sökt att få i väg honom till Pommern, när de märkte, att han höll på att ta ledningen över de ofrälse.⁵² Både Sinclairs adliga anhängare och de ofrälse trodde förmodligen, att kungen i hemlighet stod bakom honom.⁵³ Detta kan ställa Wijkmans upp- trädande natten före den 11 april i något annorlunda belysning. De ofrälse måste i slutet av april ha blivit förvånade över två saker,

⁵⁰ V 1/5.⁵¹ Odhner, s. 41 not 2.⁵² G 21/4.⁵³ V 6/4.

som är föremål för frågor vid deras första samtal med Scheffer: att kungen hade tagit Sinclair i upptuktelse, och att han ville återinsätta de avsatta riksråden. De har sedan dragit vissa slutsatser av de jakande svaren och erbjudit sig att klippa av banden med Sinclair. Mössornas underhandlingar med kungen förklarar på ett naturligt sätt, varför inga utpräglade partimän föreslogs till nya riksråd.⁵⁴

Senast den 6 maj har hela sammanhanget avslöjats för kungen. Sinclair och Scheffer har visat upp sitt storverk: att ställa riksdagsmajoriteten till hans förfogande. En mycket stark kungamakt låg inom räckhåll. Hur har kungen reagerat? Den 7 maj på morgonen uppsöker Scheffer Vergennes och gör den sorgsna bekännelsen, att det inte längre fanns något att göra eller att hoppas, och att han skulle fara på landet för att inte återvända på länge. Han hade engagerat sig i invecklade underhandlingar med Sinclair. När Vergennes pressade honom om revolutionsplanerna från 30 april, svarade han, att det inte längre kunde vara tal därom. Han lämnade hastigt Vergennes, när denne varnade honom för Sinclair.⁵⁵

En ganska upprörd scen måste ha utspelat sig inför kungen. Denne såg sitt ideal i Gustav II Adolf och hans samarbete med adeln för att skapa en svensk stormakt. Den kung, som för honom framstod som grunden till Sveriges alla olyckor, var däremot Karl XI. »Han slet sönder den slöja, som skilde folkets rättigheter från konungens och betjänade sig av den makt han hade förvärvat, med de mest orättfärdiga medel till att tillskansa sig sina undersåtars egendom.» Det var denne furste som därigenom hade skapat fruktan och misstroende inför kungadömet. Dessa tankar var aktuella för kungen vid mitten av januari.⁵⁶ I början av februari hade Vergennes märkt, att borgarnas begäran om adelsjord hade besvärat honom. Det var inte så, att han inte hade rätt att förläna detta slags särskilda privilegier, men ett allmänt medgivande skulle bli ett kännbart slag för adeln, »qui semble aujourd'hui mériter des droits à sa préférence».⁵⁷ Kungen var således ytterst ovillig att inkräkta på adelns privilegier, ja, han var t. o. m. villig att avstå en nästan oinskränkt kungamakt, eftersom han inte ville regera med adeln som motståndare.

När kungen ej har accepterat Sinclairs politiska linje, har denne funnit det bäst att lämna riksdagen och bege sig till sin generalguvernörspost. Kungen har kanske rentav skickat honom till Pom-

⁵⁴ Jfr Malmström, s. 289.

⁵⁵ V 8/5.

⁵⁶ G III 14/1, s. 116.

⁵⁷ V 3/2.

mern i känslan av att han snart nog kunde behöva en stark man vid sydfrenten. Om Sinclair spelat den roll som hävdas här, blir hans avresa från riksdagen lättare att förklara än eljest. Vad Sinclair föreslog Gustav III var exakt, vad som förverkligades 1789. Men det var först efter ett 17-årigt misslyckat samarbete med adeln och experimentets slutgiltiga bankrutt i det som skulle blivit kronan på verket, kriget mot Ryssland, som kungen var mogen för ett så radikalt steg. Även då tog han det mot sin innersta vilja. »Luktas jag inte snusk?», är en bekant replik, som fälldes av kungen efter ett sammanträde med de ofrälse. Sinclair fick föga tack för sin rojalism, han bevarade dock på avstånd kungens förtroende till sin död 1776, och kanske mindes Gustav III med en viss tacksamhet sin gamle vapendragare under de kritiska februaridagarna 1789. Han var en makalös men tydligen principfast intrigör.

Syftet med denna rekonstruktion av händelserna har varit att söka bevisa, att mössornas radikala konstitutionella program inte var så doktrinärt, som Lagerroth framställt det. Viljan att öka kungamakten var inte försvunnen. För de ofrälse var inte konstitutionen utan sociala och ekonomiska förmåner det viktiga. Kanske var det inför hotet om en militärkupp som man sökte anknytning till kungen för att söka rädda ekonomiska förmåner.

II. *Den radikala adeln.* Denna grupp, som aldrig sjönk under 42 % av de röstande, är svårast att komma tillrätta med. Säkert är, att den hade företrädare även bland militärerna. Dess ledare har man antagligen att i första hand söka bland de adliga mösschefer, som gjorde aktivt motstånd mot statskuppen. Som så många gånger under det senare 1700-talets historia dyker Pechlins namn upp. Han lyckades undkomma från Stockholm, tog sig förklädd på en bondkärria ner till sitt gods i Kalmar län, hann författa och distribuera en berättelse om vad som tilldragit sig i Stockholm och sökte samla de småländska regementena till motstånd. Med en skara officerare stod han i begrepp att överrumpla Jönköping men blev själv överlistad och tillfångatagen. Fersen, som senare ångrade sin hållning vid statskuppen, har berömmande ord om honom: »Han var den ende av rikens ständers pluralitet, som vågade sätta våld mot våld; den ende av mössorna och ryska ligan, som höjde sig över ögonblickets förtvivlade belägenhet, och därav visste draga ett hederligt parti. Känd och avskydd i sitt fädernesland för sina nedrigheter och genom sina vävnader av bedrägerier mot konungarna och fädernes-

landet, har han icke desto mindre förskaffat sig ett utmärkt rum uti Sveriges hävder, såsom medborgare värdig friheten och som uppoffrade allt för att försvara densamma.»⁵⁸

Pechlin hade gjort sig känd som konsekvent motståndare till kungamakten. När hans parti hade närmat sig kungaparet, hade han bytt parti. Både hattar och mössor var angelägna om att räkna honom bland de sina 1771. Vid kompositionsförhandlingarna har han begagnat tillfället att säga obehagliga sanningar. »Dock drog konungen ibland på sig vid Pechlins tal», berättar Essen.⁵⁹ Det finns många andra vittnesbörd om hur obehagligt kungen fann det att ha att göra med Pechlin. Det är självklart, att denne skulle spela en stor roll vid voteringen den 30 november, då det gällde att värna konstitutionen mot intrång från konungens sida.⁶⁰

Rudbeck hör också till dem, som gjorde försök till aktivt motstånd. Funck beskylls för falskhet av komponisterna efter rådets fall.

Beträffande Pechlin (liksom de båda ovannämnda), en man, som förenade »Cromwells snille med själen av en Cartouche och Ravail-lac», »Sveriges största snille, inte ens Fersen undantagen»,⁶¹ kommer man till den vanliga slutsatsen, att man inte kan veta något med säkerhet. Troligen har han inspirerat de konstitutionella framstötarna mot kungamakten i högre grad än någon annan.

III. *De moderata mössorna.* Inom mösspartiet skilde man tydligen mellan komponister och non-komponister.⁶² Det är de förra, som är identiska med de moderata mössorna. De ledande namnen är här Ridderstolpe och Essen. I kompositionsavtalet kan man spåra mössprogrammet i flera punkter.⁶³ Punkt 3 behandlar utrikespolitiken: Inga andra yttre förbindelser ingås än de, som befästa rikets utvärtes lugn och främja dess invärtes hushållning. Punkt 4 vill skydda mössorna mot efterräkningar för deflationskrisen. Essen hade varit huvudman för mössornas ekonomiska politik. »Vad som förelupit till 1769 års riksdag uppröres icke ånyo.» Ekonomiska förhållanden berörs också i punkt 6: bl. a. skall lantbruket uppmuntras mer än hittills. Punkt 8 säger, att man skall eftersträva ett stadgat myntvärde, men samtidigt ta hänsyn till de gäldbundne (gammal hattsynpunkt). Punkt 7 fordrar sparsamhets- och skattesänkingspolitik.

Några konstitutionella nyheter innehåller avtalet däremot inte.

⁵⁸ Fersen, s. 127.

⁵⁹ Essen, Journal. RA.

⁶⁰ G 3/12.

⁶¹ Odhner, s. 19, Fersen, s. 91.

⁶² G 21/4.

⁶³ Odhner, s. 29 not 2.

Genom punkt 11 tar man snarast avstånd från parlamentarismen, och vid förhandlingar före rådets fall i april framförde Essen och Ridderstolpe kravet, att inga riksråd skulle avsättas vid nästa riksdag.⁶⁴ Det är den byråkratiska ståndpunkten. Punkt 1 om den oförändrade KF visar, att man ville nöja sig med »status quo» på det konstitutionella området. Man slår i punkt 9 vakt om tryckfriheten.

Ståndsintressena spelar för komponisterna ingen märkbar roll i striden om KF. Man ville, liksom Fersen, få till stånd en kompromiss för att inte förlora greppet om de ofrälse. Man vill framför allt slå vakt om styrelseskicket. Brytningen med de ofrälse inträffar vid råds-krisen. Cheferna blir inte åtlydda ens inom adeln. De moderata kunde inte få den med på sin linje: att skona en del hattråd.⁶⁵ Deras politiska inflytande blev ganska litet, och eftersom de var lierade med Osterman och Goodricke, ger detta ytterligare en aspekt på problemet om det främmande inflytandet på svensk politik. Lagerroths omdöme: »I kampen mellan byråkrati och parlamentarism fick den senare övertaget» kan karakterisera situationen.⁶⁶

De moderata mösscheferna skilde sig sommaren 1772 inte mycket från de moderata hattarna. »De sansade suckar efter botemedlet; de nöjer sig med att beklaga det onda, utan att göra någon ansträngning att bota det.» Sådan var stämningen både bland hatt- och mösschefer, vittnar Vergennes den 1 maj. Ridderstolpe försvann från riksdagen före revolutionen, och Essen var en av de första att hylla kungen.

IV. *De moderata hattarna.* Någon särskild ofrälse hattlinje gör sig inte märkbar, varför Fersen får representera hela patiet. Han hade 1756 varit ledare för motståndet mot Lovisa Ulrikas revolutionsplaner och bar huvudansvaret för avrättningen av de åtta mest komprometterade. Även senare hade han uppträtt som värnare av det bestående statsskicket. När hattarna under kritiska situationer närmat sig kungamakten, hade Fersen alltid betonat, att varje förändring av statsskicket måste ske under lagliga former, och i de avgörande ögonblicken hade han svängt om, så att någon förändring inte kommit till stånd. Förhållandet mellan honom och Gustav III kunde därför inte vara särskilt hjärtligt. Vergennes säger, att en starkare kungamakts auktoritet skulle bli outhärdlig för Fersen. Det var rivalitet och »yrkesavund» mellan kungen och honom — det

⁶⁴ G 7/4.

⁶⁶ Lagerroth, s. 692 f.

⁶⁵ Malmström, s. 287.

var deras hjärtans hemlighet. Senast 1768—69 hade den dåvarande kronprinsen kämpat om makten med honom. Fersen hade föraktat Adolf Fredrik, men Gustav fruktade han.⁶⁷

Vid 1771—72 års riksdag fortsattes kampen om ledningen av de konservativa krafterna i samhället. Av hänsyn till de ofrälse inom partiet och för att rädda statsskicket från anslag ger Fersen, lierad med de moderata mössorna, vika för de ofrälse krav i privilegiefrågan. Man kan förmoda, att de i första hand stöddes av godsägarelementet på riddarhuset. Fersen var själv storgodsägare, bruksägare och en av landets rikaste män. Han hade väl genom sitt tillmötesgående hoppats kunna rädda rådet, men de ofrälse mössorna, starkt adelsfientliga som de var, höll honom ingen räkning för insatsen. Fersen och kungen tvingas samarbeta med varandra, men hattpolitiken lider ett totalt sammanbrott, när man inte ens på riddarhuset kan uppbringa majoritet för hatträden. Fersen verkar att vara en politiskt död man.

I ett brev till kungen strax efter katastrofen antyder han, att enda utvägen ur olyckorna vore, att folket samlades kring kungen. Hans nitälskan för systemet har börjat vackla.⁶⁸ Han lämnar snart riksdagen och många hattar med honom, vilket från mösshäll betraktas som ett försök att sätta riksdagen i inaktivitet. Man räknar emellertid fortfarande med honom som ett stöd för det gamla systemet, och man undviker av speciella hänsyn att besätta hans och Carl Sparres platser med mössor.⁶⁹ Både kungen och den franske ambassadören är vid statskuppen tveksamma om hur Fersen skall ställa sig, och Carl Sparre tycks ha haft svårt för att välja sida.⁷⁰ Men det är knappast troligt, att Fersen lämnat Stockholm, där han som gardesregementets chef haft alla möjligheter att påverka utvecklingen, om han verkligen velat försvara statsskicket. Han kan inte ha varit okunnig om Sprengtportens revolutionsplan. Själv uppger han i sina memoarer, att han lämnade Stockholm, när han fick höra, att något var i görningen, vidare att han ansåg förberedelserna till kuppen lättsinniga. Han har dragit sig tillbaka till sina gods i Östergötland för att inte bli komprometterad vid ett eventuellt misslyckande. Men till slut ingriper han ändå aktivt och bistår prins Fredrik Adolf vid militärkommandot i Linköping.

⁶⁷ V 10/8.

⁶⁸ Fersen, s. 432.

⁶⁹ Depesch 18/8 —72 från österrikiska sändebudet Widman. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. G 19/7.

⁷⁰ V 21/8 —72. G III 16/9, s. 277.

Det som definitivt kan ha bestämt Fersen att ta avstånd från den gamla regimen, var tillsättandet av en råfstedeputation, som bl. a. skulle göra undersökningar om de ledande hattfinansmännens manipulationer. De misstänktes ju för att ligga bakom inflationen. Nu var det bönder och präster, som var de ledande, medan borgarna anslöt sig i efterhand. En mängd rykten cirkulerade om kommissionens avsikter. Gustav III återger bl. a. ett, att man var ute för att ta Fersen och consortes vid strupen.⁷¹ Att liknande rykten även nått Fersens Löfstad visar ett brev från hans maka till Fredrik Sparre.⁷² Hon har endast den fördömda kommissionen i huvudet och är orolig för sin makes säkerhet. När man väl tillsatt en kommission, kommer den inte att hålla sig till det ämne, som utgjort förevändningen. Under sommaren måste en allmän oro ha spritt sig bland de besuttna och privilegierade i samhället. Den 25 april hade Fersen vid försvaret av rådet på riddarhuset bl. a. yttrat: »Vi kunde bli olyckliga med mindre förakt för lagarna; efterkommande torde få känna, vad denna tiden bereder; vi tävla nu inbördes att taga tjänster och fullmakter av varandra; därifrån kunna de gå längre och taga egendomarna; omsider kommer det an på livet.»⁷³ Man behöver knappast tvivla på Fersens uppgift, att de upplystare inom de båda partierna önskade regeringssättets fall.⁷⁴ Deputationen började sammanträda den 10 augusti. Dess verksamhet avbröts genom revolutionen.

V. *De fronderande hattarna* («*La jeunesse*»). När Fersen visade sig benägen att medverka till vad Vergennes kallar »la suppression de nos libéralités», fronderade en grupp adelsmän («*la jeunesse*», för att använda ambassadörens uttryck) och närmade sig kungen för att värna sina hotade privilegier. Kärntruppen på riksdagen måste utgöras av de 77 personer, som vid plenum den 24 februari lät anteckna sina namn under en reservation av »Svenska Bottens» ledare, Sprengtporten. Vergennes kallar dem med ett träffande uttryck »les zélateurs de la Noblesse». Man finner, att av de 77 signatärerna inte mindre än 59 var militärer (under kaptens grad 29, kaptän, ryttmästare 19, major, överstelöjtnant, kommendörkapten 6, överste 4, generalmajor 1)⁷⁵ och ytterligare 4 hade anknytning till

⁷¹ G III 5/8, s. 243.

⁷² Börstorpssamlingen, vol. 7. RA.

⁷³ Adelsns prot. 25/4. Även hos Malmström, s. 305.

⁷⁴ Fersen, s. 97. Jfr s. 446.

⁷⁵ Adelsns prot. tom 2, s. 567—569. Av intresse kanske kan vara, att omkr. 1/3 av arméns och omkr. 45 % av flottans officerare var ofrälse. Se S. Carlsson,

militärväsendet (2 krigsråd, 1 krigsfiskal, 1 kanslist i krigsexp.). Bland undertecknarna återfanns också högste chefen för borgerskapets i Stockholm kårer till häst och fot, stadsmajoren. Även de övriga var ämbetsmän utom en (ev. två). Militärerna dominerade alltså starkt, och 48 av de 59 har ännu inte nått regementsofficerares grad. Man har anledning att förmoda, att militärerna dominerade även bland de »ivrare», som ej var riksdagsmän. Man har förvånat sig över, att Gustav III med så stor framgång kunnat företa sin kampanj mot »aristokratin». Förklaringen ligger nog däri, att »aristokrater» för dessa ungdomar betydde partioligarkien, alltså Fersen och de övriga välbeställda gamla particheferna.

Vilken makt var de villiga att ge kungen? Han skulle endast behöva böja sig för rådet, när det var enhälligt. Man skulle upprätthålla styrelsesättet, som det varit tänkt 1720. Det rör sig alltså inte om någon större omvälvning. Kungen skulle återfå den verkställande makten. Ett uppehåll på 12 år till nästa riksdag skulle ge kung och ämbetsmän väl tilltagen arbetsro.⁷⁶ När kungen i början av juli visade sitt utkast till regeringsform för Sprengtporten tycks denne ha betraktat det med en viss kritik: »herren» hade »tämligen skansat omkring sig». Han lät sig emellertid nöja med att ständerna skulle behålla sin beskattningsmakt och att kungen ej skulle få rätt att börja anfallskrig.⁷⁷ Det var tydligen, vad han ansåg som minimum. Sprengtportens ideal tycks annars ha varit det engelska statskicket. Han såg helst, att riksdagen bestod av två kamrar, varav adel och biskopar skulle sitta i den ena, borgare och bönder i den andra. Då skulle adelns veto mot de ofrälse anspråk bli effektivt.⁷⁸ Det var Sprengtporten, som i början av maj försåg kungen med en ny revolutionsplan, sedan denne avvisat Sinclairs. Han skulle också leda stöttrupperna. Kungen kan inte ha gjort upp sina författningsplaner utan att ta hänsyn till stämningen inom de leder, som skulle genomföra verket.

VI. *Kungen.* Ordet »hovparti» nämns visserligen några gånger i början av riksdagen, men därmed avses tydligen endast männen kring kungen, främst bröderna Scheffer och Sinclair. Kungen uppträder som partiman i samarbete med de konservativa krafterna, kanske något i stil med Gustav V på 1910-talet. Den 28 november

»Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865». Lund 1949. Tabell 18, s. 77 och tab. 22, s. 97 samt s. 82.

⁷⁶ V 3/2.

⁷⁷ Malmström, s. 353 f.

⁷⁸ Lagerroth, s. 708.

försökte han åstadkomma en lösning ovan partierna i striden om KF. Den främsta orsaken var säkerligen, att det skulle ge kungamakten en betydelse, som den ej haft på länge, skaffa den folkets förtroende och göra den älskad i stället för fruktad.⁷⁹ Försöket misslyckades, och man återgick till taktiken att sätta de ofrälse och adeln i harnesk mot varandra. När privilegiefrågan förts i hamn den 25 februari, tycks kungen ha gett upp allt hopp. Det återstode nu endast att arbeta på att skaffa sig »les agréments et les aisances de la vie».⁸⁰ Men då hade Sinclair redan börjat arbeta på sin stora plan, märkligare än alla övriga. När den avvisats, försåg honom Sprengtporten med en annan, helt efter kungens sinne. Den byggde på samarbete med militären. Revolutionsplanen av den 30 april ansåg Vergennes dödfödd, men denna nya trodde han på.⁸¹ Kungen kan dock mycket väl ha behållit det goda trumfkort, som Sinclair försett honom med. När det gällde att svara borgarna i februari med anledning av deras krav på privilegier, kom kungen och Vergennes överens om att hålla sig till allmänna ordalag. och ingenting hindrar, att samma taktik tillämpades nu. De ofrälse har på så sätt hållits i en ovisshet, som kan bidra till att förklara deras lama motstånd vid statskuppen i augusti.

Under sommaren arbetade kungen på att vinna militären, bl. a. genom att leda gardets exercis, vilket blev föremål för mössornas ogillande. Gustav III:s »revolution» blev en militärkupp, men marken var beredd för att den skulle accepteras utan alltför stort motstånd.⁸² Mössornas radikala åtgärder, de moderatas passivitet, ämbetsmännens, militärernas och finansmännens beträngda läge, dyrtiden, hungersnöden och längtan efter förändringar skapade förutsättningarna. Nordencrantz' beskyllningar bidrog enligt ett samtida vittnesbörd till att upphetsa den mindre kunniga allmänheten och därigenom på ett oförmärkt och farligt sätt undergräva regeringssättet. Det österrikiska sändebudet har fått uppfattningen, att tillsättandet av undersökningskommissionen väckt belåtenhet hos allmänheten.⁸³ Stockholms lägre borgerskap, som med jubel hälsade segren, får representera den mer primitiva politiska uppfattningen.

En viktig förutsättning för att man skulle acceptera omvälvningen, var att kungen inte gjorde sig enväldig. Han verkar ängsligt angelägen att framhäva för Fersen, att det inte var suveräniteten han

⁷⁹ G III 27/12 —71, s. 100.

⁸⁰ G III 28/2 —72, s. 155.

⁸³ Widman 18/8 —72.

⁸¹ V 11/6 —72.

⁸² Se Sallnäs i HT 1954.

åsyftade utan endast Gustav Adolfs lagar, »en smula anpassade till omständigheterna».⁸⁴ Nu skulle han förverkliga sin kungstanke att i samarbete med adeln skapa en ny svensk storhetstid.

Kompromissens anda hade lidit nederlag, så att adelns motattack mot de ofrälse kunde fortgå ännu en tid, men 1789 skulle den återupplivas för att bli bestående i svensk inrikespolitik.

⁸⁴ Fersen, s. 445.

NÅGRA ASPEKTER PÅ LÄROVERKSUNG- DOMENS POLITISKA BETEENDE

Av Fil. kand. *KJELL GOLDMANN*, Stockholm

I de flesta demokratier tycks den partipolitiska stabiliteten vara mycket stor inte bara inom väljarkåren som kollektiv utan också hos varje enskild väljare. Normalt stöder väljaren samma parti vid val efter val, endast i undantagsfall äger partibyten rum. Detta är med säkerhet fallet också i Sverige.¹

Därför är det naturligtvis av stort intresse att utröna, hur dessa stabila partipolitiska bindningar uppkommer. Vilka faktorer är de viktigaste i den process, varigenom partisympatier utkristalliserar hos de unga, sympatier som sedan i regel blir bestående under mycket lång tid?

Ungdomens politiska beteende har varit ett relativt försummat studieobjekt. Två amerikanska undersökningar, publicerade 1959—60, kastar emellertid ett visst ljus över problemet.

Partiidentifikationen. I »The American Voter»² visar Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller och Donald E. Stokes, att ställningstagandet vid val i mycket stor utsträckning kan förklaras som ett direkt resultat av individens attityder i för dagen aktuella politiska frågor.³ Bakom dessa attityder ligger emellertid ofta en annan psykologisk faktor, känslan av identifikation med

Denna artikel bygger på resultaten av en undersökning, som 1959—60 genomfördes vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala som proseminariearbete av Yngve Norrblom, Bengt Nygren, Bo Svensson samt artikelförfattaren.

¹ De »politiskt rörliga väljarna» utgjorde 1954 endast 16,3% i Göteborg och 8,8% i ett landsbygdsområde. Jörgen Westerståhl—Bo Särilvik, »Svensk valrörelse 1954», (stencil).

² Angus Campbell—Philip E. Converse—Warren E. Miller—Donald E. Stokes, »The American Voter». Survey Research Center, University of Michigan, 1960.

³ Ibid., s. 64 ff.

ett visst parti (party identification).⁴ De amerikanska väljarna tenderar att identifiera sig med ettdera av de stora partierna, och denna identifikation tycks vanligen vara primär i förhållande till de politiska attityderna — en person med traditionell republikansk identifikation tenderar att acceptera eller uppskatta de republikanska politikernas ställningstaganden även i *nya* politiska frågor. Prorepublikanska attityder är således i allmänhet inte en orsak till identifikation med det republikanska partiet utan snarare en *följd* av identifikationen. Individens har en positiv förhandsinställning till vad hans »eget» parti företar sig, han ser den politiska verkligheten genom starkt färgade glasögon. Att man här har isolerat en viktig faktor bakom den politiska stabiliteten säger sig självt.

Att flertalet väljare på detta sätt identifierar sig med ett parti betyder emellertid inte, att de i alla val röstar med detta. Andra faktorer, inte minst starka attityder i för dagen aktuella frågor, utformade oberoende av identifikationen, kan förmå väljaren att frångå sin grundläggande politiska disposition. När de faktorer, som drivit honom till detta, upphört att vara aktuella, återgår han emellertid i normala fall till sin ursprungliga fälla.⁵

Individens partiidentifikation är synnerligen stabil utan att vara orubblig.⁶ Skilda personliga upplevelser, främst byte av social miljö (äktenskap, byte av arbetsplats o. dyl.), kan i enskilda fall rubba identifikationen,⁷ men »only an event of extraordinary intensity can arouse any significant part of the electorate to the point that its established political loyalties are shaken».⁸ Det stora exemplet på detta i USA:s moderna historia är 30-talsdepressionen och New Deal-perioden med dess väldiga och i många fall bestående omfördelning av väljare mellan partierna.

Den politiska socialisationen. Campbell et al. anknyter i sin diskussion av »party identification» till Herbert Hyman's »Political Socialization».⁹ Hyman visar, att ett intresse för politik (»an orientation toward political affairs») normalt uppträder långt före rösträttsåldern.¹⁰ Det politiska beteendet kan, liksom annat beteende, betraktas som resultatet av en socialisationsprocess, d. v. s. den pro-

⁴ Ibid., s. 120 ff.

⁶ Ibid., s. 148 f.

⁸ Ibid., s. 151.

⁹ Herbert H. Hyman, »Political Socialization». Glencoe, Ill., USA 1959. Jfr Campbell et al., s. 146 f.

¹⁰ Campbell et al., s. 146.

⁵ Ibid., s. 136 ff.

⁷ Ibid., s. 149 f.

cess, varigenom barnet inlär det sociala beteendemönster, som svarar mot dess sociala position.¹¹

Framför allt två faktorer är av intresse i detta sammanhang. För det första kan man ofta mellan olika kategorier av barn och ungdomar påvisa samma skillnader i politiskt beteende som gäller bland vuxna. Mot samhällets uppfattning om vad som är »manligt» och »kvinntligt» svarar en redan i småskoleåren tydlig skillnad i politiskt intresse mellan pojkar och flickor.¹² Mot gängse skillnader i politiskt beteende mellan olika ekonomiskt eller utbildningsmässigt definierade socialgrupper svarar hos ungdomarna anmärkningsvärt tydliga tendenser i samma riktning.¹³

Men för det andra är det tydligt, att familjen spelar huvudrollen under den politiska socialisationen.¹⁴ De jämföreslevis fåtaliga ungdomar, som utformar partisympatier, vilka strider mot föräldrarnas, kan antas i särskilt hög grad ha blivit influerade av andra grupper än familjen, grupper med politiska normer, som strider mot familjens.¹⁵

Skillnaderna mellan t. ex. ungdomar ur olika socialgrupper kan inte utan vidare generellt förklaras med hänvisning till föräldrarnas stora inflytande. Dessa skillnader tenderar nämligen att bli allt större med stigande ålder,¹⁶ medan föräldrarnas inflytande i stället minskar, åtminstone relativt sett.¹⁷

Målsättning och metoder. Ingen av de båda nämnda undersökningarna var tillgänglig, när uppsalaundersökningen planlades. Planläggningen byggde i stor utsträckning på ett antal relativt allmänna common sense-föreställningar. Därför blev undersökningen med nödvändighet av huvudsakligen explorativ natur, dess syfte var snarare att hyfsa en komplicerad ekvation än att lösa den. De *hypoteser* om viktiga element i den politiska socialisationen, som blev resultatet, visade sig emellertid ganska väl kunna anknytas till gängse politisk-sociologiska resonemang.

Undersökningen grundade sig på uppgifter från 2.073 elever vid Kungsholmens HAL i Stockholm, HAL i Majorna i Göteborg samt läroverken i Linköping, Skara och Kiruna. Elever i klasserna 4⁵ och 3⁴ samt upp till och med gymnasiets högsta ring fick på lektionstid och under övervakning fylla i ett frågeformulär. I varje skola

¹¹ Hyman, s. 25 f.

¹³ Ibid., s. 35 ff.

¹⁵ Ibid., s. 98 ff.

¹⁷ Ibid., s. 98 ff.

¹² Ibid., s. 30 ff.

¹⁴ Ibid., s. 69 ff.

¹⁶ Ibid., s. 63 ff.

deltog minst en avdelning på varje stadium och på varje gymnasie-linje.

En grundligare redogörelse för statistiska metoder och problem kan här inte komma i fråga. En allmän varning är dock motiverad: urvalet är inte statistiskt representativt för svensk läroverksungdom. Man kan således t. ex. inte dra någon som helst slutsats om antalet högeranhängare bland landets läroverkselever på basis av undersökningens resultat. Å andra sidan bör sambandet mellan högersympatier — för att använda samma exempel — och andra faktorer vara tämligen riktigt återgivet här, även om urvalet inte är strängt representativt.

Av de utfrågade eleverna var 54 % pojkar och 46 % flickor. Socialgrupp I omfattade 36 % av ungdomarna, socialgrupp II 40 % men socialgrupp III endast 23 %.¹⁸ Pojkarna tenderade att tillhöra en högre socialgrupp än flickorna: 38 % av pojkarna tillhörde socialgrupp I mot 34 % av flickorna, och i socialgrupp III var motsvarande siffror 21 % och 24 %.

Pojkarna var också genomsnittligt yngre än flickorna. 53 % av pojkarna var högst 16 år mot 39 % av flickorna, 13 % av de förra minst 19 år mot 19 % av de senare.

Socialgruppsfördelningen inom skolorna, slutligen, varierade starkt. I Stockholm och Linköping dominerade socialgrupp I med 51 % respektive 45 %, i Göteborg och Skara socialgrupp II med 47 % respektive 50 % och i Kiruna socialgrupp III med 52 %. Socialgrupp III omfattade i Skara 23 % och i Göteborg 22 %, men i Stockholm och Linköping endast 13 % av eleverna.

Det politiska intresset. Efter sin politiska kunskapsnivå indelades ungdomarna i grupperna A, B, C och D, där A betecknade den lägsta och D den högsta kunskapsnivån.¹⁹ Denna hade, som naturligt är,

¹⁸ Indelningen i socialgrupper bygger på elevernas uppgifter om faderns, eller i vissa fall moderns, yrke. Ett mindre antal tveksamma fall har konsekvent förts till socialgrupp II i stället för till socialgrupp I. Socialgrupp II torde därför vara något överdimensionerad och socialgrupp I något underdimensionerad i denna undersökning.

¹⁹ Elevernas politiska kunskapsnivå mättes med hjälp av åtta »kunskapsfrågor». Dessa bildade en Guttman-skala (reproducerbarhetskoefficient 0.92). Denna skall naturligtvis egentligen användas vid attitydmätningar. Rangordningen av eleverna efter kunskapsnivå ansågs emellertid kunna göras betydligt säkrare med denna metod, detta främst med tanke på det ringa antalet kunskapsfrågor.

I följande sammanställning redovisas de åtta frågorna ordnade efter svårighetsgrad. De kumulativa procentsiffrorna anger, hur många ungdomar som erhöi minst det antal skalpoäng, som svarar mot varje fråga.

ett positivt samband med intresset för pressens och radions politiska innehåll. Ju oftare eleverna läste ledare och politiska nyheter i någon dagstidning och ju oftare de lyssnade till politiskt betonade radio-program (TT, Dagens eko, riksdagsreferat, Tidsspegeln o. dyl.), desto högre tenderade deras politiska kunskapsnivå att vara. Sannolikt är de båda faktorerna interdependenta — en jämförelsevis hög politisk kunskapsnivå bör stimulera till ett intensivare studium av massmedia, samtidigt som detta studium rimligtvis ökar kunskapsnivån. Båda faktorerna utgör indicier på vad man allmänt kan beteckna som ett politiskt intresse.

Hur uppkommer då detta intresse för politik? Det är tydligt, att hemmets politiska »standard» är av betydelse. I hem, där politiska samtal (enligt ungdomarnas egna uppgifter) brukade förekomma, var barnens kunskapsnivå genomsnittligt högre än i mera passiva hem (tab. 1). Ju flera dagliga tidningar, som brukade finnas i hemmet, desto högre tenderade ungdomarnas politiska kunskapsnivå att vara (tab. 2).²⁰

Tab. 1. *Kunskapsnivå och politiska diskussioner i hemmet.*

	A	B	C	D
Diskussioner brukar förekomma	55	58	70	69
Diskussioner brukar inte förekomma	45	42	30	31
Summa	100 % (640)	100 % (598)	100 % (469)	100 % (366)

1. Vilket parti blev störst vid de senaste valen till riksdagens andra kammare?	85 %
2. Vad heter ledarna för de fem partier, som är representerade i den svenska riksdagen?	69 %
3. Vad heter LO:s ordförande?	60 %
4. Vilken politisk stridsfråga ledde till att koalitionen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet sprängdes 1957?	40 %
5. Vilket är Västtysklands största politiska parti?	28 %
6. Nämn fyra länder, som ingår bland de s. k. »yttre sju».	18 %
7. Vilket parti tillhör riksdagsmannen Waldemar Svensson i Ljungskile?	7 %
8. Är Turkiet medlem av Atlantpakten? Är Island etc.? Är Spanien etc.?	4 %

15 % av ungdomarna kunde inte besvara någon av frågorna.
Kunskapskalan omfattade alltså 0—8 poäng. Till grupp A har förts de ungdomar, som erhöll 0—1 poäng, grupp B 2—3 poäng, grupp C 4—5 poäng och grupp D 6—8 poäng.

²⁰ Läsning av andra tidningar än dem, som brukade finnas tillgängliga i hemmet, spelade en obetydlig roll, åtminstone vad tidningarnas politiska innehåll beträffar.

ASPEKTER PÅ LÄROVERKSUNGDOMENS POLITISKA BETEENDE 411

Men hemmets politiska »standard» visade sig vara relaterad till socialgruppsfaktorn. I en högre socialgrupp samtalande man oftare om politik (tab. 3) och höll flera dagstidningar (tab. 4) än i en lägre. Effekten härav visade sig bland eleverna (tab. 5 och 6).

Tab. 2. *Antal tidningar i hemmet och kunskapsnivå.*

Antal tidningar i hemmet	A	B	C	D
0	1	1	—	—
1	47	38	36	33
2	38	46	45	47
3	11	12	14	15
4—	3	3	5	5
Summa	100 % (640)	100 % (598)	100 % (469)	100 % (366)

Tab. 3. *Politiska diskussioner i hemmet i olika socialgrupper.*

	I	II	III
Diskussioner brukar förekomma	64	62	57
Diskussioner brukar inte förekomma	36	38	43
Summa	100 % (750)	100 % (835)	100 % (473)

Tab. 4. *Antal tidningar i hemmet i olika socialgrupper.*

Antal tidningar i hemmet	I	II	III
0	—	1	2
1	33	39	50
2	47	43	38
3	14	14	9
4—	6	3	1
Summa	100 % (750)	100 % (835)	100 % (473)

Tab. 5. *Kunskapsnivå i olika socialgrupper.*

	A	B	C	D	Summa
I	28	27	24	21	100 % (750)
II	31	30	22	17	100 % (835)
III	35	28	21	16	100 % (473)

Tab. 6. *Politiska diskussioner med kamrater i olika socialgrupper.*

	I	II	III
Diskuterar	58	52	42
Diskuterar inte	42	48	58
Summa	100 % (750)	100 % (835)	100 % (473)

Det bör kraftigt understrykas, att dessa socialt betingade skillnader i politiskt intresse mellan ungdomarna i allmänhet var små. Än viktigare är dock, att skillnaderna i politiskt »utgångsläge» av allt att döma i stor utsträckning utjämnas med stigande ålder (tab. 7). Ett klart samband mellan socialgrupp och politisk kunskapsnivå var påvisbart endast upp t. o. m. 15 års ålder.

Tab. 7. *Socialgrupp, ålder och kunskapsnivå (medelpoäng).*

	I	II	III
—14	2,0	1,6	1,5
15	3,3	2,2	1,9
16	2,4	2,4	2,4
17	3,4	3,5	3,0
18	3,7	3,5	3,6
19	4,2	3,6	4,0
20—	4,0	3,5	3,6

Naturligtvis krävs betydligt bättre underlag för att säkert fastslå, att barn ur en högre socialgrupp tenderar att ursprungligen ha ett starkare politiskt intresse än barn ur en lägre men att dessa skillnader tenderar att så småningom försvinna. Inte desto mindre är tendensen — eller kanske snarare bristen på tendens — i tabell 7 av intresse, därför att den står i klar motsats till vad som enligt Hyman vore att vänta. Som tidigare framhållits antar nämligen Hyman, att skillnader av denna typ *ökar* med stigande ålder.

En jämförelse med icke studerande ungdomar i motsvarande åldrar vore av mycket stort intresse. Det är nämligen frestande att anta, att det är skolundervisningen, som verkat utjämnande bland de av oss intervjuade ungdomarna. Om man kan visa, att ökade skolkunskaper leder till en högre politisk kunskapsnivå, torde man emellertid indirekt kunna sluta sig till att skolundervisningen kan ha en utjämnande effekt.

Skolbetygen är ett, visserligen mycket osäkert, mått på i vilken utsträckning eleverna har tillgodgjort sig undervisningen. Mellan det genomsnittliga betyget och den politiska kunskapsnivån var sambandet mycket tydligt (tab. 8).

Tab. 8. *Genomsnittsbetyg* och kunskapsnivå.*

	A	B	C	D	Summa
—2,1	46	20	19	15	100 % (127)
2,2—2,7	38	30	19	13	100 % (489)
2,8—3,3	28	29	26	17	100 % (691)
3,4—3,9	29	31	21	19	100 % (465)
4,0—	17	28	26	29	100 % (278)

* Hänsyn har tagits endast till s. k. färdighets- och orienteringsämnen, inte till övningsämnen. Poängberäkning har skett enligt följande mall: C—0, BC—1, B—2, Ba—3, AB—4, a—5, A—6.

Åtminstone två förklaringar till detta förhållande är tänkbara.

För det första kan en hög politisk kunskapsnivå och goda betyg ha en gemensam orsak, t. ex. en hög begåvningsnivå. För detta antagande talar, att sambandet med den politiska kunskapsnivån var särskilt påtagligt för betyget i ämnet svensk skrivning och att ett tydligt samband förelåg för ett så politiskt perifert ämne som t. ex. kristendomskunskap. För det andra *kan* det finnas ett direkt orsaks-samband mellan politiska kunskaper och skolkunskaper (faktorerna bör i så fall vara interdependenta) — sambandets styrka varierade nämligen mellan olika orienteringsämnen och var mest påtagligt för ämnet historia.

Om socialgruppstillhörigheten tycktes ha ganska liten betydelse för det politiska intresset bland läroverksungdomarna, var faktorerna ålder och kön desto viktigare. 15-åringarna uppnådde i medeltal 2,6 kunskapspoäng mot 3,9 poäng för 19-åringarna (tab. 9).²¹ Pojkarna erhöi i medeltal 3,6 poäng, flickorna 2,5 (tab. 10).²²

Tab. 9. *Kön, ålder och kunskapsnivå (medelpoäng).*

Ålder	Samtliga	Pojkar	Flickor	Skillnad
—14	2,2	2,2	2,2	—
15	2,6	2,8	2,1	0,7
16	2,6	2,9	2,1	0,8
17	3,4	4,3	2,7	1,6
18	3,7	4,6	2,8	1,8
19	3,9	5,5	3,1	2,4
20—	3,8	4,5	2,5	2,0

²¹ Att avgöra hur stor del av ökningen i politiska kunskaper med stigande ålder, som bör tillskrivas själva skolundervisningen, är tyvärr omöjligt. — För både pojkar och flickor föreligger en *nedgång* i politisk kunskapsnivå i den äldsta gruppen (tab. 9). Sannolikt beror detta på att de ungdomar, som efter fyllda 20 år alljämt går kvar i läroverk, i mindre utsträckning än övriga ungdomar besitter vissa egenskaper, som kan antas ha betydelse för den politiska kunskapsnivån (denna torde bl. a. ha samband med begåvningsnivån).

²² Att pojkarna i större utsträckning än flickorna rekryterades ur socialgrupp I

Tab. 10. *Kunskapsnivå hos pojkar och flickor.*

	A	B	C	D	Summa	Medelpoäng
Pojkar	25	26	22	27	100 % (1.121)	3,6
Flickor	38	33	23	6	100 % (952)	2,5
Samtliga	31	29	22	18	100 % (2.073)	3,1

Denna skillnad mellan pojkar och flickor förelåg i stort sett genomgående för olika slag av politisk aktivitet. Pojkarna läste oftare ledare och politiska nyheter än flickorna, de lyssnade oftare till TT och åtminstone lika ofta till Dagens eko, politiska diskussioner med kamrater var betydligt vanligare bland pojkarna än bland flickorna.

Skillnader i politiskt beteende mellan könen förklaras ofta med hänvisning till att dessa är rollbestämda — politiskt intresse är en typiskt »manlig» egenskap, inte en »kvinnlig». ²³ Om man accepterar denna tankegång är det i och för sig anmärkningsvärt, att dessa rollbestämda skillnader var så stora bland svenska läroverksungdomar av år 1959. Än mer påfallande är emellertid, att dessa skillnader långt ifrån att med stigande ålder allt mer minskas, t. ex. som en följd av skolgången, i stället var mest accentuerade bland de äldsta (tab. 9). Bland 15-åringarna uppnådde pojkarna i medeltal 2,8 poäng och flickorna 2,1 poäng. De 19-åriga pojkarna erhöi i medeltal 5,5 poäng, medan de lika gamla flickorna stannade på 3,1 poäng. Under de första tonåren tycks alltså det politiska intresset ha ungefär samma styrka hos flickor som hos pojkar. Sedan ökar flickornas intresse för politik ganska måttligt under tiden fram till rösträttsåldern, medan utvecklingen bland pojkarna i jämförelse härmed närmast är explosiv.

Det antas ibland, att storstadsungdomar har ett försteg framför ungdomar från mindre städer och från landsbygden t. ex. i fråga om stimulans till politisk aktivitet. Denna hypotes kunde inte bekräftas (tab. 11). Eleverna i Stockholm, Linköping och Skara befann

Tab. 11. *Kunskapsnivå i olika skolor (medelpoäng).*

Stockholm	Göteborg	Linköping	Skara	Kiruna
3,3	2,5	3,6	3,4	2,6

kan inte förklara skillnaden i politisk kunskapsnivå mellan pojkar och flickor. Pojkarna var ju genomsnittligt *yngre* än flickorna, och genom det starka sambandet mellan ålder och kunskapsnivå upphävs mer än väl den sociala rekryterings betydelse.

²³ Jfr t. ex. Campbell et al., s. 483 ff.

sig på ungefär samma kunskapsnivå. Kirunaungdomarnas lägre siffra kan förklaras av att antalet pojkar där var mindre än på övriga orter, elevernas genomsnittsålder lägre och inslaget från socialgrupp III betydligt större. Återstår göteborgsskolan, där den jämförelsevis låga kunskapsnivån väsentligen inte kunde förklaras utifrån dessa kriterier. Det kan tilläggas, att intresset för tidningarnas politiska innehåll var ungefär lika utbrett i de båda storstäderna som i de tre mindre, medan ungdomarna i de mindre städerna lyssnade till TT och Dagens eko *oftare* än vad som gällde i Stockholm och Göteborg (en förklaring till detta diskuteras senare).

Partiidentifikationen: föräldrarnas inflytande. Ungdomarna fick bl. a. besvara följande fråga: »Om det nu vore val till riksdagen och om du hade rösträtt, vilket parti skulle du då rösta på?» I anslutning härtill ombads de också markera, hur säkra de kände sig när de valde parti.

Dessa frågor ställdes under ett mellanvalsår (1959) före den politiska höstsäsongens start (9 september—10 oktober) till ungdomar under rösträttsåldern. Man kan därför ganska säkert betrakta svaren som uttryck för ungdomarnas »party identification» snarare än som produkter av en tillfällig politisk situation. De bör ge en bild av ungdomarnas grundläggande politiska dispositioner, av utgångspunkterna för deras kommande ställningstaganden som vuxna.

På basis av svaren på den senare av de båda nämnda frågorna indelades eleverna i »säkra» (de som utnyttjat svarsalternativet »mycket säker») och »osäkra» (övriga).²⁴

80 % av de intervjuade ungdomarna tog ställning för något av våra fem stora partier. Endast en på fem avstod från att identifiera sig med något av dem. En tredjedel sade sig vara »mycket säkra».

Hur kan det då vara möjligt för så många att så tidigt identifiera sig med ett politiskt parti, i många fall därtill med stark övertygelse? Bakom ställningstagandet kan rimligtvis inte i de flesta fall ligga en genomtänkt och på tillräckliga politiska kunskaper grundad uppfattning. Avgörande bör i stället vara den unges omedelbara sociala miljö.

²⁴ Fyra svarsalternativ fanns: »Mycket säker», »ganska säker», »ganska osäker» samt »mycket osäker». Gränserna mellan dessa begrepp är emellertid så flytande, att det hade varit tämligen meningslöst att bibehålla alla dessa fyra kategorier vid analysen. Därtill kom, att de allra flesta av ungdomarna beskrev sig som antingen »mycket säkra» eller »ganska säkra». — Indelningen i »säkra» och »osäkra» innebär givetvis endast relativa omdömen. De »säkra» är säkrare än de »osäkra», men om känslornas absoluta intensitet sägs ingenting.

Mellan föräldrar och barn var överensstämelsen i partival mycket stor.²⁵ I det följande avses med »överensstämmande» ungdomar dem, som dels kände till föräldrarnas partival, dels själva identifierade sig med samma parti, som det deras föräldrar brukade stödja. Med »avvikande» menas dem, som dels kände till föräldrarnas partival, dels tog ställning för ett annat parti än föräldrarna. Över hälften av läroverksungdomarna var överensstämmande, en-

Tab. 12. *Avvikelser från föräldrarnas partival.*

	Avvikande	Överens- stäm- mande	Övriga	Summa
Jmf. m. fadern				
Pojkar	16	56	28	100 % (1.121)
Flickor	15	55	30	100 % (952)
Jmf. m. modern				
Pojkar	16	53	31	100 % (1.121)
Flickor	12	59	29	100 % (952)

dast 15 % avvikande (tab. 12). Uppenbarligen har föräldrarna ett mycket stort inflytande över barnens val av parti.²⁶

Politisk osäkerhet som funktion av det politiska intresset. Att partivalet hos de flesta ungdomar troget avspeglar de politiska sympatierna i hemmet utesluter emellertid inte möjligheten av att identifikationen så småningom får en mera genomtänkt motivering, modereras och i vissa fall förändras, allteftersom den unge växer upp, vidgar sin erfarenhetssfär och ökar sina politiska kunskaper. Enligt en vanlig uppfattning bör ökad politisk mognad allt mer för individen avslöja politikens relativitet. Han bör bli allt mindre säker i sitt ställningstagande, han bör allt mera tendera att avstå från att

²⁵ Ungdomarna ombads uppge, på vilket parti de trodde att deras far och mor brukade rösta. Endast i 10 % av samtliga hem brukade föräldrarna (enligt barnen) rösta på skilda partier. Därför används begrepp som »överensstämmande med föräldrarna» och »överensstämmande med fadern» som synonyma, där ej annat sägs.

²⁶ Denna ofta iakttagna stora överensstämmande mellan föräldrar och barn förklaras ibland endast vara skenbar. Överensstämmandens orsak är, säger man, att föräldrar och barn haft liknande sociala erfarenheter och av dessa, men oberoende av varandra, dragit liknande politiska slutsatser. Denna uppfattning diskuteras bl. a. av Hyman (op. cit., s. 69 ff.). Det förefaller emellertid föga sannolikt att det politiska ställningstagandet har dylika orsaker hos barn i de nedre tonåren och därunder. Därtill kommer, vad denna undersökning beträffar, att de flesta läroverksungdomar torde växa upp i tämligen likartade miljöer, bortsett just från hemmen. — Att det i någon nämnvärd utsträckning är barnen som påverkar föräldrarna torde kunna betraktas som uteslutet.

alls identifiera sig med något parti. Självklarheten i föräldrarnas uppfattning sätts i fråga, tendensen till ett avvikande partival, ett »självständigt» ställningstagande, bör bli allt starkare.

Benägenheten att identifiera sig med ett parti minskade emellertid inte med stigande ålder utan förblev relativt konstant, och detsamma gällde om andelen säkra ungdomar (tab. 13). Sambandet mellan ålder och benägenhet för avvikande beteende var mera svårtolkat, men benägenheten att avvika föreföll dock öka något, om än obetydligt, med åren (tab. 14).

Tab. 13. Utebliven identifikation samt osäkerhet i olika åldrar.

Ålder	Ingen identifikation	Osäkra
—14	18 %	62 %
15	26 %	68 %
16	20 %	67 %
17	17 %	66 %
18	21 %	70 %
19	22 %	62 %
20—	21 %	64 %

Tab. 14. Avvikande beteende i olika åldrar.

	—14	15—16	17—18	19—
Avvikande	14	13	17	20
Överensstämmande	58	53	57	57
Övriga	28	34	26	23
Summa	100 % (123)	100 % (841)	100 % (776)	100 % (333)

Den politiska kunskapsnivån var inte högre utan lägre i »vet inte»-gruppen än bland övriga ungdomar (i medeltal 2,5 poäng mot 3,1 poäng för samtliga intervjuade ungdomar). Långt ifrån att vara negativt var vidare sambandet mellan säkerhet i ställningstagandet och kunskapsnivå klart positivt — ju kunnigare ungdomarna var, med desto större säkerhet identifierade de sig med ett parti (tab. 15).

Tab. 15. Kunskapsnivå och säkerhet i partivalet samt benägenhet för avvikande beteende.

	A	B	C	D
Säkra	28 %	31 %	37 %	40 %
Avvikande	15	14	12	23
Överensstämmande	50	54	65	55
Övriga	35	32	23	22
Summa	100 % (640)	100 % (598)	100 % (469)	100 % (366)

Om ett överensstämmande beteende ofta vore tämligen ogenomtänkt, medan ett avvikande beteende däremot ofta vore ett resultat av större politisk mognad, borde den politiska kunskapsnivån vara högre bland de avvikande än bland de överensstämmande. Benägenheten att vara avvikande var ungefär lika stor i samtliga kunskapsgrupper med undantag av grupp D, där andelen avvikande var betydligt större än i övriga grupper (tab. 15). Avvikelserna tycks i vissa fall vara samtidiga med en jämförelsevis mycket hög politisk kunskapsnivå, men någon generell tendens till ökad benägenhet att avvika med ökad kunskapsnivå förelåg inte.

De ungdomar, som inte identifierade sig med något parti, var inte mera utan mindre politiskt aktiva än övriga ungdomar, och känslan av säkerhet korrelerade likaså konsekvent positivt med graden av politisk aktivitet (tab. 16). Mellan avvikande och överensstämmande ungdomar förelåg inte någon genomgående skillnad i politisk aktivitet (tab. 16).

Tab. 16. *Utebliven identifikation, osäkerhet och politisk aktivitet samt politisk aktivitet hos avvikande och överensstämmande ungdomar.*

	Ingen identifikation	Osäkra	Samtliga	Avvikande	Överens- stämmande
Läsning av ledare *	16 %	16 %	20 %	23 %	21 %
Läsning av politiska nyheter *	32 %	41 %	46 %	52 %	50 %
TT *	33 %	76 %	85 %	82 %	86 %
Dagens eko *	62 %	44 %	66 %	62 %	68 %
Besök på politiska möten **	13 %	22 %	25 %	24 %	27 %
Besök på offentliga debatter ***	15 %	23 %	25 %	34 %	28 %
Politiska diskussioner med kamrater	24 %	47 %	52 %	61 %	58 %
Politiska diskussioner i hemmet	41 %	45 %	61 %	65 %	69 %

* Minst 4 dagar i veckan.

** Ungdomarna tillfrågades hur ofta de brukade besöka möten, arrangerade av någon politisk förening. Siffrorna anger hur många som *inte* svarade »aldrig».

*** Ungdomarna tillfrågades, om de brukade bevista »större offentliga politiska debatter». Siffrorna anger hur många som *inte* svarade »aldrig».

Två slutsatser kan dras:

1. Långt ifrån att vara tecken på en upplyst relativism förefaller det uteblivna partivalet och känslan av osäkerhet snarare att utgöra symptom på ett svagt politiskt intresse. Detta är dock inte något

helt överraskande resultat — liknande tendenser redovisas i åtskilliga väljarundersökningar.²⁷

Vi kan nu formulera följande hypotes, som vi har valt att kalla »intressehypotesen»: Ju starkare politiskt intresse en individ har, desto mera sannolikt är det att han identifierar sig med ett parti, och desto säkrare tenderar han att vara i sitt ställningstagande.

2. Benägenheten att avvika från föräldrarna tycks i vissa fall ha samband med en hög politisk kunskapsnivå men kan inte generellt förklaras som följderna av ett jämförelsevis starkt politiskt intresse.

Politisk osäkerhet som funktion av normkonflikter. En annan metod att förklara det uteblivna ställningstagandet, osäkerheten och avvikelserna erbjuder följande modell:

Som allmän förutsättning gäller, att individens politiska beteende kan betraktas som i huvudsak inlärt genom medlemskap i olika sociala grupper. Torgny Segerstedts gruppdefinition är lämplig för våra syften. Med grupp avser Segerstedt två eller flera personer, som befinner sig i växelverkan, emedan de lyder under sociala normer, som kan ledas tillbaka till en och samma normkälla. Denna är antingen en person eller en institution. Dess funktioner är dels att uttala normer, dels också att straffa normbrytare och belöna dem, som följer normerna. Normen är ett språkligt uttryck, vars grundfunktion är att vara handlingsbestämmande, så tillvida att den i största möjliga utsträckning skapar ett i vissa avseenden likformigt beteende hos gruppens medlemmar, eller vad Segerstedt kallar »den sociala vanan».²⁸

Den första grupp en individ tillhör är givetvis familjen, och denna förblir länge helt dominerande som normkälla. Att detta inte minst gäller på det politiska området har tidigare visats. Med åren minskar emellertid dess relativa betydelse allteftersom individen blir medlem av andra grupper.²⁹ Om dessa gruppers normer föreskriver samma beteende som familjens, underbyggs detta ytterligare. Om de däremot kräver ett beteende, om står i motsättning till vad individen fått lära sig inom familjen, blir denne föremål för en normkonflikt, utsatt för korstryck (cross-pressure).³⁰ Vad som då (enligt denna

²⁷ Jfr t. ex. för USA Campbell et al., op. cit., s. 101 ff., 142 ff., 261 ff., och för Storbritannien Joseph Trenaman—Dennis McQuail, »Television and the Political Image», London 1961, s. 207 ff.

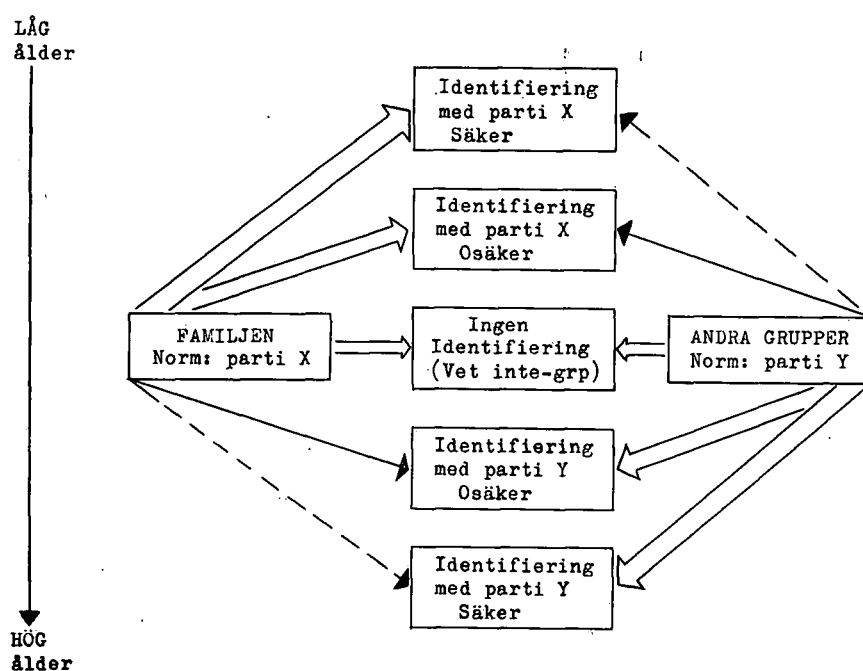
²⁸ Torgny T. Segerstedt, »Gruppen som kommunikationssystem», Uppsala 1955, s. 4 f.

²⁹ Hyman, s. 98.

³⁰ Korstryckshypotesen, nu gängse i politisk-sociologiska sammanhang, lan-

modell) inträffar, framgår av följande skiss där pilarnas riktning markerar norminflytande och deras tjocklek detta inflytandes styrka i förhållande till norminflytande av motsatt slag.

»Korstryckshypotesen» kan formuleras sålunda: ju mer en individ utsätts för korstryck, desto mindre benägen är han att identifiera sig med ett parti, desto osäkrare tenderar han att vara i sitt ställningstagande, och desto mera sannolikt är det att han är avvikande.

Korstryckshypotesen är inte tänkt som ersättare till intressehypotesen. I stället är det fråga om två skilda processer, som, teoretiskt, pågår samtidigt.

I var tionde hem röstade föräldrarna på skilda partier. Barnen i dessa hem riskerade alltså att utsättas för korstryck redan inom familjen. I dessa partipolitiskt splittrade hem föreföll den politiska aktiviteten vara i stort sett likvärdig med vad som gällde i hem,

serades av Lazarsfeld—Berelson—Gaudet i »The People's Choice» (New York 1948, s. 53). Dess användbarhet sammanfattas av Seymour Martin Lipset i »Political Man» (London 1960, s. 203 ff.).

där föräldrarna brukade rösta på samma parti (politiska diskussioner förekom i hemmen lika ofta i båda fallen). Den genomsnittliga kunskapsnivån bland barnen var på det hela taget densamma i splittrade som i enhetliga hem.

I de politiskt enhetliga hemmen var emellertid barnen oftare säkra i sitt val av parti än i de splittrade (37 % mot 28 %). Å andra sidan var benägenheten att identifiera sig med något parti endast obetydligt större i det förra fallet än i det senare.

Dessa resultat kan sammanställas med följande: Enligt korstrycksmodellen borde avsaknad av politiska normer inom familjen minska riskerna för en normkonflikt hos barnet — sådana ungdomar borde i allmänhet återfinnas bland de säkra anhängarna till parti Y. Den mest påfallande egenskapen hos de ungdomar, som inte visste, hur deras far brukade rösta,³¹ var emellertid att de i anmärkningsvärt stor utsträckning själva avstod från att ta ställning. Endast 58 % av dem identifierade sig med något parti mot 80 % av samtliga intervjuade. Det förefaller sannolikt, att ett svagt politiskt intresse hos föräldrarna bidragit till att göra barnen ointresserade av politik, och därigenom har de (enligt intressehypotesen) blivit mindre benägna att ta ställning.

Korstryck är en av de oftast använda förklaringarna till att en individ avstår från att ta politisk ståndpunkt.³² Av här redovisade resultat att döma är emellertid det politiska intressets styrka en viktigare faktor. Om individens intresse för politik är tillräckligt starkt, identifierar han sig i allmänhet med ett parti, oavsett förekomsten av korstryck — åtminstone föreföll detta gälla bland de av oss utfrågade ungdomarna. Och omvänt: om det politiska intresset ligger under en viss låg nivå, tenderar individen att under alla omständigheter avstå från partiidentifikation.³³ Detta innebär givetvis inte, att förekomsten av korstryck saknar all betydelse, när det gäller att förklara »vet-inte-gruppens» beteende, utan endast att intressehypotesen något bättre än korstryckshypotesen tycks förklara, varför somliga individer avstår från att identifiera sig med något parti.

³¹ 80 % av pojkarna och 81 % av flickorna trodde sig veta, vilket parti deras far brukade rösta på.

³² Det är främst ur denna synpunkt korstryckshypotesen diskuteras i Lipset, op. cit. En detaljstudie i politisk passivitet (dvs. uteblivet valdeltagande), se Erik Allardt, »Social struktur och politisk aktivitet», Borgå 1956.

³³ 70 % av de ungdomar, som inte identifierade sig med något parti, återfanns i kunskapsgrupp A eller B mot 57 % av dem, som tog ställning.

Med säkerheten förhåller det sig på ett annat sätt. Här är uppenbarligen både det politiska intressets styrka och förekomsten av korstryck av stor betydelse. Möjligen skulle man våga uppställa följande hypotes: ju svagare det politiska intresset är, desto mera sannolikt är det, att korstryck leder till osäkerhet i ställningstagandet.

Det intressantaste med den här använda korstrycksmodellen torde emellertid vara, att den också söker förklara de avvikande ungdomarnas beteende. I detta fall gav intressehypotesen ingen egentlig ledning. Är vi då berättigade att se ett avvikande beteende som resultatet av en normkonflikt?

Om de avvikande ungdomarna i stor utsträckning tillhör dem, i vilkas hem de politiska normerna är svaga, borde andelen säkra bland dem vara åtminstone lika stor som bland de överensstämmande. Emellertid tyder, som ovan framhållits, mycket på att svaga politiska normer i hemmet snarare leder till politisk passivitet hos barnet än till ökad benägenhet för avvikande beteende. Flertalet avvikande bör därför i likhet med de överensstämmande av föräldrarna ha påverkats i någon bestämd riktning men till skillnad från de överensstämmande utsatts för jämförelsevis starka normer av annat slag utanför hemmet. Därför bör man, i enlighet med korstryckshypotesen, kunna vänta sig, att de avvikande oftare än de överensstämmande är osäkra i sitt val av parti.

Detta var också fallet. Trots att andelen avvikande var påfallande stor i kunskapsgrupp D, var hela 76 % av dessa ungdomar osäkra mot 58 % av de överensstämmande. Det behöver uppenbarligen inte vara någon speciellt stark politisk övertygelse, som driver den unge till opposition mot föräldrarna. En mera sannolik förklaring är att de avvikande vanligen är föremål för en normkonflikt med en känsla av osäkerhet i ställningstagandet som följd.

Det är sannolikt, att ju mera den unge vistas utanför hemmet, desto större chanser har han att bli utsatt för korstryck. Ju mer han vistas i hemmet, desto mindre borde med andra ord sannolikheten vara för att hans partival skall vara avvikande.³⁴

De allra flesta ungdomar torde i allt större utsträckning bli medlemmar av andra grupper än familjen, ju äldre de blir. Sambandet mellan ålder och benägenhet att avvika var emellertid måttligt (tab. 14). Benägenheten att avstå från identifikation och att vara osäker i partivalet var på det hela taget konstant upp till 20-års-

³⁴ Härvid förutsättes givetvis, att ju mera tid en individ tillbringar i en grupp, desto mera påverkas han av dess normer.

åldern (tab. 13). Förklaringen kan vara, att föräldrainsflytandet hos de flesta skolungdomar inte minskar på ett mera avgörande sätt förrän i rösträttsåldern och därefter — det är möjligt att man först då skulle finna det väntade sambandet. Tänkbart är också, att vi i tabell 13 (och möjligen i tabell 14) ser resultatet av två skilda processer, som påverkat ungdomarna i var sin riktning. Enligt intressehypotesen borde benägenheten för identifikation och säkerheten öka, allteftersom det politiska intresset växer med stigande ålder. Enligt korstryckshypotesen borde å andra sidan såväl benägenheten för identifikation som säkerheten minska, allteftersom antalet sociala kontakter ökar. Resultatet skulle kunna bli den stabilitet, som kännetecknar tabell 13 (och i viss mån också tabell 14).

I storstäderna vistas ungdomarna sannolikt oftare utanför hemmet än vad fallet är i småstäderna och på landsbygden. I Stockholm och Göteborg var andelen avvikande ungdomar mycket riktigt 19 % mot 13 % i Linköping, Skara och Kiruna.

Endast på en punkt skilde sig de avvikande i någon nämnvärd utsträckning från de överensstämmande i fråga om politisk aktivitet — de förra lyssnade mera sällan på radio än de senare (tab. 16).³⁵ Förklaringen kan vara, att de flitiga radiolyssnarna oftare vistas i hemmet än de mindre flitiga.³⁶ I samma riktning pekar, att de osäkra ungdomarna skilde sig från samtliga intervjuade i betydligt större utsträckning i fråga om radiolyssnande än när det gällde något annat slag av politisk aktivitet (tab. 16).

Slutligen kan noteras, att politiska diskussioner med kamrater förekom något oftare bland de avvikande än bland de överensstämmande ungdomarna, medan de senare rapporterade politiska samtal i hemmen något oftare än de avvikande (tab. 16). Skillnaderna mellan de båda grupperna är i båda fallen ytterst små, men tendenserna stämmer dock anmärkningsvärt väl med modellen.

Partiidentifikationen: läroverksmiljöns inflytande. Högerdominansen bland läroverksungdomarna var förkrossande men inte i och för sig anmärkningsvärd mot bakgrund av elevernas sociala rekrytering och de politiska åsikterna i deras hem. Påfallande var

³⁵ Därtill kom att de avvikande besökte offentliga politiska debatter oftare än de överensstämmande. Å andra sidan besökte de senare politiska möten oftare än de förra. Att dra någon slutsats av detta är omöjligt.

³⁶ Ungdomar i de båda storstäderna läste tidningar i samma utsträckning som ungdomar i de mindre städerna, men de lyssnade mera sällan till TT och Dagens eko.

däremot den inte obetydliga förskjutningen åt höger bland ungdomarna jämförda med föräldrarna (tab. 17).

Tab. 17. *Partival hos föräldrar och barn.*

		Faderns partival	Barnets identifikation	Förskjutning
Pojkar	H	40	49	+ 9
	Cp	2	3	+ 1
	Fp	16	13	- 3
	Sd	20	15	- 5
	K ^a	2	1	- 1
	Övriga	20	19	
	Summa	100 % (1.121)	100 % (1.121)	
Flickor	H	35	41	+ 6
	Cp	4	3	- 1
	Fp	17	14	- 3
	Sd	24	18	- 6
	K ^a	1	3	+ 2
	Övriga	19	21	
	Summa	100 % (952)	100 % (952)	

^a Det totala antalet ungdomar med kommunistiska sympatier var endast 26.

En mera detaljerad bild av högerglidningen får man i tabell 18. Inom högern var andelen överensstämmande ungdomar betydligt mycket större än inom övriga partier och de avvikande mycket få. Inom samtliga övriga partier (med undantag av kommunisterna) var flertalet avvikande ungdomar anhängare till högern. Bland barn till centerpartiröstande fäder var sålunda 2 % anhängare till folkpartiet och ingen enda till socialdemokraterna men 19 % till högern.

Tab. 18. *Faderns partival i relation till barnets.*

Barnets identifikation	Faderns partival					Vet ej
	H	Cp	Fp	Sd	K	
H	86	19	28	9	13	29
Cp	1	50	1	2	—	2
Fp	5	2	49	5	2	12
Sd	1	—	4	60	27	13
K	—	—	1	1	29	2
Ingen identifikation	7	29	17	23	29	42
Summa	100 % (780)	100 % (63)	100 % (339)	100 % (441)	100 % (45)	100 % (393)

Av de ungdomar, vilkas fäder brukade rösta med folkpartiet, sympatiserade endast 1 % med centern och 4 % med socialdemokraterna

men hela 28 % med högern. Av de ungdomar, som vuxit upp i socialdemokratiska hem, var endast 1 % anhängare till kommunisterna, 5 % till folkpartiet och 2 % till centerpartiet men 9 % till högern. Av dem, som inte fått några klara politiska normer av sina föräldrar, stödde ytterst få centern och kommunisterna, 13 % socialdemokraterna, 12 % folkpartiet men 29 % högern.

Tyvärr är det inte möjligt att göra en jämförelse med vad som gäller för icke studerande ungdomar i motsvarande åldrar. Det förefaller emellertid osannolikt, att man skulle finna samma höger-tendenser bland dem. Indirekt bekräftas detta i någon mån av en jämförelse med resultaten av en SIFO-undersökning, publicerad i april 1960.³⁷ 1.700 väljare hade tillfrågats på vilket parti deras far röstade (hade röstat). I följande sammanställning jämförs andelen överensstämmelser inom partierna för SIFO:s urval (som torde kunna antas vara representativt för landets vuxna befolkning) med motsvarande siffror bland läroverksungdomarna.

	H	Cp	Fp	Sd	K
Läroverksungdomarna	86 %	50 %	49 %	60 %	(29 %)
SIFO-väljarna	38 %	39 %	23 %	45 %	(3 %)
Skillnad i procentenheter	48	11	26	15	(23)

Följande iakttagelser kan göras:

1. Båda undersökningarna ger i anmärkningsvärd utsträckning samma resultat: överensstämmelsen är störst inom flygelpartierna (med undantag av de i båda urvalen mycket fåtaliga kommunisterna), mindre inom folkpartiet.

2. Inom samtliga partier var överensstämmelsen betydligt mindre bland SIFO-väljarna än bland läroverkseleverna. Detta illustrerar sannolikt främst att föräldrarnas inflytande avtar med åren.

3. Skillnaden mellan SIFO-väljare och läroverksungdomar var emellertid tämligen liten för socialdemokrater och centerpartister, större för folkpartister och mycket stor för högeranhängare. Det förefaller därför som om höger- och i någon mån folkpartinormer påverkar läroverksungdomarna med *större* styrka än vad som gäller bland landets väljare. Omvänt tycks de socialdemokratiska normerna vara svagare än »normalt» bland läroverkseleverna.³⁸

³⁷ »Varannan socialdemokrat 'röstas som pappa'», cirkulär till pressen, publiceringsdag 8/4 1960.

³⁸ Att detsamma tycks gälla om centerpartiet kan bero på att de landsbygds-ungdomar, som går i stadsläroverk, där omges av en förkrossande majoritet av stadsbor — ett problem som inte kan behandlas i denna undersökning.

Alltjämt återstår dock möjligheten att högertendenserna bland läroverksungdomarna endast var resultatet av en mera tillfällig politisk situation — det ansågs ju blåsa högervindar i det svenska samhället under senare delen av 50-talet, och det är möjligt (ehuru knappast sannolikt) att dessa påverkade ungdomar mer än äldre eller läroverkselever mer än andra ungdomar. Om det var dessa påstådda högervindar, som åstadkom den konstaterade högerglidningen bland de av oss intervjuade läroverkseleverna, eller om denna hade mera permanenta orsaker kan inte med säkerhet avgöras annat än genom en förnyad undersökning av samma slag.

Med denna reservation i åtanke återvänder vi till korstrycksmodellen. Där kan nu, hypotetiskt, parti Y antas vara identiskt med högern (eller ett tänkt allmänt borgerligt parti). Vi antar alltså, att de politiska normer, som läroverkseleverna påverkas av utanför hemmet, väsentligen föreskriver höger- eller åtminstone allmänt borgerligt beteende.

Även bland läroverkseleverna — en trots allt ganska homogen kategori — varierade partisympatierna ganska kraftigt mellan socialgrupperna (tab. 19). Normer, som föreskriver högerbeteende, tycks

Tab. 19. *Socialgrupp och partival.*

	H	Cp	Fp	Sd	K	Ingen identifikation	Summa
Socialgrupp I	69	—	13	4	1	13	100 % (750)
Socialgrupp II	41	5	18	15	1	20	100 % (835)
Socialgrupp III	15	2	7	40	3	33	100 % (473)

vara synnerligen utbredda i socialgrupp I men relativt svaga i socialgrupp III. För socialdemokratiska normer gäller det omvända, medan socialgrupp II i båda fallen intar en mellanställning. Folkpartiets styrka varierade inte lika mycket mellan socialgrupperna, men partiets tyngdpunkt var förlagd till socialgrupp II.

Därmed kan vi anta, att läroverksungdomarna utanför familjen påverkas av politiska normer, som främst ansluter sig till dem, som mera allmänt råder inom socialgrupp I. Av detta följer, att läroverkselever ur socialgrupp I i liten utsträckning utsättes för korstryck, medan sådant i stället ofta drabbar elever ur socialgrupp III. Denna hypotes bekräftas av tabell 20.

Tab. 20. *Partiidentifikation, säkerhet och överensstämmelse i olika socialgrupper.*

	Socgrp I	Socgrp II	Socgrp III
Identifierar sig med något parti	87 %	80 %	67 %
Säkra	40 %	30 %	26 %
Överensstämmande	67 %	53 %	41 %
Avvikande	13 %	17 %	19 %

87 % av ungdomarna i socialgrupp I identifierade sig med något parti mot 67 % i socialgrupp III. 40 % i socialgrupp I kände sig säkra i sitt ställningstagande mot 26 % i socialgrupp III. 67 % i socialgrupp I var överensstämmande mot 41 % i socialgrupp III och 13 % i socialgrupp I avvikande mot 19 % i socialgrupp III. I samtliga fall befann sig ungdomarna i socialgrupp II mellan dessa ytterligheter. Skillnaderna kan endast delvis (och i fråga om benägenheten för överensstämmande och avvikande beteende inte alls) förklaras av skillnader i politiskt intresse.

Vi kan sammanfatta sålunda: ju lägre socialgrupp en läroverks-elev tillhör, desto större risker löper han att utsättas för politiskt korstryck. Inom läroverksmiljön dominerar nämligen politiska normer, som mer ansluter sig till vad som gäller inom en högre socialgrupp än inom en lägre.⁹

Varför kommer då läroverkseleverna utanför hemmiljön huvudsakligen i kontakt med borgerligt orienterade normer? Bland de tänkbara förklaringarna är:

1. Lärarnas politiska uppfattning. Lärarkårens politiska sammansättning och dess möjligheter att, medvetet eller omedvetet, påverka eleverna politiskt, är obekanta faktorer. Emellertid torde undervisningen endast sällan kunna bli partipolitiskt färgad, och säkert gäller det då i regel så fina nyanser att elevernas åsiktsbildning påverkas endast i rena undantagsfall. Därtill kommer, att man ingalunda utan vidare kan förutsätta, att lärarnas eventuella inflytande huvudsakligen verkar i högerriktning.

2. Konservativa läroböcker. Att eleverna i någon större utsträckning påverkas i någon bestämd riktning av sina läroböcker och av annan undervisningsmateriel förefaller av liknande skäl inte heller sannolikt. Det är visserligen möjligt, att det i somliga läroböcker finns en viss konservativ tendens — denna fråga är såvitt bekant outredd. Någon partipolitik i egentlig mening torde det emellertid knappast vara fråga om, utan den eventuella politiska ten-

densen i läroböckerna gäller sannolikt främst allmänna attityder av livsåskådningsnatur. Sambandet mellan sådana attityder (t. ex. traditionalism contra radikalism) och själva partivalet är allt annat än självklart och i varje fall obekant, när det gäller svensk politik.

3. Högerens aktiva skolföreningar. Mindre än 7 % av läroverksungdomarna tillhörde någon politisk organisation, men bland dessa politiskt organiserade elever dominerade högeren så starkt, att detta något kan bidra till att förklara den allmänna högerglidningen (tab. 21). Högerföreningarnas dominans kan nämligen tänkas påverka även icke-medlemmarna i högerriktning. Omkring en fjärdedel av de intervjuade ungdomarna besökte åtminstone någon gång möten, arrangerade av politiska sammanslutningar. Och dessa mötesbesök föreföll inte helt vara förestavade av icke-politiska motiv.³⁹ Av dessa skäl kan högerföreningarnas dominerande ställning knappast vara helt utan betydelse.

Man bör dock inte överdriva de politiska föreningarnas roll. Mycket få elever tillhörde dem som medlemmar, tre fjärdedelar av ungdomarna hade inte någon som helst direkt kontakt med deras verksamhet. Även bland de »organiserade» ungdomarna uppgav sig vidare endast något över hälften vara »mycket säkra» i sitt val av

Tab. 21. Medlemskap i politiska organisationer.

Organisationens partifärg	% av medl.	% av samtliga ungdomar	•Organisationsgrad•*
H	63	4,3	9 0/0
Cp	9	0,6	11 0/0
Fp	9	0,6	4 0/0
Sd	18	1,2	5 0/0
K	1	0,1	7 0/0
Summa	100 0/0 (2.073)	6,8 0/0 (142)	

* Siffrorna anger hur många ungdomar, som både identifierade sig med partiet och tillhörde någon av dess organisationer.

³⁹ Ungdomarna fick från 1—4 gradera följande fyra motiv för besök på av politiska föreningar arrangerade sammankomster:

	Viktigast	Viktigast eller näst viktigast
Arbeta för en viss politisk åskådning	13 0/0	43 0/0
Lära sig mer om politik	55 0/0	72 0/0
Träffa bekanta	16 0/0	48 0/0
Roa sig genom dans el. dyl.	16 0/0	36 0/0

Siffrorna torde snarare visa ungdomarnas åsikter om varför man bör besöka politiska aftangemang än de verkliga skälen till mötesbesöken, men de är knappast helt utan intresse.

parti. Bland de politiska föreningarnas medlemmar var därtill korrelationen mellan föreningens partifärg och den egna identifikationen inte alls absolut. Var tionde medlem avstod helt från att identifiera sig med något parti, och lika många identifierade sig t. o. m. med ett annat parti än det deras förening representerade.

4. Kamraternas inflytande. Olyckligtvis undersöktes inte de politiska attityderna bland elevernas närmaste vänner. Dessa kamratgrupper har sannolikt stor betydelse under den politiska socialisationen — 52 % av ungdomarna brukade diskutera politik med sina kamrater, i gymnasiets högsta ring 74 % av pojkarna och 58 % av flickorna.

Tab. 22. Skola och partival.

	Observerade värden (O)						Summa
	H	Cp	Fp	Sd	K	Övriga	
Stockholm	54	1	14	13	1	17	100 % (630)
Göteborg	41	1	26	16	1	15	100 % (322)
Linköping	59	3	9	10	1	18	100 % (430)
Skara	46	7	12	12	—	23	100 % (334)
Kiruna	17	1	8	38	3	33	100 % (357)

	Teoretiska värden (T)			O—T		
	H	Fp	Sd	H	Fp	Sd
Stockholm	51	13	13	+ 3	— 1	0
Göteborg	44	14	18	— 3	+ 12	— 2
Linköping	50	14	13	+ 9	— 5	— 3
Skara	42	15	19	+ 4	— 3	— 7
Kiruna	31	11	26	— 14	— 3	+ 12

Att ungdomarna verkligen påverkar varandra, framgår i någon mån av tabell 22. I tabellens övre del visas partisympatierna i de olika skolorna. Dessa går naturligtvis väsentligen tillbaka på elevernas sociala rekrytering. Med utgångspunkt från å ena sidan fördelningen på socialgrupper inom de olika skolorna, å andra sidan partifördelningen inom de tre socialgrupperna (tab. 19), kan en teoretisk partifördelning beräknas för varje skola. Om denna teoretiska fördelning nära ansluter sig till den observerade, är partiernas sociala rekrytering i stort sett densamma i alla de fem skolorna.

De observerade värdenas avvikelser från de teoretiska är inte stora (jfr tab. 22, nedre delen till höger), men de följer ett bestämt mönster. En »förskjutning» åt höger kan iaktas i både Stockholm och Linköping, där socialgrupp I dominerade bland eleverna. I Göteborg, där socialgrupp II dominerade, har folkpartiet fler an-

hängare än »väntat». I Kiruna, där socialgrupp III var i absolut majoritet bland eleverna, har »förskjutningen» i stället gått åt vänster. Med andra ord: det parti, som har sin tyngdpunkt förlagd till den socialgrupp, som dominerar bland eleverna i en skola, har samlat ännu flera anhängare bland eleverna än vad som varit att vänta med hänsyn till elevkårens sociala sammansättning.⁴⁰

Ett undantag utgör Skara. Där dominerar socialgrupp II, men ändå har en viss »förskjutning» åt höger ägt rum. Denna måste förklaras på annat sätt, varom mera nedan.

Om det är riktigt, att den dominerande socialgruppen på detta sätt tenderar att påverka minoriteten enligt sina politiska normer, är en glidning åt borgerligt håll naturlig, eftersom eleverna vid landets läroverk alltså i övervägande utsträckning torde rekryteras ur de högre socialgrupperna — åtminstone var detta på ett synnerligen markant sätt fallet i fyra av de av oss undersökta fem skolorna. Man bör i så fall ha rätt att vänta sig, att allteftersom elevrekryteringen »demokratiseras» högertendenserna blir mindre markerade.

5. »Upward mobility». Praktiskt taget alla elever vid läroverk bör så småningom uppnå en position i samhället som gör det möjligt att klassificera dem som tillhörande socialgrupp I eller II (detta gäller naturligtvis inte om den nya nioåriga grundskolan). De flesta gymnasister kommer i sinom tid att kunna hänföras till socialgrupp I. För elever ur lägre sociala grupper innebär sannolikt redan själva skolgången ofta en känsla av att ha tagit ett steg uppåt på den sociala rangskalan, men framför allt är läroverksstudierna ett steg på vägen mot en social miljö, där inte minst de politiska normerna brukar vara av annat slag än i dessa ungdomars uppväxtmiljö.

Det är inte osannolikt, att många ungdomar, utan att ännu ha inträtt i denna »högre» sociala miljö, identifierar sig med den, gör den till sin »positiva referensgrupp».⁴¹ I så fall kan högertendenserna bland läroverksungdomarna ses som första stadiet i en anpassning till den »högre» sociala miljö, som de flesta av dem en gång kommer att tillhöra, oavsett deras sociala ursprung. Med andra ord: högertendenserna skulle kunna betraktas som följderna av vad man brukar kalla »upward social mobility».

⁴⁰ Jfr Hyman, s. 113.

⁴¹ Jfr Robert K. Merton, »Social Theory and Social Structure», Glencoe, Ill., USA, s. 265 f., s. 300.

Det är inte alldeles omöjligt, att man här kan finna något av en förklaring till »högerglidningen» i Skara. Denna stad har i västgöta-bygden ett grundmurat anseende som lärdomssäte, skaraläroverket har urgamla och seglivade traditioner, psykologiskt tycks skolan ha en ställning inom Skaras omland som snarast påminner om universitetens.⁴² Är det inte tänkbart, att känslan av »upward mobility» är starkare där än vad fallet är i de flesta andra läroverk?

Politisk osäkerhet som funktion av attitydkonflikter. Vi har sett, att såväl benägenheten för överensstämmande beteende som för säkerhet i ställningstagandet står i relation till socialgruppsstillhörigheten. Med hänsyn till partiernas skiftande sociala rekrytering borde därför överensstämmelsen vara större inom ett mera högerbetonat än inom ett mera vänsterbetonat parti, liksom andelen säkra anhängare borde vara större inom ett höger- än inom ett vänsterparti.

Att detta inte var fallet vad benägenheten till ett överensstämmande partival beträffar har tidigare visats — både bland läroverksungdomarna och bland SIFO-väljarna var överensstämmelsen minst inom folkpartiet. Detsamma gällde om osäkerheten (tab. 23).

Tab. 23. Säkerhet i ställningstagandet inom olika partier.

	H	Cp	Fp	Sd	K
Säkra	43 %	30 %	20 %	26 %	35 %

Såvida man inte vill nöja sig med det allmänna konstaterandet att det tycks vara lättare för ett flygelparti än för ett mellanparti att göra sina anhängare säkra (eller omvänt: att personer med en svagare politisk övertygelse förefaller ha lättare att finna sig tillrätta inom ett mellanparti än inom ett flygelparti), kan ingen förklaring ges utan en betydligt mera ingående undersökning. Det är dock frestande att anta, att identifiering med ett mellanparti oftare sammanhänger med en avvägning mellan sins emellan motstridiga politiska attityder än ett ställningstagande för ett flygelparti. Sådana attitydkonflikter kan, oavsett det politiska intressets styrka, tänkas leda till korstryck med bl. a. minskad säkerhet i ställningstagandet som följd.⁴³

⁴² Jfr t. ex. Hugo Swensson, »Studentexamen», samt Johannes Edfelt, »Ungdomsår i en skolstad», i Germund Michanek, »Skalder i Skara», Stockholm 1952.

⁴³ Jfr Campbell et al., s. 77 ff.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Förändringar inom departementen. Genom konseljbeslut den 19 september 1962 genomfördes en del förändringar i fråga om föredragningen av anslagsfrågor för budgetåret 1963/64, varigenom vissa ärenden tillsvidare icke kom att föredras av cheferna för de departement där ärendena enligt stadgan angående statsdepartementen blivit beredda. Den nya ordningen genomfördes sålunda med stöd av § 5 RF, enligt vilken Konungen äger förordna annan ledamot av statsrådet att i departementschefens ställe föredraga de ärenden Konungen bestämmer. Departementalstadgan är emellertid avsedd att ändras så att även beredningen av dessa ärenden från den 1 juli 1963 kommer att ske inom de departement, vars chefer genom konseljbeslutet förordnades föredraga vissa anslagsfrågor på området.

Beslutet innebar, att socialministern skulle i nämnda anslagsfrågor föredraga inrikesdepartementets ärenden rörande hälso- och sjukvården, kommunikationsministern handelsdepartementets ärenden rörande sjöfarten, ecklesiastikministern handelsdepartementets ärenden rörande lotterimedelsfonden och inrikesministern socialdepartementets ärenden rörande arbetsmarknaden samt bostadsbyggandet och därmed sammanhängande frågor.

I samma konselj förordnades även jämlikt § 5 RF konsultativa statsrådet af Geijerstam att från och med den 1 oktober 1962 i departementschefens ställe föredraga ecklesiastikdepartementet tillhörande ärenden rörande kyrkoväsendet, prästämbetets utövning, prästerskapets samt kyrkomusikernas avlöning och övriga förmåner, ecklesiastika boställen, rikets ecklesiastika indelning samt församlingsstyrelsen och den kyrkliga kommunen i övrigt.

Den 20 november 1962 meddelades att en särskild kulturavdelning vore avsedd att inrättas inom ecklesiastikdepartementet från den 1 juli 1963 för att handlägga de ärenden rörande lotterimedelsfonden som då förutses bli överflyttade från handelsdepartementet. Avsikten förklarades vara att avdelningen skulle syssla även med mer vidsträckt kulturfrågor och att till den skulle knytas en särskild rådgivargrupp på kulturområdet.

Den 2 november 1962 beslöts i konselj att ett ekonomiskt planeringsråd skulle inrättas för samråd med näringslivet, arbetsmarknadsorganisationerna och den samhällsekonomiska forskningen i frågor, som avser den svenska ekonomiens utveckling på längre sikt. Vidare förordnades att det utredningsråd, som sedan 1954 varit knutet till finansdepartementets ekonomiska avdelning och fungerat som ett organ för samråd med konjunkturinstitutet och de olika utredningsinstituterna inom näringslivet vid utarbetande av nationalbudgeten, i fortsättningen skulle inbegripa företrädare även för statistiska centralbyrån och biträda vid prognosverksamheten inom departementets ekonomiska avdelning.

I ett pressmeddelande angavs det ekonomiska planeringsrådets uppgifter:

»Rådet skall följa den löpande utvecklingen och diskutera de problem, som möter, när det gäller att bevara och öka framstegstakten i den svenska ekonomien . . . Arbetet med de långsiktiga utvecklingsproblemen syftar inte till någon detaljerad planhushållning med fixerade mål i fråga om produktionen inom olika näringsgrenar. Planeringens innebörd är istället att kartlägga tendenser och problem och ange möjliga åtgärder, som underlättar en snabb och balanserad expansion av den svenska ekonomien. Det är regeringens förhoppning, att detta arbete skall resultera i en förbättrad samordning av verksamheten såväl inom den privata som den offentliga sektorn inte minst inför anpassningsproblem, som är förbundna med näringslivets strukturomvandling och som kan väntas öka i omfattning i samband med den pågående handelspolitiska integrationen.»

Om planeringsrådets arbetsformer meddelades samtidigt, att dess fjorton ledamöter skulle sammanträda under finansministerns ordförandeskap och i närvaro av handels- och inrikesministrarna liksom övriga berörda regeringsledamöter. Som ordinarie föredragande skulle fungera ordföranden och vice ordföranden i det ovannämnda utredningsrådet. I den mån de av rådet behandlade frågorna så påkallade, komme även utomstående experter och berörda intressenter att tillkallas. Utredningsarbetet till grund för planeringsrådets överläggningar vore avsett att tillkomma genom ett brett upp- lagt samarbete mellan offentliga myndigheter, näringslivet och den ekonomiska forskningen. Ledningen av utredningsarbetet liksom uppgiften att planera och samordna undersökningarna inom olika organ skulle åvila finansdepartementets ekonomiska avdelning, som för detta ändamål komme att förstärkas med kvalificerad personal. Till ledamöter av rådet har utsetts ordförandena i Lantbruksförbundet, LO, Exportföreningen och Industrieförbundet, verkställande direktörerna i KF, SAF och TCO, tre professorer i nationalekonomi, riksbankschefen, chefen för AMS, en bankdirektör och en representant för handelsorganisationer. Styrelsen för SACO har senare meddelat sin avsikt att söka vinna representation i rådet.

Den 31 mars 1962 bemyndigades inrikesministern att tillsätta en arbetsgrupp inom inrikesdepartementet för att under hans ledning diskutera åtgärder som kan vara ägnade att stärka den kommunala demokratin. Arbetsgruppen har nitton medlemmar, varav Svenska stadsförbundet och Svenska landskommuners förbund utsett vardera sex ledamöter, Svenska landstingsförbundet tre samt inrikesdepartementet fyra ledamöter.

I den inbjudningsskrivelse som utgick till respektive organisationer erinrade inrikesministern om vårriksdagens beslut i kommunindelningsfrågan och de farhågor som då framfördes att de enskilda kommunmedlemmarnas möjligheter att delta i och följa den kommunala självstyrelsen skulle minska om kommunerna gjordes större. Ökade avstånd inom kommunerna, svåröverskådligare förvaltningsapparater som endast tjänstemän kan behärska och minskade möjligheter att erhålla förtroendeuppdrag skulle verka i denna riktning. Inrikesministern hävdade att det avtagande intresset hos folk i gemen för kommunens frågor knappast kunde bero enbart på att kommunerna blivit större, eftersom intresset även tidigare, då förvaltningen var mindre komplicerad och envar kunde delta i besluten på kommunalstämma, ofta varit obetydligt. För övrigt skulle indelningsreformen inte leda till kommuner med högre invånartal än vad åtskilliga kommuner redan nu

uppnått, utan att, enligt inrikesministern, några kännbara olägenheter kunnat påvisas. Problemen kunde i vart fall icke betraktas som olösliga, och inrikesministern ansåg det antagandet måhända ligga nära till hands, att den pågående utökningen av skolundervisningen i samhällskunskap kunde stimulera intresset och att redan befintliga möjligheter för kommunmedlemmarna att påverka det kommunala skeendet då skulle visa sig tillräckliga.

Arbetsgruppen hade vid slutet av november 1962 avhållit två sammanträden.

Krister Wahlbäck

Utländska val. Den 18 juni 1962 ägde val rum till *Kanadas* underhus. Premierminister Diefenbakers Progressive Conservative Party, som kommit till makten 1958 efter 23 år i oppositionsställning, hade det liberala partiet under Lester Pearson som huvudmotståndare, men den relativt vänsterbetonade kurs som Diefenbaker följt gjorde att partiet dessutom hade att möta en konservativt inriktad opposition från Social Credit Party. Längst ut till vänster bland de fyra större partierna stod New Democratic Party, bildat 1961 genom en sammanslagning av Co-operative Commonwealth Federation och Canadian Labour Congress. I nedanstående sammanställning av mandatfördelning, röstetal och väljarandel återges 1958 års siffror inom parentes, varvid då för NDP:s del redovisas resultaten 1958 för det största av dess konstituerande partier, CCF.

Konservativa	116 (208)	2.867.533 (3.738.522)	37,3 % (53,9)
Liberaler	100 (49)	2.871.868 (2.316.322)	37,4 % (33,1)
Social Credit	30 (—)	896.427 (180.084)	11,7 % (2,5)
New Dem. Party	19 (8)	1.036.056 (671.736)	13,5 % (9,8)
Övriga	— (—)	14.315 (50.425)	0,1 % (0,7)

Som vanligt i Kanada varierade valresultaten starkt mellan de olika staterna. Social Credit-partiet, som länge varit förhärskande i Alberta, erövrade nu 26 mandat från de konservativa i Quebec, centrum för det franska Kanada, synbarligen till stor del som följd av en verkningsfull fransknationalistisk kampanj av partiets vice ordf., M. Real Caouette. Liberalerna, som räknat med att återvinna den mångåriga dominans i Quebec man förlorat 1958, gjorde härigenom blott begränsade vinster i denna delstat; huvudparten av de liberala mandatvinsterna bärgades i Ontario, där 30 mandat togs från de konservativa. I de tre prärieprovinserna (Manitoba, Saskatchewan och Alberta) höll regeringspartiet sina ställningar bättre, medan man måste notera 12 mandatförluster i British Columbia, där i stället New Democratic Party vann 10 mandat. Detta parti har annars sitt starkaste fäste i Saskatchewan, där dess ledare är premierminister och där det gamla CCF suttit vid makten ända sedan 1944.

Den 18 november 1962 nyvaldes *Österrikes* nationalråd, varvid huvudstriden stod mellan det borgerliga folkpartiet och det socialdemo-

kratiska partiet, båda sedan 1945 förenade i en koalitionsregering. Valdeltagandet var som vanligt högt (94 %), och resultatet blev följande (1959 års siffror inom parentes):

Folkpartiet	81 (79)	2.024.579 (1.928.043)	45,4 % (44,2)
Socialdemokraterna	76 (78)	1.960.590 (1.953.935)	44,0 % (44,8)
Frihetspartiet	8 (8)	314.596 (336.110)	7,0 % (7,8)
Kommunisterna	— (—)	135.482 (142.578)	3,1 % (3,2)
Europeiska federal.	— (—)	21.535 (—)	0,5 % (—)

De obetydliga förskjutningar som ägde rum bekräftade den tendens till lätta pendelrörelser mellan de två huvudpartierna som präglat efterkrigstidens val: varje gång socialdemokraterna närmar sig folkpartiets mandatsiffra och synes ha utsikt att bli det största partiet sker en mindre tillbakagång vid nästa val. Folkpartiets mandatövertikt gentemot huvudkonkurrenten var sålunda 1949 tio, 1953 ett, 1956 åtta, 1959 ett och 1962 fem mandat.

Krister Wahlbäck

Riksdagsledamöternas immunitet Regeringsformens 110 §, som innehåller de grundläggande reglerna för ledamöternas av riksdagen parlamentariska handlings- och yttrandefrihet, är i detta hänseende av följande lydelse: »Ej må någon riksdagsman under tilltal ställas eller sin frihet berövas för sina gärningar eller yttranden i denna egenskap, utan att den kammare, till vilken han hör, sådant tillåt genom uttryckligt beslut, däruti minst fem sjättedelar av de röstande instämt».

Detta grundlagsstadgande har ända fram till allra senaste tiden ansetts ge tillräcklig garanti för att ledamöterna av riksdagen skall kunna utöva sin verksamhet i kamrar och utskott utan hinder av någon myndighet eller enskild. Det har ansetts vara utan vidare klart att, då det säges ifrån, att en ledamot av riksdagen icke må »under tilltal ställas» för gärningar eller yttranden i denna egenskap utan uttryckligt beslut av den kammare vilken han eller hon tillhör, därmed också borde vara berett ett fullständigt immunitetskydd under riksdagsuppdragets fullgörande i riksdagen. Så har man tänkt, eller i varje fall har man saknat anledning att tänka annorlunda, ända tills en enskild person på grund av ett yttrande av en ledamot av Andra kammaren under en debatt där i mars 1959 stämde honom inför rätta med yrkande om skadestånd för ärekränkning samt domstolarna i alla instanser därefter vid bedömning av frågan om tillämpligheten av det ovan citerade stadgandet i 110 § i RF fann hinder icke möta för denna talans upptagande till prövning domstolsvägen.

Den sålunda givna grundlagstolkningen, varigenom riksdagens ledamöter medelst beslut av domstolarna fränkades den fullständiga yttrandefrihet, som på grund av formuleringen av 110 § RF alltid förut ansetts ha garanterats dem såsom en av riksdagsuppdraget betingad självklar rättighet, var — vågar man väl påstå — en både oväntad och ovälkommen nyhet. Först och främst naturligtvis av den anledningen, att man vant sig att betrakta

det som en riksdagen ensam tillkommande rätt att enligt grundlagens mening träffa avgörande om sina medlemmars fri- och rättigheter i riksdagen. Men helt naturligt också därför att man icke kunde finna det annat än i hög grad anmärkningsvärt, att på sätt som skett en domstol i första instans tagit sig för att träffa avgörande om innebörden av ett dittills såsom entydigt gällande ansett grundlagsstadgande, och att därefter dess beslut beredvilligt och utan någon som helst reservation med hänsyn till behörigheten att fatta ett sådant beslut godtogs av de högre rättsinstanserna. Frågorna om riksdagens bestämmanderätt i och för sig och om betydelsen av den kategoriska föreskriften om beslut av kammaren såsom förutsättning för dess ledamots ställande under »tilltal» berördes över huvud taget icke av domstolarna; besynnerligt nog synes de icke heller under rättsprocedurens gång ha givit anledning till något uttalande från riksdagens sida, undantagandes i besvärslinlagor av svaranden, den inför rätta med yrkande om skadestånd för ärekränkning instämde andrakammarledamoten.

Om de dömande myndigheternas inställning får man en klar föreställning av det i Nytt juridiskt arkiv (avd. I 1960 nr 124) intagna, mycket utförliga referatet av behörighetsfrågans avgörande i de olika instanserna. Detta är uteslutande ägnat åt parternas i målet andraganden och domstolarnas därpå grundade beslut om innebörden av uttrycket »under tilltal ställas» med avseende på tillämpligheten av stadgandet i 110 § RF å förevarande fall. Den av högsta domstolen beslutade tolkningen av uttrycket i fråga återfinns man med hänvisning till rättsfallet såsom nytillkommen kommentar till 110 paragrafens i regeringsformen innebörd i den i slutet av år 1961 utkomna åttonde upplagan av handboken Sveriges grundlagar, vars ene utgivare är professorn Halvar G. F. Sundberg.

För riksdagens vidkommande synes till en början och innan man varit i tillfälle att närmare sätta sig in i saken ha utan vidare godtagits såväl högsta domstolens grundlagstolkning som domstolarnas hela vägen igenom självtagna myndighet såsom grundlagstolkare. Situationen härvidlag är emellertid numera, vågar man väl påstå, rakt motsatt vad den tidigare synes vara, sedan riksdagen under de tre senaste åren upprepade gånger fått anledning att taga frågan om immuniteten enligt 110 § RF under övervägande och i år, på förslag av ett sitt utskott, beslutat om ersättning av statsmedel till svaranden i skadeståndsmålet för honom förorsakade kostnader, såsom följd av prövningen av frågan om domstols behörighet att upptaga målet samt utgången av denna prövning.

Då man härmed fått material för ett slutgiltigt bedömande av frågan om innebörden av berörda grundlagsstadgande, har det synts vara på tiden att på grundval därav en redogörelse för frågans hittillsvarande såväl domstols- som riksdagsbehandling kommer inför offentligheten. Den måste, särskilt vad angår själva rättsfallet, bli rätt lång och detaljerad, men det har varit betingat av dess särart och en önskan att så vitt möjligt undgå missförstånd och fel genom ofullständigt återgivande av rättsproceduren.

»Under tilltal ställas». *Häradsrätten*. Upprinnelsen till ifrågavarande högsta domstolens beslut, daterat den 5 december 1960, var att ledamoten av riksdagens andra kammare Valdemar Svensson i Skälläckeröd, Ljungkile, av agronomen Torgny André i Norrköping i slutet av maj 1959 in-

stämades till Orusts, Tjörns och Inlands domsagas häradsrätt, i anledning av att Svensson i ett av sina anföranden under debatt i Andra kammaren den 4 mars 1959 i fråga om försäljning till André av kronoegendomen Knivberga 2¹ i Norrköping gjort följande uttalande, som denne ansett vara för sig ärekränkande: »När värderingen är klar och kontraktet skall underskrivas, säger André: »Det här skriver jag inte på om jag inte får 19.500 kronor till. Och det får han också. Han får pengarna under bordet — för att begagna den terminologi som brukar användas på hyresmarknaden». Andrés talan innefattade icke yrkande om ansvar för ärekränkning, utan endast om skadestånd med 10.000 kronor, enär Svensson i sitt yttrande ärekränkt André.

Svensson genmälde bl. a.: det med Andrés talan åsyftade yttrandet hade han fällt i sin egenskap av ledamot av riksdagen, varför immunitet borde gälla för honom enligt 110 § 1 st. 1 p. regeringsformen. Vid nämnda paragraf hade Reuterskiöld (Sveriges grundlagar 1924, s. 185) anført, att i enlighet därmed riksdagsman vore juridiskt oansvarig för sina yttranden och handlingar i egenskap av riksdagsman, d. v. s. i sitt riksdagsarbete, samt att detta vore en naturlig följd av riksdagens egenskap av att vara ett inåt suveränt statsorgan, liksom Konungen vore det såväl inåt som utåt, alltså både statsrättsligt och folkrättsligt. I arbetet Sveriges författning I (2 uppl. 1948 s. 314 ff) hade Malmgren vidare framhållit, att det i 110 § RF stadgade privilegiet gällde endast utövningen av riksdagsmannaskapet, att lagen emellertid ej kände några speciella riksdagsmannabrott, jämförliga med ämbetsbrotten, utan att fråga vore om vanliga allmänna brott begångna av riksdagsmannen genom yttranden som han fällt eller åtgärder vilka han vidtagit såsom riksdagsman, att dit hörde i främsta rummet varje missbruk av den rätt han hade att yttra sig i kamrar och utskott i riksdagen, t. ex. ärekränkande uttalande, smädelse mot Konungen eller främmande stats överhuvud eller sändebud, uppenbarande av hemliga handlingar, uppmaning till brottslig gärning o. s. v., att, vare sig en sådan handling fölle under allmänt åtal eller endast kunde beivras av enskild målsägande, den ej finge åtalas utan att vederbörande kammare givit lov därtill, samt att grundlagen tydligen velat tillförsäkra riksdagsmannen största möjliga frihet vid fullgörandet av hans viktiga uppdrag. Denna av Malmgren avsedda frihet vore en av förutsättningarna för folkrepresentationens arbete, och — ehuru Svensson bestrede att på hans i målet ifrågavarande yttrande, vilket ej föranlett talmannens ingripande och som utgjorde en av André ur dess sammanhang lösryckt mening, kunde grundas något yrkande om skadestånd för ärekränkning — ansåge likväl Svensson den principiellt viktiga frågan, huruvida över huvud dylikt krav kunde av domstol prövas utan kammarens tillstånd, böra avgöras för sig. Svensson gjorde gällande att Andrés talan innefattade sådant »tilltal», som avsåges i 110 § RF. Vål kunde nämnda ord måhända omedelbart synas åsyfta endast talan om straffansvar. Det i paragrafen upptagna förbudet måste anses gälla all talan, som grundades å påstående om brottslig gärning, oavsett om talan fördes om ansvar eller om skadestånd. I sakens egen natur låge, att den immunitet, som förlänats riksdagsman för utövningen av riksdagsmannauppgäret, utgjorde hinder för prövning av varje form av yrkande, som innefattade

eller grundades å påstående om brott. Enär i stadgandet i 110 § RF föreskrivet tillstånd till käromålets väckande icke lämnats, föreläge rättegångshinder enligt 34 kap. 1 § rättegångsbalken och saknade häradsrätten behörighet att upptaga målet. I följd härav yrkade Svensson, att häradsrätten måtte avvisa Andrés talan.

I beslut den 2 september 1959 med anledning av Svenssons invändning om rättegångshinder uttalade häradsrätten bl. a., att stadgandet i 110 § RF enligt sin avfattning ej avsåge annat än talan om ansvar. Eftersom stöd saknades att åt stadgandet ge en vidsträcktare tolkning, samt Andrés talan avsåge skadestånd på grund av påstådd ärekränkning, vore häradsrätten behörig att upptaga målet. Invändningen om rättegångshinder lämnades alltså utan bifall, och Svensson förklarades skyldig att ingå i svaromål. Över detta häradsrättens beslut anförde Svensson i vederbörlig ordning missnöje och besvärade sig över detsamma, men enär besvärslagan ej inkommit inom rätt tid, avvisade häradsrätten Svenssons besvärstalan, och beslutet vann laga kraft.

Genom dom den 11 december 1959 ogillade häradsrätten Andrés skadeståndstalan och förpliktade honom att ersätta Svensson för hans rättegångskostnader. I domsskålen framhölls, att Svensson med det uttalande i riksdagen, varför han instämts med yrkande om skadestånd på grund av ärekränkning, uteslutande avsett att rikta kritik mot vederbörande statliga myndigheters sätt att handlägga det markärende, som avhandlades under debatt i Andra kammaren, samt att detta uttalande fällts inom ramen för hans yttrandefrihet såsom riksdagsman och — insatt i sitt sammanhang såsom led i kritiken av de statliga myndigheternas förfaringsätt — icke kunde anses vara för André ärekränkande.

För den som tagit del av det riksdagsprotokoll, där ifrågavarande debatt i Andra kammaren återfinnes, ter sig häradsrättens avvisande av påståendet om ärekränkning såsom helt ofrånkomligt och självklart. Men oaktat sålunda någon ärekränkning icke förekommit, och påståendet därom icke synes ha haft mycket fog för sig, har André på grund av att han avstått från att yrka ansvar för ärekränkning, kunnat föra skadeståndstalan utan samband med »brottslig» gärning. Detta har kunnat genomföras endast genom särskiljande i stället för samtidigt upptagande till avgörande av behörighetsfrågan och skadeståndsmålet, då det ju med en gång kunnat avgöras, att skadeståndstalan icke borde upptagas.

Hovrätten. Mot häradsrättens dom vädjade André till hovrätten för Västra Sverige med yrkande om bifall till sin mot Svensson förda skadeståndstalan. André anmärkte härvid, att frågan om Svensson med hänsyn till stadgandet i 110 § RF varit skyldig att ingå i svaromål rörande sitt ifrågavarande yttrande i riksdagens Andra kammare redan blivit rättskraftigt avgjord genom häradsrättens beslut den 2 september 1959, mot vilket Svensson icke inom laga tid anförde besvär.

I genmäle härtill gjorde emellertid Svensson ånyo gällande, att jämlikt 110 § RF hinder föreläge för målets upptagande i hovrätten och anförde: Tolkningen av uttrycket »under tilltal ställas» måste ske med hänsyn till innebörden av ordet »tilltal» vid tiden för regeringsformens tillkomst. Den skillnad som numerä processrättsligt gjordes mellan talan om straffansvar

och talan om skadestånd vore en förhållandevis sen företeelse. Tidigare behandlades samtliga påföljder av brottslig gärning, såväl de straffrättsliga som de civilrättsliga, enligt de straffprocessuella reglerna. Det måste därför anses att, när ifrågavarande grundlagsstadgande tillkom, detsamma omfattade alla de nämnda påföljderna och att i enlighet härmed ordet »tilltal» inbegrepe även skadeståndspåföljd, som hade sin grund i brottslig gärning. Eftersom Andrés talan grundade sig på ett påstående om dylik gärning, måste hovrätten, därest hans talan skulle kunna sakligt prövas, taga ställning till om Svensson handlat brottsligt. Det syntes emellertid knappast förenligt med grundlagen att utan riksdagens medgivande en dom skulle kunna erhållas, vari konstaterades att en ledamot av riksdagen under sitt arbete där begått brottslig handling. I vart fall strede det mot grundlagens syfte och ändamål, att en riksdagsman skulle kunna hindras i utövningen av sitt uppdrag på grund av risken för skadeståndstalan. För den enskilde riksdagsledamoten vore skadeståndspåföljden lika kännbar som straffansvaret. Mot grundlagens syfte strede också, att den immunitet, som däri tillförsäkrades riksdagsman skulle, när han förmenades ha begått brottslig handling, kunna kringgås genom att man underlåte att väcka ansvarstalan och blott förde talan om skadestånd.

Från Svenssons såsom för sent inkommen av häradsrätten avvisade inlaga med besvär över dess beslut den 2 september 1959 har vidare i referatet från hovrätten intagits följande: »Tydligt vore, att stadgandet i 110 § regeringsformen även avsåge att bereda riksdagsman en sådan ställning att han skulle kunna vid utövningen av sitt värv fritt och obundet uttala sig om olika förhållanden, till vilka han i denna sin egenskap har att taga ställning. Härför förutsattes, att han vore skyddad också mot privaträttsliga aktioner, som grundades på hans uttalanden och åtgöranden i riksdagen. Denna synpunkt hade på entydigt sätt tillgodosetts redan i 1723 års riksdagsordning, i vilken föreskrevs, att det ej skulle lända någon till men vad han i tillåtliga mål vid riksdagen beskedligen talat, och än mindre någon mellan riksdagarna för sådana meningar tilltalas eller antastas. Uppenbarligen innebar denna föreskrift skydd också mot civilrättsliga anspråk. Att sedan det gustavianska statsskicket bröt mot sagda ordning vore endast naturligt, och allt talade för att man år 1809 önskade i denna del återgå till frihetstidens förhållanden. Säkerligen hade också grundlagsstiftarna tagit intryck av den samtida författningsdebatten. I både den amerikanska och den franska författningen funnes redan vid denna tid immunitetsregler av den innebörd Svensson ansåge böra tilläggas 110 § regeringsformen. Jämväl detta förhållande vore att beakta vid stadgandets tolkning. (Jfr i detta sammanhang bl. a. även bestämmelser av hithörande slag i Norges grundlov den 17 maj 1814 och i den engelska Bill of Rights av år 1688.)»

André förklarade, att han — därest hovrätten funne sig ha att ex officio pröva behörighetsfrågan — hänförde sig till ett den 3 september 1959 (sålunda dagen efter häradsrättens beslut i behörighetsfrågan) dagtecknat, av juris professorn Halvar Sundberg avgivet responsum beträffande frågan, huruvida förbudet i 110 § RF mot att ställa riksdagsman »under tilltal» jämväl innefattade hinder mot civil skadeståndstalan på grund av

dennes i riksdagen gjorda, för enskild man kränkande uttalanden. I sitt responsum redogjorde Sundberg till en början under rubriken »Lagtexten» för den historiska bakgrunden och anförde härvid bl. a., att av stadgandet i 110 § regeringsformen, liksom dess historiska bakgrund, torde framgå att den immunitet grundlagsstiftarna haft för ögonen och tillerkänt riksdagsman vore den straffrättsliga, att »under tilltal ställa» vore synonymt med åtal och sålunda ett straffprocessuellt begrepp, att innebörden av bestämmelsen i 110 § 1 st. 1 p. RF alltså vore att riksdagsman icke skulle kunna åtalas, straffas eller berövas sin frihet på grund av sina gärningar eller yttranden i riksdagsmannauppsdragets utövning, samt att detta förhållande följde redan av ordalagen.

Det följande avsnittet, rubricerat »Kommentatorerna», innehåller först hänvisning till en del uttalanden i arbeten av författningskommentatorer (Naumann, Rydin, Hagman, Malmgren, Reuterskiöld, Herlitz). Den här lämnade redogörelsen för doktrinen torde visa — säger Sundberg — att riksdagsmans immunitet enligt 110 § RF allmänt uppfattats såsom avseende åtal och straff för brottslig gärning. Den ende kommentator, vars anmärkningar till 110 § RF skenbart skulle kunna givas ett vidsträcktare innehåll, är Reuterskiöld, i det han förklarar immuniteten innebära att riksdagsman är »juridiskt oansvarig», en karakteristik som i och för sig kan tänkas inbegripa också civilrättsligt ansvar. Av Reuterskiölds anmärkning vid 3 § RF varest nyttjas det med »tilltal» synonyma uttrycket »åtal», bör emellertid kunna slutas, att även denne statsrättsauktoritet endast åsyftar det kriminella ansvaret. Enahanda synes fallet vara med Herlitz, han nämner också allenast »åtal» och »straff». Enighet synes sålunda föreligga inom doktrinen, att immuniteten endast avser åtal och straff, icke civilrättsliga påföljder. Ifrågavarande avsnitt av Sundbergs responsum avslutas med hänvisning till parlamentariska undersökningskommissionens betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet (SOU 1948: 7, s. 399 f), varifrån citeras följande om 110 och 111 §§ regeringsformen: »Nu ifrågavarande grundlagsstadganden om riksdagsmans immunitet innefatta inskränkningar med avseende å dels åtalsrätten och dels befogenheten att vidtaga frihetsberövande åtgärder gentemot riksdagsman. Däremot föreligger icke på grund av dessa stadganden hinder för polismyndighet att under samma förutsättningar, som gälla beträffande annan medborgare, ingripa mot en riksdagsman med sådana straffprocessuella tvångsmedel och spaningsåtgärder, som icke äro av frihetsberövande art, exempelvis beslag och husrannsakan samt trafikmedelskontroll och i spaningsverksamhet ingående personlig övervakning utan anhållande.

Såsom ett tredje och sista avsnitt upptager Sundbergs responsum ett sammanfattande yttrande, vilket såsom redan tidigare tryckt (Festskrift till Arthur Thomson, 1961, s. 265 f.) synes onödigt att ånyo här in extenso återgiva. På i yttrandet anförda skäl har Sundberg kommit till resultatet, att stadgandet i 110 § regeringsformen allenast kan skapa en rent straffrättslig immunitet för riksdagsman, men icke utesluta civil skadeståndstalan mot honom, även om till grund för denna skulle ligga kränkande uttalanden om enskild person vid riksdagsmannauppsdragets fullgörande.

I hovrätten var det, oaktat André anförde besvär över häradsrättens dom

i anledning av hans skadeståndstalan, icke denna utan beslutet i behörighetsfrågan som, ehuru redan laga kraftvunnet, ånyo upptogs till avgörande. Hovrätten fattade den 3 maj 1960 — såsom det heter i protokollet — »med anledning av uppkommen fråga», huruvida med hänsyn till bestämmelserna i 110 § RF hinder föreläge för målets upptagande, följande beslut: Hovrätten, som anser nyss nämnda lagrum icke vara tillämpligt å förevarande fall, finner hinder i angivna hänseende icke möta mot målets upptagande. Vid föredragning den 20 maj 1960 av en av Svensson gjord missnöjesanmälan bestämde hovrätten, som fann missnöjesanmälan rätteligen gjord, att talan mot beslutet av den 3 maj 1960 skulle föras särskilt. Utmeddelad fullföljdshänvisning förklarade hovrätten tillika, att talan finge av Svensson föras genom besvär, samt att fullföljdstalan dock icke kunde komma under högsta domstolens prövning, med mindre högsta domstolen meddelade tillstånd därtill. Slutligen förordnade hovrätten att skadeståndsmålet skulle vila i avbidan på utgången av Svenssons besvär.

Frågan huruvida med hänsyn till bestämmelserna i 110 § RF hinder föreläge för målets upptagande kan antagas ha uppkommit i hovrätten såsom följd av att den av professor Sundberg gjorda utredningen om innebörden av immunitetsskyddet med Andrés besvär i skadeståndsmålet kommit hovrätten till handa.

Högsta domstolen. Över hovrättens beslut i behörighetsfrågan anförde Svensson underdåniga besvär, under yrkande att Kungl. Maj:t måtte med undanröjande av beslutet förklara hinder möta mot målets upptagande med hänsyn till bestämmelserna i 110 § RF; han anförde härvid bl. a.: Stadgandet måste tolkas efter den innebörd ordet »tilltal» ägde vid tiden för regeringsformens tillkomst, d. v. s. så att däri innefattas varje stämning i ett brottmål. Ställd under tilltal vore med andra ord envar, mot vilken talan väckts med yrkande om påföljd för brottslig handling. Liknande synpunkter återfunnes i Sundbergs responsum. Emellertid hävdade därefter Sundberg att, enär skadeståndskrav i anledning av brottslig handling numera kunde framställas såsom en rent civilrättslig talan, man med hänsyn till att regeringsformen successivt anpassat sig efter förskjutningarna i begreppsbildning och allmän rättsåskådning borde tolka ordet »tilltal» i enlighet med nutida uppfattning och således begränsa dess tillämplighet till straffprocess. Denna Sundbergs uppfattning syntes ej riktig. Enligt 84 § RF skulle grundlag tolkas efter sin ordalydelse, vilket måste innebära en tolkning med hänsyn till ordens betydelse vid grundlagens tillkomst. Eljest komme man i strid med stadgandet i 81 § regeringsformen, enligt vilket grundlag icke kunde ändras utan Konungens och två riksdagars beslut. Det privilegium som år 1809 gavs riksdagsmännen kunde ej inskränkas genom begreppsmässiga förskjutningar utan blott genom grundlagsändring. I en senare skrift åberopade Svensson även en kronologisk-språklig utredning av ordet »tilltals» många skiftande betydelser under den tid det använts, med framhållande av att man inom doktrinen över huvud taget icke gjort sig mödan att undersöka innebörden därav vid tiden för grundlagstextens tillkomst.

André inkom med vidlyftig förklaring, vari han åberopade professor Sundbergs responsum och i övrigt anförde bl. a.: Väl syntes det riktigt att

ordet »tilltal» skulle bedömas med hänsyn till sitt språkliga innehåll vid tillkomsten av 1809 års regeringsform. Men det vore något annat, då Svensson syntes vilja vinna att jämväl yrkanden, som numera ej vore att beteckna såsom »tilltal», skulle så anses av det skälet att de år 1809 skulle ha behandlats i straffprocessuell ordning. Det kunde framhållas att termen »tilltal» användes även i 96, 101, 102 och 106 §§ RF, och att det här skulle kunna avse något annat än ett straffyrkande vore svårt att påstå. Att märka vore också stadgandet i 3 § regeringsformen, enligt vilket Konungens gärningar skulle vara »emot allt åtal fredade». Detta uttryck, som här vore synonymt med »tilltal», hindrade ej en mot Konungen såsom förmögenhetsobjekt riktad talan, ehuru den helgd och vördnad som tillkomme Konungens majestät medförde, att han icke personligen kunde tala eller svara inför domstol, varför detta finge ombesörjas av personer, som erhållit hans uppdrag att vårda hans angelägenheter. Någon användning av uttrycket »tilltal» i fråga om civil talan förekomme ej i regeringsformen. Om således »tilltal» betydde åtal, d. v. s. ansvarsyrkande i straffprocess, måste den omständigheten, att i sak likartat yrkande numera kunde framställas i civilprocess, få den verkan att yrkandet förlorade karaktären av »tilltal». Innebörden av detta ord måste bedömas med ledning av nya rättegångsbalken och gällande specialbestämmelser, men icke av lagstiftningen vid regeringsformens tillkomst. Den av Svensson åberopade språkliga utredningen kunde icke vederlägga en hundraårig, obruten uppfattning bland statsrättslärare och grundlagskommentatorer.

De underdåniga besvären föredrogos den 9 november 1960 i Högsta domstolen, varvid fattades följande slutliga beslut (avfattat i enlighet med den mening, om vilken justitieråden Romanus, Tammelin och Digman förenade sig): »Hovrättens beslut har uppenbarligen föranletts av att Svensson där invänt, att på grund av stadgandet i 110 § regeringsformen hinder föreläge mot prövning av den mot honom förda skadeståndstalan. Vål har Svensson, vid det förhållandet att han ej inom behörig tid fullföljt talan mot häradsrättens den 2 september 1959 meddelade beslut, jämlikt grunderna för 49 kap. 3 § rättegångsbalken gått förlustig rätten att vidare i målet påkalla särskilt beslut i fråga om det av honom påstådda rättegångshindret. Emellertid har hovrätten icke, såsom vederbort, avvisat Svenssons invändning såsom för sent framställd. Hovrättens beslut får fastmera anses innefatta ett ogillande av sagda invändning. Hovrätten har tillika — jämte det den lämnat Svensson besvärshänvisning, vilken denne följt — förklarat målet vilande i avvaktan på utgången av Svenssons klagan. I det läge, vari målet sålunda kommit, kan hinder icke anses föreligga att, i anledning av de hos Kungl. Maj:t anförda besvären, till prövning upptaga frågan huruvida 110 § regeringsformen är tillämplig i förevarande fall. Vid övervägande av frågan om tillämpligheten av 110 § regeringsformen finner Kungl. Maj:t, lika med hovrätten, hinder icke möta mot målets upptagande och prövar förty lagligt därutinnan fastställa överklagade beslutet». — André berättigades att hos hovrätten såsom ersättning för kostnader i målet hos Kungl. Maj:t få lyfta det av Svensson till säkerhet för motpartens kostnadsersättning nedsatta beloppet, etthundrafemtio kronor, och Svensson

förpliktades att såsom ytterligare ersättning för nämnda kostnader till André utge sexhundrafemtio kronor.

Likaledes tre justitieråd (Petrén, Karlgren och E. Söderlund) var beträffande frågan huruvida Svenssons besvär borde upptagas till prövning av skiljaktig mening och anförde: »Sedan Svensson underlåtit att enligt meddelad besvärshänvisning vederbörligen fullfölja talan mot häradsrättens den 2 september 1959 meddelade beslut, äger på grund av stadgandet i 49 kap. 3 § rättegångsbalken Svensson ej vidare föra talan i det hänseende beslutet avser». Dessa tre justitieråd prövade — »utan avseende därå att hovrätten, som haft att självmant pröva frågan om rättegångshinder, föreskrivit att Svensson ägde fullfölja talan mot hovrättens beslut i denna fråga» — lagligt avvisa Svenssons besvärstalan. Häradsrättens beslut är i enlighet härmed det enda, som föreligger i behörighetsfrågan.

Ett av de närvarande sju justitieråden (Conradi) var från beslutet skiljaktig, såvitt rörde frågan om tillämpligheten av 110 § regeringsformen, och yttrade i denna del:

»Vid regeringsformens tillkomst 1809 kände svensk rätt icke någon allmän skyldighet för den som begått brott att gälda därav uppkommen skada. Vad särskilt angår ärekränkingsbrott ägde målsäganden icke rätt till ekonomisk gottgörelse i annan form än genom andel i eventuella böter. Den situation som föreligger till bedömning i målet — att skadeståndstalan av enskild målsägande föres mot ledamot av riksdagen i anledning av ett under riksdagsförhandlingarna fällt yttrande som påstås vara för målsägande ärekränkande — kunde följaktligen vid regeringsformens tillkomst över huvud icke uppkomma.

Det bör vidare anmärkas, att även i fall då särskilt skadestånd utdömdes, detta närmast betraktades som ett rent bihang till straffet; det förefaller som om skadeståndsyrrande endast i undantagsfall kunnat framställas utan samband med talan om straffansvar. Ända till nya rättegångsbalkens ikraftträdande rådde i vårt land den ordningen, att skadeståndstalan på grund av brott — även om yrkandet framställdes utan samband med ansvarstalan — behandlades som brottmål.

Det är mot bakgrunden av nu angivna förhållanden som den i målet uppkomna frågan om tillämpning av 110 § regeringsformen måste bedömas.

Till en början skall därvid framhållas, att stadgandets ordalag icke giva några säkra hållpunkter för tolkningen. Väl kan det sägas, att uttrycket »under tilltal ställas», liksom sammanställningen med orden »sin frihet berövas», närmast leder tanken till talan som går ut på straffansvar — vilket för övrigt med hänsyn till vad nyss sagts är helt naturligt — men nödvändigt är detta icke. I äldre lagspråk i vårt land — varpå exempel finnes även i 1734 års lag — har uttrycket »tilltal» använts för att beteckna talan i allmänhet.

Även om 110 § regeringsformen närmast torde hava tillkommit som ett skydd mot ingripanden av kungamakten eller av ständerna själva mot misslagliga riksdagsmän, har man svårt att föreställa sig, att riksdagen 1809 icke skulle hava ansett det vara angeläget att skydda sina ledamöter mot angrepp även från enskilda i form av talan om skadestånd för ärekränkning, om sådan talan då hade varit möjlig. En viss parallell erbjuder den

endast två år tidigare tillkomna förklaringen den 23 mars 1807 som i punkt 40 förbjuder enskild part att taga stämning å någon domare för att tilltala honom för fel eller brott i ämbetet. Detta stadgande kom snart i praxis att utvidgas till att avse alla högre ämbetsmän, som hade forum för ämbetsfel i hovrätten eller högsta domstolen, och tillämpades så, att målsäganden ej heller ansågs hava rätt att framställa privaträttsligt anspråk på grund av tjänstefel annat än i samband med en av vederbörande åklagare förd talan.

I övrigt får avgörandet grundas på omständigheter av mera allmän natur. Det måste anses vara ett viktigt samhällsintresse, att riksdagens ledamöter kunna i riksdagsarbetet tala fritt utan att i oträngt mål behöva riskera åtal eller skadeståndstalan vare sig från det allmännas eller från enskildas sida. Förhållandet kan icke hava varit ett annat vid regeringsformens tillkomst. Man torde icke behöva befara, att ett omfattande skydd i nu angivet hänseende skall leda till missbruk av yttrandefriheten; i sista hand finns ju alltid den möjligheten att kammaren vid uppenbart missbruk ger sitt tillstånd till talans väckande. Det är icke väl förenligt med en naturlig uppdelning av riksdagens och domstolarnas befogenheter, att domstolarna, utan den opinionsyttring som kammarens med stöd av 110 § regeringsformen lämnade medgivande till anställande av talan innebär, inlåta sig på prövning av gränserna för en riksdagsledamots yttrandefrihet.

Jag finner under hänvisning till vad sålunda anförts, att på grund av 110 § regeringsformen hinder förelegat för domstolarna att upptaga Andrés talan till prövning.

Kungl. Maj:ts beslut meddelades den 5 december 1960.

Skadeståndsmålet. Detta mål avgjordes, sedan det varit vilande i avvaktan på Kungl. Maj:ts beslut i behörighetsfrågan och därefter ytterligare ungefär ett halvt år, genom dom av hovrätten den 24 maj 1961, vari häradsrättens dom den 11 december 1959 fastställdes och André förpliktades att till Svensson utge ersättning för rättegångskostnader i hovrätten. Enär Kungl. Maj:t ej fann skäl att meddela prövningstillstånd, är hovrättens dom slutgiltig; och har i följd därav André fått erlagga även Svenssons kostnader i målet hos Kungl. Maj:t.

Lika med häradsrätten har hovrätten sålunda funnit att det uttalande av Svensson, å vilket André grundat sin talan om skadestånd, fölle inom ramen för Svenssons yttrandefrihet såsom riksdagsman, samt att det — insatt i sitt sammanhang — icke kunde anses vara för André kränkande. Då ärekränkning icke begåtts, finner man det naturligtvis i sin ordning, att Andrés talan om skadestånd på grund av påstådd ärekränkning ogillats.

Lika med svaranden i skadeståndsmålet, i sitt genmäle till Andrés vadeinlaga i hovrätten, kan man emellertid icke annat än finna det ofattbart och stridande mot grundlagens syfte, att den immunitet som genom 110 § regeringsformen tillförsäkrats riksdagsman icke skulle gälla när han begått ärekränkning, om den som påstår sig ha blivit ärekränkt underlåter att väcka ansvarstalan och blott för talan om skadestånd.

Frågan om immuniteten enligt 110 § regeringsformen inför riksdagen. 1960 års riksdag. Det påtagliga hotet mot riksdagsledamöternas fri- och rättigheter genom häradsrättens beslut i behörighetsfrågan gav anledning till att i likalydande, den 20 januari 1960 dagtecknade motioner nr 20 i

Första kammaren herr Ollén och nr 27 i Andra kammaren herr Hammar hemställde, att riksdagen ville till grundlagsenlig behandling under vårsessionen anta ett av dem framlagt förslag till ändrade bestämmelser i fråga om riksdagsledamots immunitet i 110 § regeringsformen. Regeln om att fem sjättedelar av de röstande i vederbörande kammare skall för visst fall giva sitt tillstånd till åtal borde utsträckas att gälla även enskildas anspråk på ersättning för skada, som föranlätts av gärning eller yttrande av riksdagsledamot under utövande av riksdagsuppdraget, varför motionärerna föreslog följande tillägg till 110 § RF 1 st. 1 p. f: »Ej må någon riksdagsman under tilltal ställas eller eljest till domstol instämmas eller sin frihet berövas för sina gärningar eller yttranden i denna egenskap, utan att den kammare, till vilken han hör, sådant tillåt genom uttryckligt beslut, däruti minst fem sjättedelar av de röstande instämt».

Konstitutionsutskottet avgav sitt utlåtande i anledning av motionerna först den 7 december 1960 och motiverade detta dröjsmål med att utskottet funnit avgörandet i högsta instans i behörighetsfrågan böra avvaktas innan motionerna behandlades. Utskottet framhåller härefter såsom sin mening att genom detta avgörande vore den tolkning av bestämmelsen i 110 § RF slutgiltig, som genom härdsrättens beslut i behörighetsfrågan förelåg vid tiden för motionernas avlämnande och som givit anledning till motionärernas yrkande om lagändring. Enär genom ifrågavarande högsta domstolens beslut klarlagts, att bestämmelsen i 110 § regeringsformen ej innefattar skydd mot skadeståndstalan, som grundas på gärningar eller yttranden av riksdagsman i denna hans egenskap, hade frågan om en revision av grundlagsstadgandet aktualiserats. Enligt vad utskottet inhämtat hade emellertid författningsutredningen redan till behandling upptagit förevarande spörsmål. Detta hade även visst samband med en omarbetning av 90 § regeringsformen och med andra frågor som likaledes vore föremål för utredningens uppmärksamhet. Med understrykande av betydelsen av den väckta frågan, hemställde därför utskottet att motionerna icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda. Detta blev också riksdagens beslut, då konstitutionsutskottets utlåtande företogs till avgörande av kamrarna omedelbart innan riksdagen i mitten av december åtskildes.

Debatten i andra kammaren, då konstitutionsutskottets utlåtande klubbad igenom, gav intryck av en helt annan inställning till högsta domstolens grundlagstolkning än som kommit till uttryck i utlåtandet. Det långa dröjsmålet i avvaktan på det juridisk-rättsliga slutliga avgörandet i en fråga, där konstitutionsutskottet nog allmänt betraktades som själv mest kompetent att döma, gav anledning till mycket kritiska uttalanden både om överdriven försiktighet och om underlåtenhet att tillvarataga riksdagens rätt och värdighet. Om tendenser av detta slag skulle få göra sig gällande, sades det, riskerade man riksdagens frihet och möjligheter att hävda sig. Man uttalade sig vidare mycket bestämt emot införandet av civilprocessen såsom undantag från immuniteten, liksom emot ändring av gällande absoluta förbud för riksdagsledamots ställande inför rätta för gärningar eller yttranden i riksdagen, utan att medgivande därtill lämnats av vederbörande kammare. Såsom självklart utgick man härvid från att i grundlagstolkningsfrågor är det kamrarna själva som skall avgöra vad som skall gälla såsom

grundlagens mening. — Då det under debatten blev fråga om att 52 § riksdagsordningen, motsvarigheten till regeringsformens 110 §, kunde åberopas till stöd för sådan inskränkning av immuniteten, som högsta domstolen gjort gällande med stöd av sistnämnda paragraf, förnekades detta på grund av flera grundlagskommentatorers uttalanden. — 90 § RF diskuterades på grund av den skyldighet till begränsning av riksdagsledamöternas handlings- och yttrandefrihet den ålägger talmannen. Det konstaterades härvid att denna paragraf på grund av sin i vissa hänseenden mycket olämpliga formulering — det talas sålunda bl. a. om att man icke får kritisera regeringsmaktens beslut, och vad skall man då kritisera i en parlamentariskt styrd stat, frågade den som hade ordet — strider mot nutida parlamentariska sedvaneregler och ger talmannen frihet att tolka den utan att därmed ålägga riksdagsledamöterna någon större inskränkning uti deras handlings- och yttrandefrihet i riksdagen. — Gentemot de invändningar som rests mot bibehållandet av den nuvarande ordningen med debattfrihet i riksdagen, på grund av den skada som förmenats därigenom kunna åsamkas enskilda, åberopades särskilt att vår riksdagstradition icke ger någon som helst anledning att förvägra ledamöterna samma immunitetsskydd som finns i så många andra parlamentariska församlingar. Riksdagens ledamöter får ju för övrigt i riksdagen icke framföra klander mot enskilda medborgares och korporationers förhållanden. Från enskilda medborgare hade icke heller framförts någon starkare opposition på grund av riksdagsledamöternas immunitetsskydd eller eljest oberättigat stora rättigheter. — Debatten var, kan man säga, både livlig och givande, ehuru sett från helt andra synpunkter på domstolarnas grundlagstolkning än konstitutionsutskottet anfört. Den fördes på riksdagens sista arbetsdag det året, men såsom en av talarna karakteriserade situationen: »Under de 150 år som gått (d. v. s. efter regeringsformens tillkomst), har det knappast uppstått någon upprörd diskussion om immunitetsrätten annat än vid detta tillfälle.»

1961 års riksdag. Frågan om riksdagsledamöternas immunitet kom ånyo före vid 1961 års riksdag, genom att ledamoten av Andra kammaren herr John Lundberg begärde och erhöll kammarens tillstånd att få interpellera statsrådet och chefen för justitiedepartementet i frågan. Interpellantens inställning var, liksom då han året förut tog en mycket aktiv del i diskussionen om konstitutionsutskottets utlåtande, utpräglad kritisk-oppositionell, såsom framgår av bl. a. följande från interpellationen citerade uttalanden: »Regeringsformens 110 § har ansetts vara ett verkligt skydd för att riksdagens ledamöter skall kunna tala fritt i riksdagsarbetet, utan att i oträngt mål behöva riskera åtal eller skadeståndstalan vare sig från det allmännas eller från enskildas sida. I en demokrati måste detta grundskydd för en riksdagsledamot vara både en förutsättning och en nödvändighet för att han skall kunna fylla sin arbetsuppgift: att granska, pröva, reformera, kritisera och ta de initiativ ett dynamiskt samhälle förutsätter. För riksdagen blir det allt mera angeläget att kunna hävda och bevara sin suveränitet och behålla en arbetsform, där ledamöterna fritt kan utöva sitt arbete enligt de regler riksdagen genom sina talmän själv prövar och bestämmer i enlighet med tolkning av grundlagens bokstav och anda. Ett annat förfarande kan innebära risk för att riksdagen i vitala frågor och intressen

kan bli en nullitet och komma i beroende till dem riksdagen måste anse sig underordnade. I det aktuella fallet innebär högsta domstolens lagförklaring att den berörde ledamoten tvingas ägna huvuddelen av sin tid och sitt intresse åt ett rättsförfarande, som han i enlighet med statsvetarnas deklARATIONER måste anse vara uteslutet, samtidigt som han åsamkas ekonomisk skada av stor omfattning. Även om riksdagen anser det som en självklar sak att hålla ledamoten skadelös i föreliggande fall, kan detta icke förringa den skada ledamoten och hans valmanskår åsamkas genom att han hindras från att på det sätt grundlagen förutsätter utöva sitt riksdagsarbete.» — Det vore angeläget, uttalade interpellanten till slut, att Kungl. Maj:t medverkade till att årets riksdag genom proposition gavs tillfälle att rätta till vad som brustit i denna fråga. Med hänvisning till vad sålunda anförts och till en del ytterligare argumentering, som här utelämnas, hemställde han om kammarens tillstånd att till statsrådet och chefen för justitiedepartementet få framställa följande frågor: Kan man förvänta, att Kungl. Maj:t till årets riksdag kommer att framlägga proposition om att undanröja högsta domstolens lagförklaring och föreslå, att riksdagen måtte besluta om att 110 § regeringsformen ges en lagförklaring av det innehållet att den blir ett verkligt grundskydd för att riksdagens ledamöter skall kunna tala fritt i riksdagsarbetet, utan att i oträngt mål behöva riskera åtal eller skadestånd vare sig från det allmännas eller från enskildas sida, och kan man förvänta att Kungl. Maj:t i det aktuella fallet kommer att ta ett initiativ för att ledamoten av denna kammare skall hållas ekonomiskt skadelös för de kostnader han åsamkats i samband med åtalet?

De i interpellationen framställda frågorna besvarades av statsrådet Kling den 21 mars 1961 med anförande av i huvudsak följande: »Den möjlighet som föreligger att få till stånd en ändrad ordning är att ändra 110 § regeringsformen. I likhet med konstitutionsutskottet anser jag dock att denna fråga icke bör brytas ut ur den allmänna författningsrevisionen, eftersom någon ändring inte gjordes vid fjolårets riksdag och en grundlagsändring inte kan slutligt antagas förrän efter utgången av den nu löpande perioden för andrakammarval, d. v. s. tidigast vid 1965 års riksdag. Herr Lundberg har även frågat om man kan förvänta, att Kungl. Maj:t kommer att taga något initiativ för att vederbörande riksdagsledamot hålles ekonomiskt skadelös för de kostnader han åsamkats i anledning av rättegången. Denna fråga synes vara för tidigt väckt, eftersom det skadeståndsmål det här är fråga om ännu inte definitivt avgjorts. Dessutom anser jag det vara naturligt, att ett eventuellt initiativ i en sådan fråga tages av riksdagen själv.»

Interpellationssvaret betecknades av interpellanten såsom knapphändigt, rutinmässigt och »påminnande om en bedömning av en parkeringsföreteelse», vilket han förklarade med att Kungl. Maj:t formellt står som under-tecknare av högsta domstolens lagförklaring». »Endast denna förklaring kan motivera», uttalade han, »att justitieministern så lätt glider förbi den allvarliga konfliktsituation av politisk karaktär, som inträffar när en av två parter upphöjer sig till förmyndare för en i laga ordning vald demokratisk folkrepresentation». Under de 150 år som gått sedan grundlagarnas tillkomst hade, fortsätter han, en sådan konfliktsituation icke tidigare förekommit, beroende på »att domstolarna i sin rättsskipning, respektive rege-

ringen i sin styrelse, icke gått så till väga, att någon till sin spets driven meningsfejd uppkommit». Interpellanten kritiserade och opponerade sig även i övrigt mycket kraftigt, liksom under debatten i Andra kammaren vid 1960 års riksdag, mot det åsidosättande av folkrepresentationens rätt och värdighet, som skett genom den utan riksdagens åtgörande tillkomna grundlagstolkningen: justitierådet Conradis skiljaktiga mening, liksom den skiljaktiga mening, som anfördes av tre av de vid behörighetsfrågans avgörande i högsta domstolen närvarande sju justitieråden, upplästes av interpellanten och gav honom anledning uttala såsom sin uppfattning, att — då meningarna varit så delade och grundlagstolkningen i detta fall till sin innebörd närmade sig en ny lag, som det väl borde tillkomma riksdagen att stifta — domstolen borde ha nöjt sig med att till justitieombudsmannen anmäla sin önskan att 110 § regeringsformen skulle ändras, och sedan borde det väl ha ankommit på J. O. och riksdagen, tillade han, »att var på sitt håll pröva frågan på grundlagsenligt sätt». »Konstitutionsutskottet, som i detta avseende har en speciell uppgift att fylla borde väl ha tagit initiativ för att bringa ur världen denna lagförklaring, som de facto är en ny grundlagsparagraf av den 5 december 1960».

Diskussionen med interpellanten gav anledning till ett par tre klagörande tillägg till interpellationssvaret. Statsrådet Kling framhöll sålunda i anslutning till ett sitt uttalande om att regeringsformen hindrade honom att gå in på en bedömning av riktigheten av högsta domstolens beslut, att han ur saklig synpunkt ville beklaga, att riksdagen 1960 icke tog tillfället i akt och genomförde en vilande grundlagsändring, som vid 1961 års riksdag hade kunnat bli gällande. Nu kunde ingen ändring bli gällande förrän efter val till andra kammaren. Skulle mot förmodan författningsutredningens förslag icke föreligga eller inte vara bearbetade och klara att framläggas, så att beslut om en helt ny grundlag kunde fattas före nästa andra kammarval, vore han beredd — om han fortfarande förvaltade justitieministerposten tillade statsrådet — att komma med det ändringsförslag som kan behöva tas vilande, innan valet äger rum. Om betydelsen av högsta domstolens beslut uttalade sig statsrådet på följande sätt (i och för beriktigande av missförstånd av interpellanten i fråga om innebörden av 88 § regeringsformen): »Grundlagsförklaring behandlas enbart i 83 §, där det heter: Ej må någon för framtiden gällande förklaring av grundlagarna stadgas, utan på det sätt, som vid ändringar i dem iakttagas bör». »Det är sant att ett beslut av högsta domstolen i en rättegång ofta är av betydelse för domstolarnas tillämpning i andra fall, men *någon för all framtid bindande förklaring av grundlagen innefattar det förvisso inte*». — Innebörden härav är med avseende på högsta domstolens beslut i fråga om tillämpligheten av 110 § RF att, eftersom denna grundlagsförklaring icke beslutats i den ordning som i 81 § regeringsformen stadgas i fråga om ändring eller upphävande av grundlag, den icke har grundlagsenlig giltighet eller prejudicerande betydelse.

1962 års riksdag. Interpellanten i andra kammaren vid 1961 års riksdag herr Lundberg återkom vid 1962 års riksdag med tvenne motioner i ämnet: II K nr 6 »om ändrade bestämmelser rörande riksdagsledamots immu-

nitet» samt II K nr 7 »om täckande av riksdagsledamöters kostnader i vissa mål».

Motiveringen till förstnämnda motion med förslag till ändrad lydelse av 110 § RF utgår från att det genom högsta domstolens tolkningsbeslut blivit av stor vikt att snarast möjligt en ändring kommer till stånd av de bestämmelser, som gälla immunitetsskyddet för riksdagen och dess ledamöter. Vid ett ställningstagande skall man, säger motionären, inte utesluta att en möjlighet till ett slutgiltigt beslut kan tänkas uppstå före nästa ordinarie val till riksdagen. Härmed avser han, att ytterligare fall av tillämpning av högsta domstolens grundlagstolkning skulle vara möjliga om icke en grundlagsändring antagits vid årets riksdag och är vilande.

Man kan nog emellertid utgå ifrån att ett åberopande av 83 § RF kommer att för framtiden lägga effektivt hinder i vägen för lagtolkningar (-förklaringar) av detta slag. Motionären antyder ingenting i den vägen, och han har ej heller funnit anledning beröra justitieministerns åtagande i anledning av interpellationen vid 1961 års riksdag att om så anses erforderligt lägga fram förslag till grundlagsändring i ämnet före den nu löpande valperiodens utgång. Med åberopande av att författningsutredningen kunde förväntas avge slutbetänkande med förslag till ny grundlag inom loppet av omkring ett år kunde naturligtvis konstitutionsutskottet icke göra något annat än att, på samma sätt som vid 1960 års riksdag avstyrka det framlagda förslaget till ändrad lydelse av 110 § regeringsformen. Utskottet framhöll härvid, att det jämlikt 38 § riksdagsordningen har initiativrätt i grundlagsfrågor. Reservation anfördes av en ledamot av utskottet med yrkande att riksdagen ville till grundlagsenlig behandling antaga det med motionen framlagda ändringsförslaget. Konstitutionsutskottets utlåtande bifölls av båda kamrarna, av Andra kammaren likväl efter en rätt livlig debatt och omröstning, varvid av i allt 180 röster 40 avgavs för bifall till reservationen.

Motionen »om täckande av riksdagsledamöters kostnader i vissa mål» motiverade herr Lundberg med hänvisning till motiveringen för sin motion om ändrad lydelse av 110 § regeringsformen och till — som han säger — »den tolkning av nämnda paragraf som numera skall tillämpas». Han hemställde, att riksdagen måtte besluta att de riksdagsledamöter, som på grund av den ändrade grundlagstolkningen och utan att riksdagen med minst fem sjättedelar av de röstande så beslutat, ställts eller kommer att ställas under tilltal eller eljest till domstol instämmas för yttrande i sin egenskap av riksdagsman, måtte få sina kostnader, som icke kan täckas av kändens eventuella ersättning, helt ersatta genom staten och riksdagen.

Utlåtande över motionen avgavs — icke som man kunde väntat av konstitutionsutskottet eller av statsutskottet utan av bankoutskottet, som därvid utan att på något sätt upptaga till behandling den i motionen väckta frågan i dess allmänna principiella omfattning fann skäl föreligga att pröva frågan om ersättning av statsmedel till ledamoten av Andra kammaren Waldemar Svensson för hans kostnader i samband med det mot honom anhängiggjorda skadeståndsmålet, i den mån dessa ej bestritts av motparten. Med beaktande av att skadeståndstalan ogillats i alla instanser, och att för Svensson kvarstående kostnader uppkommit, såsom följde av pröv-

ningen av frågan om domstols behörighet att upptaga målet samt utgången av denna prövning, hemställde utskottet, dels att riksdagen i anledning av motionen måtte tillerkänna Svensson ersättning för hans kostnader i målet att utgå från det under fjortonde huvudtiteln uppförda förslagsanslaget till riksdagen: övriga kostnader, dels att motionen i den mån den icke besvarats genom denna av utskottet gjorda hemställan icke måtte föranleda till någon riksdagens åtgärd. Bankoutskottets utlåtande behandlades den 4 april 1962 i riksdagen och bifölls av båda kamrarna, av Andra kammaren sedan ett antal högerrepresentanter givit uttryck för betänkligheter, dock utan att för den skull yrka avslag på utskottets hemställan. Hela problemet huruvida immunitet för riksdagsledamot skall omfatta också skydd mot skadeståndsanspråk från enskild person, som skadats genom riksdagsledamotens i denna egenskap vidtagna åtgärder, komme — anförde man — att utredas och prövas i ett annat större sammanhang. Men alldeles oberoende härav och av det aktuella målets intresse för riksdagen var man i princip av den uppfattningen, att alla medborgare skall behandlas på samma sätt i fråga om möjligheten att få ersättning av statsmedel för sina rättegångskostnader i ett mål, där deras talan har underkänts i alla instanser. — Vad man velat ge uttryck för genom denna demonstration har i varje fall icke varit känsla för att hävda riksdagsledamöternas handlings- och yttrandefrihet i riksdagen.

Genom sitt beslut om ersättning av statsmedel till riksdagsman Waldemar Svensson för hans rättegångskostnader har riksdagen — ehuru ingenting direkt utsäges därom — underkänt domstolarnas tolkningar av bestämmelserna i 110 § regeringsformen. De facto har i varje fall så skett, eftersom domstolarnas grundlagstolkning såsom icke tillkommen i den ordning som stadgas i 83 § regeringsformen icke har grundlagsenlig giltighet.

Riksdagen har härmed slutgiltigt hävdats sin ensamrätt att bestämma om sina ledamöters handlings- och yttrandefrihet i riksdagen. Om någon prejudicerande betydelse för högsta domstolens avgörande kan det ju icke vara tal, oaktat den bredd »prejudikatet» givits i Nytt juridiskt arkiv och oaktat att det intagits såsom kommentar till 110 § regeringsformen i den senast utgivna upplagan av »Sveriges grundlag». Till grundlagsändringar i och för sig varken »prejudikatet» eller grundlagskommentaren anledning.

Både behörighetsfrågan och den därav föranledda frågan om ersättning till riksdagsman Waldemar Svensson för hans rättegångskostnader på grund av högsta domstolens beslut har således prövats och avgjorts av riksdagen utan hinder av betstämmelserna i 90 § regeringsformen. Vad man härefter kan önska är att dessa bestämmelser ej heller skall lägga hinder i vägen för riksdagens prövning och avgörande vid eventuellt krav från vanliga medborgare på ersättning för rättegångskostnader som de orättmätigt förorsakats.

Hjalmar Fredelius

LITTE R A T U R G R A N S K N I N G A R

OSCAR II: *Mina memoarer, II*. Med företal och kommentarer utgivna av Nils F. Holm. Norstedts. Sthlm 1961.

I andra delen av sina memoarer skildrar Oscar II sitt liv som unionskonung och norsk monark från tronbestigningen 1872 till början av 1898. Liksom de svenska memoarerna är också de norska skrivna med tanke på historiens dom; Oscar hoppas att de skall »finnas värdiga att utgöra ett värn för mitt eftermäle». Med en sådan målsättning är det givet att författaren kan antas ha en stark tendens att överskatta sin egen politiska roll. Det är också naturligt att hans politiska synfält är begränsat. Med dessa reservationer blir ändå enligt min mening helhetsintrycket av den nya memoardelen en positiv överraskning. Den erbjuder en intressantare läsning än de svenska memoarerna, vilket väl kan förklaras av att stoffet är mera dramatiskt och författaren mera obunden av personliga och politiska hänsyn. Berättelsen, som i allmänhet nedskrivits kort tid efter de behandlade händelserna, bör tillsammans med bilagorna — som finns tillgängliga i Bernadottska arkivet i den mån de inte återgivits i texten — kunna erbjuda den historiska forskningen åtskilligt nytt material. Som underlag för för undervisning i källkritik torde boken ha mycket att ge.

Memoarerna inleds med en redogörelse för striden om de norska statsrådets tillträde till stortinget — en gammal stridsfråga som blev akut vid tiden för Oscars tronbestigning, framdriven av stortingets vänstermajoritet. För att parera vänsterns framstötter om en reform, som skulle göra statsråden beroende av stortingsmajoriteten, framlade den konservativa regeringen under ledning av Fredrik Stang en proposition 1874, som gick ut på att statsråden skulle få tillträde till stortinget på villkor att vissa andra författningsreformer genomfördes. Bl. a. skulle konungen få upplösningsrätt och en spärr sättas mot tendensen att förlänga stortingets sessionstid; avsikten var alltså att åstadkomma en viss förstärkning av regeringsmakten. Villkoren var enligt Oscars mening så moderata att alla partier borde kunna acceptera dem; de var »från konservativ synpunkt minsta möjliga som kunde och borde fordras, och allt berättigat motstånd emot dem måste alltså endast förväntas komma från högerpartierna». Men förslaget avvisades av stortingets vänster- och centermajoritet. Oscar II antyder att det var maktpolitiska skäl, önskan att rikta ett slag mot regeringen Stang, som föllde utslaget. Hans bedömning av propositionen och dess mottagande överensstämmer med den som Alf Kaartvedt gentemot tidigare forskning hävdade i sin avhandling »Kampen mot parlamentarisme 1880—1884» (1956).

När stortinget 1880 för tredje gången föllde samma proposition och fattade beslut i statsrådsfrågan utan villkor, inträdde striden i ett nytt skede,

som avslutades med riksrättsdomen mot regeringen Selmer 1884 och kungens kapitulation — reellt om också inte formellt — för vänsterns uppfattning att han endast hade suspensivt veto i grundlagsfrågor. Oscar II:s skildring av vetostriden och sina egna insatser i den överensstämmer i förvånansvärt hög grad med den bild Kaartvedt givit, men naturligtvis är åtskilligt utelämnat. Aningslöst redovisar kungen sitt ingripande i valkampanjen 1882 genom ett manifest, som visserligen gjordes om till ett trontal men icke desto mindre trycktes och spreds i bygderna »genom överhetens försorg». Sin pessimism inför utgången i riksrätten och sin ständiga vacklan mellan olika handlingsalternativ antyder han ganska flyktigt. Men han är desto mera angelägen att framhålla statsrådets kortsynta optimism, deras oböjlighet inför kompromissförsöken från vänsterhåll och deras räddhåga när det till sist blev tal om att trotsa riksrätten. Man märker att detta avsnitt är skrivet tio år senare. Kungen berättar om sin av Selmer understödda motståndsplan, men han går mycket lätt förbi att den innefattade förberedelser för väpnat ingripande mot stortinget.

I en 1885 skriven försvarsskrift, som återges i memoarerna, försöker Oscar II energiskt frita sig från beskyllningen att ha kapitulerat för parlamentarismen. Det är bara den norskfientliga högerpressen i Sverige som tror något sådant! På den punkten var den kunglige författaren förblindad av önsketänkande. Men i övrigt vittnar skriften om en ganska realistisk bedömning. Unionsförfattningens brister påtalas. Det otillräckliga stödet från Sverige och den norska högerns svaghet — karakteriserad med ord som »blindhet, maklighet och modlöshet» — anförs som orsaker till motgången 1884. Den norska ståndpunkten i striden om den ministeriella konseljens sammansättning 1885 möts med förståelse.

Oscars redogörelse för sitt förhållande till den nye statsministern Johan Sverdrup hör till memoarbokens höjdpunkter. Den gamle vänsterledaren fick snart möta en radikal opposition inom sitt eget parti och rentav inom regeringen. Han drevs allt närmare kungen, som å sin sida i det längsta hjälpte honom att hålla samman ministären. Brevcitater från Sverdrup styrker skildringens trovärdighet. Här har den kunglige memoarförfattaren lämnat ett viktigt komplement till den norska historieskrivningens bild av vänsterledaren. Kungens känslor inför sin gamle fiende vacklar mellan medlidande och skadeglädje. Slutomdömet är typiskt för upphovsmannens syn på sina meningsmotståndares motiv: om inte Sverdrup haft dåliga affärer, om han inte behövt vänta så länge på ett högre statsämbete, »så hade han, efter all sannolikhet, redan tidigare blivit en det ursprungliga statskicket mera tillgiven, och dess konservativa intressen troget vårdande politiker».

Sverdrups oväntade moderation som statsminister, vänsterns splittring och högerns återkomst till regeringsmakten 1889 fyllde Oscar med förhoppningar för kungamaktens och unionens framtid. Han kände ännu i slutet av 80-talet ingen bitterhet mot det norska folket — han trodde tvärtom att det i grunden var »välsinnat» — och han hyste en viss förståelse för de norska likställighetskraven.

Under 90-talet ändras allt detta. Det år 1891 förnyade förslaget om likställighet i ministeriella konseljens sammansättning var avsett att hjälpa

högern i valet samma år men fick motsatt effekt. Statsminister Emil Stang ställde kabinetsfråga på avvisande av vänstermannen Berners dagordningsförslag om egen norsk utrikesstyrelse, och detta märkligt nog utan att först ha rådgjort med kungen. Oscar anmärker med all rätt att här var »ett öppet medgivande gjort åt den flacka parlamentarismen» och att högern nu fick ta följderna av det prejudikat den gav 1889 när den fällde Sverdrup. Nu kom »vanstyrets tid» under vänsterregeringen Steen: alltmer utmanande fordringar på självständighet inom unionen, förolämpningar mot kungahuset, politiska utnämningar. Oscars förbittring känner inga gränser. Kravet på eget norskt konsulatsväsende anser han vara dikterat uteslutande av partiegoism. Konsulatkommitténs konservativa medlemmar lät sig omvända till den radikala ståndpunkten för personlig vinnings skull, påstår han. Här röjs den tragiska begränsningen i kungens politiska perspektiv. Han är oförmögen att se vänsterns unionspolitik som uttryck för en nationell frihetsrörelse, han kan bara uppfatta den som partiintriger och förolämpningar mot honom själv.

Unionskrisens kulmination 1895 skildras ingående. Av särskilt intresse är kungens analys av bakgrunden till stortingsvänsterns reträtt i juni. Anbudet om förhandlingar med Sverige skulle ha tillkommit efter påtryckningar från grupper utanför stortinget, som ledde till överläggningar mellan enskilda män ur alla partier; vad som till sist fällde utslaget var dels »storsvensken» Douglas' utnämning till utrikesminister efter den moderate Lewenhaupt, dels den utländska pressens negativa hållning till den norska politiken. Men åtskilligt saknas i bilden av krisen. Krigshotet från yttersta högern i Sverige avfärdas med påståendet att det bara var från den norska sidan som vapenskramlet kom. Kungens vädjan om hjälp från Tyskland i händelse av krig och rysk inblandning nämns inte. Kronprinsens sympatier för den »storsvenska» politiken döljs. Revisionsagitationens samband med förstakammarmajoritetens politik klarläggs inte. Det är betecknande att Oscar Alins namn saknas i boken (med undantag för en betydelslös not), trots att kungen hade fullkomligt klart för sig att hans gamle hovlärare under 90-talet blev ledare för den ultrakonservativa unionspolitik som beredde honom så mycket bekymmer. Över huvud taget är det en brist i memoarerna att den svenska sidan av unionspolitiken — de svenska statsmakternas hållning och kungens förhållande till dem — redovisas så ofullständigt. Bristen är så mycket mera påfallande som en sådan redovisning helt saknas i de svenska memoarerna.

Efter koalitionsregeringen Hagerups bildande och unionskommitténs tillsättning på hösten 1895 kände sig Oscar II som segerherre. Men glädjen och avspänningen blev kortvariga. Vänsterns valseger 1897 grusade alla förhoppningar om ett positivt resultat av kommitténs arbete. Den skingrade slutgiltigt kungens illusioner om att det norska folket i grunden var troget mot honom själv och unionen. När han avslutar memoarerna i februari 1898 ser han fram mot ny vänsterregering och förvärrad unionskris. Framtiden synes honom dystrare än någonsin. »Det är, som stode jag vid en nyss öppnad dörr och stirrade ut i den mörkaste natt».

Festskrift till Arthur Thomson den 6 november 1961. Almqvist & Wiksell.
Uppsala 1961.

När f. universitetskanslern och förutvarande landshövdingen i Malmöhus län m. m. m. Arthur Thomson den 6 november 1961 avrundade sin levnads sjunde decennium, hedrades han med en synnerligen förnämlig festskrift. Initiativet till densamma synes ha utgått från det universitet, som väl betytt mest för hans vetenskapliga utveckling och verksamhet, den karolinska akademien i Lund. Av medlemmarna i den redaktionskommitté, som haft ansvaret för festskriftens tillkomst, ha fyra varit mer eller mindre fast knutna till det sydsvenska lärosätet, nämligen professor emeritus Erik Fahlbeck och universitetets nuvarande prorektor professor Sven Kjällström samt de båda forna docenterna Sten Carlsson och Hans Meijer. Det enda rena utsocknes inslaget här är Stockholmsprofessorn Gunnar Heckscher. På motsvarande sätt ter sig också fördelningen av de nitton författare som lämnat textbidrag. Här är proportionen fjorton mot fem.

Festskriften inledes med en av nuvarande professorn i historia i Uppsala Sten Carlsson skriven, briljant översikt över jubilarens vetenskapliga författarskap, som avsatt en rad lysande resultat på historiens, statsvetenskapens och kyrkohistoriens områden. Genom att han tidigt kom att knytas till praktisk verksamhet såsom folkhögskolelärare, nödgades han trots sin redan då omvittnade stora arbetsförmåga att skjuta på färdigställandet av sin gradualavhandling. Men 1923 lade han fram denna, ett verk på nära 500 sidor: »Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria», samtidigt försett med en under rubrik, som utvisar att han måst begränsa sig till de grundläggande principdiskussionerna under tiden 1809—1823 rörande frågorna om all jords lika beskattning och avskaffandet av grundskatterna. Denna avhandling har med all rätt betecknats som en imponerande arbetsprestation och »alltjämt en pålitlig och i viktiga avseenden outhärlig vägvisare» inom ett stort och svårtillgängligt ämnesområde. Thomson har här icke blott gett »en mästertligt klar och koncentrerad, alltjämt oöverträffad» historik över grundskatteväsendets uppkomst och utveckling utan därjämte lämnat »ett synnerligen betydelsefullt och realistiskt bidrag till kännedomen om den atmosfär, vari 1809 års statsskick föddes och under sin första tid utvecklades». Efter att ha erinrat om den lilla »lärda och koncisa» uppsatsen om förekomsten av termen »liberal» i den politiska debatten under 1800-talets första årtionde påpekar Sten Carlsson, hursom Thomson genom sina studier under docentåren i slutet av 1920-talet i den svenska kommunallagstiftningens historia kom att föras in på det kyrkohistoriska och kyrkorättsliga fältet, som senare skulle spela en stor roll för honom. Efter att under 30- och 40-talen ha väsentligen måst ägna sig åt krävande administrativa uppdrag fick han tillfälle att åter träda in i de aktiva forskarnas krets, och Lunds universitetsbibliotek fick — som Sten Carlsson uttrycker det — »den ovanliga äran att bland sina forskare räkna länets hövding», liksom man där på senare år fått se den akademiska världens tidigare främste förtroendeman intaga sin anspråkslösa plats i stora läsesalen bland vetenskapernas yngsta adepter. Resultaten härav ha redovisats bl. a. i »Studier

i frihetstidens prästvalslagstiftning» och i den för något mer än två år sedan utgivna kyrkorättsliga undersökningen om »Barnkvävning», vilken betecknas såsom Thomsons »allra mest imponerande opus». Sin artikel avslutar Sten Carlsson med en hyllning för Thomsons beundransvärda arbetsintensitet och brinnande forskarlidelse, som låter honom även efter inträdet i vad dansken kallar »støvets aar» ha händerna fulla av stora och viktiga uppgifter. Denna forskarglädje är »den sanne vetenskapsmannens adelsmärke». Genom sina forskningar, vilka ofta rört sig i de fruktbara gränsmarkerna mellan olika universitetsämnen och fakulteter, har Thomson uppnått den fullkomligt unika ställningen av att vara doktor i alla de fyra traditionella fakulteterna.

Av de övriga aderton bidragen kunna några i högre grad än andra anses falla inom statsvetenskapen i mera hävdvunnen mening. Detta må anses vara tillräcklig anledning att här nämna dem först.

Två artiklar röra sig kring det till synes nästan outtömliga tema, som den grundlagsstiftande riksdagen 1809—10 utgör. Professor Edvard Thermænius tar upp det centrala problemet om Hans Järtas roll vid vår regeringsformers tillkomst. Han hävdar därvid — i stark motsättning särskilt till Fredrik Lagerroth, men i överensstämmelse med Chr. Naumann, som betecknat Järta såsom »den egentliga själen» i 1809 års konstitutionsutskott — att Järta var något vida mer än blott en, låt vara förträfflig, protokollförare och sekreterare. Han har, understryker Thermænius med kraft, »på våren 1809 i högre grad än någon annan enskild person *bidragit* till att skapa RF 1809 och därmed ett konstitutionellt styrelsesätt».

Professor Erik Fahlbeck belyser i några »säreget dramatiska» episoder från senhösten 1809 de dåtida politiska och sociala brytningarna och uppehåller sig särskilt vid Lars August Mannerheims roll i vakthållningen kring den några månader tidigare antagna regeringsformen gentemot ett visst hot från gustavianskt håll.

I äldre tid utgick man ifrån att lagen i och för sig var evig och oföränderlig och att dess grundprinciper således icke fingo ändras. Det låg därför nära till hands för lagstiftaren att genomföra sina intentioner och fylla ut »luckor» i lagstiftningen inte genom att ändra lagen utan genom att besluta en förklaring av lagen. På så sätt lämnades visserligen själva lagtexten orubbad, men dess innebörd blev genom en sådan »autentisk» tolkning ändrad. Denna lagförklaringsmetod, som sökte ersätta lagstiftningsakten med en tillämpningsakt, har numera sedan länge kommit ur bruk. Den behandlas i en klagörande och intresseväckande utredning av professor Nils Stjernquist. Sådan lagförklaring kunde ske på två sätt, antingen genom beslut av högsta domstolen eller genom beslut av riksdagen.

Med andra statsvetenskapliga problem syssla flera författare. Professor Nils Herlitz ställer i en artikel med rubriken »Likt och olikt i nordisk offentlig rätt» den frågan, huruvida de av mångsidigt engagerat nordiskt samarbete fyllda senaste årtiondena avsatt några spår såtillvida att statslivet i de nordiska länderna fått en mera enhetlig prägel. Svaret utvisar, att utvecklingen i Norden, trots stora naturliga skiljaktigheter, dock företer vissa gemensamma drag.

Professor Halvar G. F. Sundberg utreder och klarlägger i studien

»Om riksdagsmans immunitet» innebörden av detta begrepp, som på sistone i anledning av ett uppmärksammat aktuellt fall varit föremål för en ganska livlig offentlig debatt.

I anknytning till den 1961 beslutade ändringen av RF § 28 skriver professor Jörgen Westerståhl om »Utländska medborgare och de svenska akademiska lärarbefattningarna». Han hävdar, att de nya bestämmelserna böra ges en sådan tillämpning, att Sverige blir känt som »ett land, där utländska vetenskapsmän har en hygglig chans att erhålla tjänster, även i konkurrens med kompetenta svenska sökande».

Till Rousseau ansluta sig två bidrag. Professor Gunnar Heckscher granskar ett fundamentalt begrepp i den ofta hart när obegriplige, svårtolkade filosofens demokratiska tankegångar, nämligen »volonté générale», eller allmänviljan. Detta uttryck betyder i verkligheten »intérêt général», dvs. ett allmänintresse, som är höjt över de enskildas intressen och sålunda ingår som ett moment i alla dessa. Kyrkohistorikern professor Sven Kjöllnerström klargör de aktuella »Begreppen statsreligion, statskyrka och folkkyrka», varvid han utgår från Rousseau och följer utvecklingen av den växlande terminologien fram till den nutida »socialtiska expertisens folkkyrka».

Även om det kan sägas, att praktiskt taget alla festskriftens bidrag mer eller mindre ha anknytning till historiska problem av ena eller andra slaget, må här i ett sammanhang redovisas de som lämnats av historiker av facket. Professor Sture Bölin diskuterar den romerske historieskrivaren »Tacitus' kartbild av norra Europa» och hävdar, att dennes föreställningar om svearna såsom bosatta »i själva Oceanen» icke, såsom hittills allmänt antagits, åsyftade en ö utan snarare en havsomfluten halvö. Genom detta fyndiga och eleganta grepp skulle Tacitus' uppgifter i »Germania» te sig mera lättförståeliga. Professor Gerhard Hafström anknyter i en fin studie över »Skeppsvisst och ledungslama», vari han utreder några av de äldsta grundskatternas ursprung, till den hyllades särskilda intresse för dithörande problem. Han kommer därvid till det intressanta resultatet, att sveaväldet mot slutet av vikingatiden eller kring år 1000 måste ha omfattat också det norska Viken, dvs. ungefär det nutida Bohuslän. Professor Oscar Bjurling lämar i sin uppsats om »Gedesbys skuld» ett bidrag till tolkningen av »den svårlösta rebussamling som den s. k. kung Valdemars jordebok utgör», och söker därigenom »tränga in en smula i Skandinavians mycket problematiska ekonomiska och finansiella historia under 1200-talet». Som resultat av denna undersökning anser han sig kunna slå fast, att den gåtfulla urkundssamlingen vid närmare prövning än en gång visat sig vara »exaktare i sina uppgifter än vad man i förstone förmodat». Professor Jerker Rosén behandlar det förlorade medeltida »Registrum regni» och söker klargöra dess allmänna karaktär och den därmed sammanhängande frågan om tidpunkten för dess uppläggning. Han gör därvid på goda grunder gällande, att detta riksregister icke upplagts förrän efter slaget på Brunkeberg 1471 och ingått som ett led i propagandan för ett svenskt förvärv av Gotland och Skånelandskapen, en tanke som i själva verket varit levande för svensk statsledning alltsedan 1300-talet eller omkring trehundra år före Brömsebro- och Roskildefrederna. Uppsalahistorikern professor Sven A. Nils-

son belyser i sin uppsats om »Det gamla frälset», huru motsättningarna mellan adel och kungamakt på ett intressant sätt avspeglas i 1600-talets kamerala praxis. Om en av Gustaf Vasas nyskapelser på förvaltningens och rättskipningens områden, den s. k. regementsordningen för Västergötland av 1540, skriver professor Åke Andrén, som tack vare ett märkligt arkivfynd är i tillfälle att här lämna ett bidrag till bedömandet av hela det omdiskuterade och svåråtkomliga problemet om den tysk-influerade perioden i Sveriges offentliga liv omkring år 1540. Kyrkohistorikern professor C.-E. Normann redogör för ett intressant inslag i den tidigare frihetstidens kyrkodebatt, då han behandlar »Det silfverskiöldska förslaget om granskning av konsistoriernas protokoll». Förslaget, som lades fram vid riksdagen 1726—27, avsåg att stadga skyldighet för konsistorierna att i likhet med alla andra »rätter» årligen inlämna sina protokoll till granskning i vederbörande hovrätt. Det var ett led i den då pågående diskussionen om förhållandet mellan kyrkoordning och allmän lag samt mellan världslig domstol och kyrklig myndighet. Förslaget, som dock icke avsatte några direkta praktiska resultat, anknyter på ett naturligt sätt till jubilarens eget stora verk om barnkvävning. I en uppsats med den i förstone kanske något förbluffande titeln »Tomtebissen och husagan» belyser professor Hilding Pleijel — med utgångspunkt i en av Viktor Rydberg i den göteborgska skämttidningen »Tomtebissen» år 1857 publicerad artikel mot husagan — den intressanta brytningen kring förra seklets mitt mellan den på legostadgan grundade patriarkaliska samhällsuppfattningen och liberalismens naturrättsligt rotade jämlikhetskrav.

Om det sedan till sist omnämnes, att professor C. A. Hessler drar fram och kommenterar några förut icke publicerade brev från 1880-talets senare år från den »i anden brinnande ateisten» Viktor Lennstrand till den kulturradikale verdandisten professor Hj. Öhrvall, samt att professor Torgny Segerstedt i en uppsats om »Sociologiens systematik» försöker ange de faktorer, som han anser nödvändiga i en sådan — har här nu lämnats en fullständig, om än ytterst summarisk sammanfattning av innehållet i denna sällsynt förnämliga, åt samhällsvetenskaperna ägnade festskrift.

I denna har — med ett ord — en högt lysande företrädare för dessa forskningsområden hyllats på ett sätt som i lika hög grad hedrar jubilaren som de uppvaktande. I en särskild »tabula gratulatoria» ger dessutom en lång rad vänner och beundrare, till det imponerande antalet av något över femhundra, sin personliga anslutning till den sällsamt välförtjänta hyllningsgården.

Hans Cavalli

GUNNAR WALLIN: *Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866—1884*. Akad. avh. Stockholm 1961.

Avhandlingen består av tre huvudavdelningar. I den första avdelningen uppställer författaren såsom en huvuduppgift att undersöka vilka konsekvenser den nya riksdagsordningen förde med sig i fråga om valmans-

kårens storlek och sammansättning. För att kunna fullgöra den uppgiften gör författaren en jämförelse mellan det sista ståndsvalet (1865) och det första andrakammarvalet (1866). Vidare undersöks förändringarna i valmanskårens storlek och sammansättning under perioden 1866—1884.

Jämförelsen mellan de båda valen 1865 och 1866 ger till resultat att elektoratet i städerna till följd av de nya bestämmelserna ökade med mellan 50 och 75 %. Dessa siffror, anser förf., ställer 1856—58 års röst-rättsutvidgning till borgarståndet i en helt ny belysning: »Tidigare betraktad som den vackraste frukten av ståndsriksdagens förmåga till själv-reformering hade den i själva verket en skäligen begränsad räckvidd. Detta ger i sin tur en del av förklaringen till den kraftiga effekten av 1866 års reform». Till detta kan sägas, att »den kraftiga effekten av 1866 års reform» knappast ter sig så imponerande om man ser till antalet röst-berättigade i procent av folkmängden. Ökningen uppgick där från 1865 till 1866 till c:a 2 %. På ett annat ställe i avhandlingen säger författaren f. ö. att reformen 1866 var »väsentligen organisatorisk, icke demokratisk».

Representationsreformen fick emellertid inte bara konsekvenser för valmanskårens storlek. Även i fråga om elektoratets sammansättning fram-träder betydande skillnader. Vid 1865 års val i städerna hade »borger-skabet» (handlande, fabrikörer, näringsidkare och hantverkare) dominerat i hög grad, men 1866 hade dessa gruppers relativa andel gått tillbaka. Den nya valmanskåren i städerna blev mer nyanserad. Författaren noterar bl. a. att ämbetsmännen nu kom att spela en större roll än under ståndsvalets tid.

Landsbygdens valmanskår däremot ökade inte i samma utsträckning som städernas. Nettoökningen uppgick till c:a 15 %. Räknat i procent av folkmängden steg antalet röstberättigade från 5 % 1865 till 5,8 % 1866, en ökning som uppenbarligen måste betraktas såsom synnerligen moderat. Av de som tidigare haft rösträtt uteslöts c:a 10 %.

Beträffande valmanskårens storlek har författaren kommit fram till det resultatet, att elektoratet från 1866 fram till 1884 tillväxte med ungefär 25 %. Huvudparten av denna ökning tillföll städerna. Författaren påvisar vidare, att valmanskåren ökade betydligt fortare än befolkningstalet. Förhållandet berodde på den fördelaktiga inkomstutvecklingen; det fanns en påtaglig överensstämmelse mellan de ekonomiska konjunkturerna och elektoratets storlek. Något annat hade ju inte heller varit att vänta med hänsyn till att rösträtten i så hög grad var beroende av inkomst- och förmögenhetsförhållanden.

Förf. utreder även en rad andra problem, som sammanhänge med rösträtten, t. ex. frågan om hur många som berövades sin rösträtt på grund av bristande kommunal skattebetalning. Antalet försumliga skattebetalare var betydligt högre i städerna än på landsbygden. Vidare diskuteras de lokala variationer, som förekom i fråga om rösträttens utbredning. Att ojämn egendomsfördelning härvidlag spelade en stor roll är uppenbart.

Som tidigare omnämndes har förf. påvisat, att städernas valmanskår genom representationsreformen fick en mer nyanserad och mångfacetterad sammansättning. Genom en specialundersökning av ett visst antal städer påvisar förf. att denna tendens under perioden bibehöll sig och ytterligare

förstärktes. De i städernas valmanskår ingående yrkesgrupperna tenderade att bli mer eller mindre jämnstarka.

Landsbygdens valmanskår uppvisar däremot en helt annan struktur än städernas. Jordbrukarna utgjorde under hela perioden en förkrossande majoritet. På landsbygden var fastighetsinnehavet den i särklass mest betydande rösträttskvalifikationen. För städernas del bestod valmanskåren år 1866 till ungefär lika stora delar av sådana väljare som uppfyllde census för inkomst och census för fastighet. Vid periodens slut bestod städernas elektorat till 75 % av sådana valmän, som innehade rösträtt på grund av inkomst. Det egentliga arbetarinslaget utgjorde under hela perioden aldrig mer än 10 à 15 % av städernas totala valmanskår. Flertalet av de röstberättigade arbetarna grundade sin rösträtt på fastighetsinnehav. I vad mån dessa fastighetsägande arbetare verkligen gjorde skäl för benämningen arbetare är väl en fråga som kan diskuteras men som förf. inte närmare ingår på.

I det följande kommer förf. in på en rad olika problem. Han redogör för valkretsindelningen sådan den sett ut 1810 och sådan den utformades 1866. Han diskuterar bestämmelserna om medelbart och omedelbart valsätt, röstningsförfarandet och de tekniska arrangemangen i samband med röstavgivningen. Förhållandena var knappast sådana att de uppmuntrade ett högt valdeltagande. På landsbygden förekom det visserligen tämligen ofta att valen förrättades på söndagar, men för städernas del skedde valen på andra dagar och dessutom under arbetstid. Valen till Andra kammaren pågick f. ö. under flera månader, något som naturligt nog inverkade menligt på det politiska intresset.

Ett speciellt problem diskuteras i samband med de medelbara valen, nämligen om elektorerna skulle väljas genom öppen eller slutna omröstning. I praxis hade kommunerna frihet att själva bestämma i frågan, men förf. hävdar, som det vill synas på goda grunder, att grundlagsbestämmelserna rätt uttolkade borde ha uteslutit möjligheterna att anordna öppna omröstningar.

Det avslutande kapitlet i första avdelningen behandlar frågan om hur valbestämmelserna efterlevdes. Förf. konstaterar att misstagen och missförstånden var tämligen talrika, vilket i och för sig var naturligt med hänsyn till den nya riksdagsordningens knapphändiga föreskrifter. Man saknade ju som bekant en särskild vallag. Genom besvärinstansernas utslag skapades emellertid småningom en någorlunda fast praxis. Det kan tilläggas, att de olagligheter och oformligheter som förekom genomgående var av godartad natur. Sällan eller aldrig var det fråga om ont uppsåt.

Förf. ingår också på frågan, huruvida representationsreformens resultat stämde med Louis De Geers intentioner. Förf. uttalar sig på denna punkt med mycken försiktighet, men man tycker sig dock kunna utläsa, att De Geer utifrån sina egna utgångspunkter borde ha varit tämligen nöjd med sitt verk. I det sammanhanget gör förf. den reflexionen, att om den ekonomiska krisen i slutet av 1860-talet hade fört med sig en större nedgång i de röstberättigades antal än vad som nu blev fallet, så hade De Geers reformverk kunnat äventyras; »— — — en gång erhållna rättigheter med avseende på rösträtten var — — — att betrakta såsom oantastliga».

skriver förf. Med tanke på det ringa valdeltagandet och på det klena politiska intresset överhuvud förefaller emellertid detta påstående vara något överdrivet.

Den andra avdelningen i avhandlingen är betitlad »Riksdagspolitik och väljaropinion». Efter en kortare återblick på ståndstidens tidigare val koncentrerar förf. intresset på det sista ståndsvalet, det som förrättades 1865. Förf. kommer närmast till den slutsatsen, att valen till borgar- och bondeståndet — det är framför allt dessa val, som kommer i blickfältet — hade en föga prononcerad karaktär. Valen fördes inte efter några rikspolitiska linjer och oftast var det lokala omständigheter, som avgjorde valutgången. I överraskande många fall hade väljarna inte ens reda på vilken åsikt den valde riksdagsmannen hade i representationsfrågan.

I det följande ges en skildring av 1865—66 års riksdag och av den opinionsrörelse, som igångsattes för att på utomparlamentarisk väg främja representationsförslagets framgång. Författaren polemiserar mot de auktorer, som skildrat reformen såsom resultatet av en mäktig och oemotståndlig folkopinion. Inte ens under det mest intensiva skedet av reformkampen tycks intresset för reformen ha förmått göra sig gällande bland bredare folklager. De som stodo bakom reformen utgjorde i själva verket ett påfallande tunt skikt av intresserade och upplysta personer.

Förf. behandlar vidare tämligen utförligt det första valet efter representationsreformen. Han undersöker vilka frågor som diskuterades i pressen i samband med valet, han gör exkursioner ut till olika valkretsar för att undersöka valutfallet. De uppgifter, som återfanns i Dagens Nyheter, att reformmotståndarna sammangaddat sig för att styra de första andra-kammarvalen, tillmåter författaren intet värde. Endast fem av dessa återvaldes, bland vilka märktes Arvid Posse och Anton Niklas Sundberg. Man kan vidare konstatera, att de tidigare uttalade farhågorna för ett kommande bondevälde inte besannades. Bönderna gjorde inte effektivt bruk av sin numeriska styrka varken vid elektorvalen eller vid riksdagsmannavalet. Trots att bönderna hade majoritet i samtliga landsbygdsvalkretsar (möjligen med ett undantag) besatte de blott 75 av de 135 landsbygdsmandaten.

Nästa val, 1869 års val, gick i stor utsträckning i det Nyliberala partiets tecken. Valet blev emellertid ingen framgång för det nya partiet, som blott blev en, låt vara färgstark, episod i den svenska partihistorien.

Valen under de »menlösa» tiderna — 1870-talet — får en utförlig behandling. Med utgångspunkt från de centrala frågorna vid riksdagarna under detta decennium, närmast försvars- och grundskattefrågorna, undersöker förf. valstriderna ute i de olika kretsarna. Att dessa påtagliga intressefrågor kom att dominera under valen medförde en viss skärpning av partimotsättningarna, som till stor del också var en motsättning mellan stad och landsbygd. En viss tendens till utrensning av fronderade representanter å ömse håll kan även förmärkas, även om förf., i varje fall för landsbygdens del, tvekar om det verkligen var fråga om en medveten utrensning. De aktuella motsättningarna förmådde emellertid som regel inte animera till några skarpare valstrider: Meningsbrytningar på det personliga och lokala planet spelade fortfarande en mycket väsentlig roll. Anled-

ningen till detta låg bl. a. däri att stads- och landsbor inte konfronterades med varandra under valstriderna eftersom de röstade var för sig i sina respektive valkretsar. Detta gav valrörelserna deras grundkaraktär, skriver förf., och tillägger: »efter en tids övningar med de egna trupperna återvände flertalet av städernas och landsbygdens representanter till den parlamentariska vädjobanan, stärkta i tron på det egna lägrerets styrka och på rättfärdigheten av den sak de stred för».

1881 års val kom liksom de tidigare valen att domineras av försvars- och grundskatteproblematiken. Den politiska atmosfären var emellertid så tillvida förändrad som statsministerposten numera innehades av Arvid Posse, en av Lantmannpartiets tidigare förgrundsfigurer. Regeringen hade under Posses ledning engagerat sig för en lösning av försvars- och grundskattefrågorna, som låg nära Lantmannpartiets bekanta förslag från 1878. Valet blev en stor seger för Lantmannpartiet, medan valresultatet inte bådade gott för den kommande behandlingen av försvars- och grundskattefrågorna. Ett närmare studium av åsikterna bland de valda visade nämligen klart att den lösning som regeringen tänkt sig, skulle stöta på ett kompakt motstånd bland landsbygdsrepresentanterna. För Centerns del innebar valet en allvarlig motgång. Av dess forna representanter från landsbygden återkom endast ett smärre antal till 1882 års riksdag. I stadsvalkretsarna, där naturligtvis Centern var helt dominerande, kunde man nu också börja skymta mer djupgående motsättningar mellan konservativa och liberala grupper.

1884 års val kom i än högre grad än de föregående att utspelas i försvars- och grundskattefrågornas tecken. Vid riksdagen föregående år hade den Posseska regeringens stort upplagda förslag fallit och den söndring inom det mäktiga Lantmannpartiet, som då uppenbarades, avtecknade sig med stor tydlighet i valrörelsen. Den Rundbäckska gruppen, som hade brutit sig ur Lantmannpartiet, arbetade med stor energi och delvis med stöd av en livaktig folkrörelse för ett annat slags lösning av försvarsfrågan än vad de övriga lantmannarepresentanterna gjorde. I valet kunde de också notera betydande vinster även om dessa knappast motsvarade deras förväntningar. Det skulle också visa sig under 1885 års riksdag att den Rundbäckska fraktionen icke mäktade etablera sig såsom ett självständigt parti. Rundbäckarna blev en falang bland andra falanger inom Lantmannpartiet.

Förf. ingår slutligen på upprinnelsen till det förslag i försvars- och grundskattefrågan, som den Themptanderska regeringen sedermera framlade och lyckligen genomdrev vid 1885 års riksdag. Skildringen av Oscar II:s taktiska manövrer vid förslaget framläggande ter sig en smula överraskande. Att kungen vid behov kunde utveckla en viss finurlighet i politiska sammanhang är icke okänt, men att han skulle ha varit så listig som förf. hypotetiskt vill göra gällande, förefaller dock mindre troligt.

Avhandlingens sista avdelning, »Agitation, Opinionsbildning, Valhandling», utgör en systematisk del, vari förf. bl. a. behandlar det ideologiska arvet från ståndstiden, pressens spridning och ställning i samhället och dess betydelse för elektoratets opinionsbildning. »Tidningsofficinen utgjorde», skriver författaren, »den viktigaste agitationshärden och över

huvud taget centrum för valarbetet i åtskilliga kretsar, särskilt naturligtvis i städerna.» År 1865 utgavs 98 tidningar i landet, 1884 hade siffran stigit till 164. Tidningspressens totala upplaga ökade under samma tid från i runda tal 100.000 ex. till 500.000 ex. Förf. diskuterar också en rad andra företeelser i samband med valrörelserna, t. ex. program, broschyrer, flygblad och valsedlar. Valmötenas karaktär och tillvägagångssättet vid kandidatnomineringarna upptas även till granskning. Den spirande politiska aktiviteten hade att kämpa mot urgamla föreställningar om vad »grannlagenheten» krävde. Den traditionella uppfattningen innebar ett slags neutralitetsdoktrin enligt vilken medborgarna självständigt och utan påträngande agitation utifrån skulle bilda sig en egen uppfattning i de politiska frågorna. Man ansåg sig på detta sätt vinna en garanti för att den rena och oförfalskade folkviljan skulle framträda.

Det sista avsnittet i den systematiska avdelningen ägnas åt valdeltagande, röstfördelning och mandatomsättning.

Det referat av avhandlingen, som här givits gör ingalunda anspråk på att fullständigt redovisa de slutsatser, som författaren framfört. Avhandlingen är särdeles rik på synpunkter och iakttagelser, som i hög grad beriker kunskapen om detta skede. Den period, som förf. tagit upp till behandling, måste ju betraktas såsom en grundläggningsperiod. Även om det omedelbara resultatet av representationsreformen inte bör uppfattas såsom alltför revolutionerande, erbjöd den dock en ny ram för det politiska och parlamentariska skeendet och öppnade därmed nya utvecklingsvägar.

Av käll- och litteraturförteckningen kan läsaren bilda sig en uppfattning om den imponerande arbetsprestation, som ligger bakom denna avhandling. Det är allmänt omvittnat att genomgång av tidningsmaterial är både tidsödande och mödosamt, men förf. har sannerligen inte låtit sig avskräckas. För den här aktuella perioden har samtliga förekommande tidningar genomgått och förf. har på det sättet skaffat sig en kontinuerlig och utförlig information om valen. Den officiella valstatistiken har också utgjort ett värdefullt material. Förf. har dessutom tagit del av det otryckta källmaterial rörande valen som finns bevarat på Statistiska Centralbyrån. Härigenom har det blivit möjligt att kollationera tidningsmaterialet. Detta har med smärre undantag visat sig vara pålitligt, varför förf. även ansett sig kunna utnyttja pressen för uppgifter, som icke kunnat verifieras på grund av det statistiska materialets ojämnhet. Även brevmaterial, både från offentliga och privata samlingar, har utnyttjats. Det ligger dock i sakens natur, att detta material endast har lämnat mindre bidrag till avhandlingen. F. ö. kan det tacksamt noteras, att förf. i en särskild kommentar redogör för det otryckta materialets karaktär.

Genomgången av befintlig litteratur har varit omfattande. Viss nytta har förf. haft av tidigare forskning på området. Framför allt gäller detta arbeten av Georg Andrén, Edvard Thormænius, Per Hultqvist, Sten Carlsson och Åke Thulstrup. Det är dock endast i begränsad utsträckning som förf. kunnat stödja sig på litteraturen. En läsare gör emellertid den reflexionen, att förf. i större utsträckning än som skett borde ha hänvisat till de resultat, som andra forskare kommit fram till. Förf. borde, för att

här endast nämna ett enstaka exempel, i samband med sitt kapitel om »Röstningsförfarande» ha gjort en generell hänvisning till det kapitel i Andréns arbete om tvåkammersystemets tillkomst och utveckling, som bär överskriften »Valförfarandet». De båda kapitlen handlar ju åtminstone delvis om samma saker. Förf.:s noggrannhet med citat, referat och hänvisningar är annars odiskutabel. De misstag och felaktigheter som förekommer synes mer ha karaktären av sällsynta olycksfall.

Tidigare nämndes att avhandlingen utgjorde en arbetsprestation av stora mått. Då mången i ett sådant konstaterande ser ett omdöme av mindre smickrande art är det här på sin plats att uttryckligen poängtera, att förf. med sitt arbete också dokumenterat sig såsom en skicklig och insiktsfull forskare. Hans framställning äger en tyngd, som visserligen någon gång kan verka tröttande på en normalt utrustad läsare men som otvivelaktigt inger respekt. Genom sin avhandling har Gunnar Wallin givit ett betydande bidrag till den statsvetenskapliga litteraturen.

Per Sundberg

INGEMAR LINDBLAD: *Svenska Kommunalarbetareförbundet 1910—1960*. En studie i svensk fackföreningsrörelse. Akad. avhandling. Tiden. Stockholm 1960. Kr. 32:—.

Med utgångspunkt från ett svenskt fackförbund kan en rad olika slags frågor av statsvetenskapligt intresse ställas. Mest näraliggande är måhända att se förbundet som en påtryckningsgrupp, som en av de organisationer, vilkas påverkan på statsmakterna bidrar till att forma för medborgarna bindande beslut. Till sin art tämligen lika är ett annat grepp. Förbundet kan studeras, inte i sin roll som aktör på den politiska scenen, utan i sin »naturliga» miljö, d. v. s. i samband med förhandlingarna på arbetsmarknaden. Den icke-offentliga reglering det här är fråga om har i det moderna samhället erhållit en sådan omfattning och en så omedelbart och effektivt normerande kraft, att den snart sagt endast med hjälp av rent formella kriterier kan skiljas från bestämmelser utfärdade av offentliga myndigheter. För statskunskaparen ter sig skillnaderna allt betydelselösare ju mera sammanvävda de varje eller vartannat år återkommande uppgörelserna mellan organisationer av olika slag blir med statsmakternas beslut i samhällsekonomiska frågor. Ett tredje fält av intresse är slutligen aktiviteten inom förbundet. Studier av denna kan bidra till att kasta ljus över de mycket omdiskuterade frågorna om kommunikationen mellan ledare och medlemmar, om apatiens utbredning och om andra förhållanden av betydelse för demokratiens sätt att fungera.

Dr Ingemar Lindblad koncentrerar sig i sitt imponerande arbete om Kommunalarbetareförbundet på de bägge sista av de här nämnda tre angreppsmöjligheterna. Om förbundets relationer till andra fackförbund, till Landsorganisationen, till regering, riksdag och arbetsdomstol får vi endast notiser i förbigående. Det är på grundval av Lindblads framställning omöjligt att säga, om Kommunalarbetareförbundet haft någon betydelse för

statsmakternas åtgärder på det område, som förbundets verksamhet omfattar.

Om denna avgränsning är naturligtvis ingenting annat att säga än att den är begriplig från författarens synpunkt och beklaglig från läsarens. De valda aspekterna har lett till en stark koncentration på förbundets inre struktur. Författaren har haft intresse för förbundet som en i sig sluten maktmekanism, medan däremot organisationen som ett element i den totala maktmekanismen i vårt samhälle skjutits i bakgrunden.

Emellertid är det mycket nog som läsaren får stifta bekantskap med. Vi får för första gången besked om hur ett svenskt fackförbund i praktiken arbetar, om hur det faktiskt går till, när beslut fattas inom en organisation av den typen. I varje fall har ingen tidigare skribent på långt när sökt skänka läsaren den systematiska kunskap härom som författaren gör i avhandlingens fjärde avsnitt om »organisationens styresformer».

Synnerligen förtjänstfullt är det också att Lindblad, som sker i avsnitt V, framlägger resultaten av en mera sociologiskt betonad undersökning av aktivitet, kommunikation, politisk konformitet inom förbundet. Materialet till detta avsnitt utgöres i huvudsak av svaren på frågor som ställts vid en intervjuundersökning i början av år 1958, utförd på tre nivåer. Ett urval, bestående av ungefär 1/100 av medlemmarna, intervjuades personligen, medan varannan avdelningsordförande och hela riksledningen intervjuades brevledes. Rec:s bristande kompetens tillåter inte en mera ingående bedömning av förf:s sätt att hantera de från sociologien hämtade verktygen. Undersökningen synes emellertid vara noggrant utförd och i samband med ventileringen av avhandlingen framkom ingenting som tydde på allvarliga bristfälligheter.

Ifråga om aktiviteten — varmed avses mötesnärvaro, valdeltagande och innehav av uppdrag — konstaterar Lindblad, att de olika yrkesgrupperna inom förbundet skiljer sig åtskilligt, och han finner, att detta hänger samman med skillnaderna i deras könssammansättning. Åtta tiondelar av männen men endast fyra tiondelar av kvinnorna har visat prov på aktivitet. De yngsta och de äldsta medlemmarna har varit mindre aktiva än övriga. Medlemmar vars föräldrar varit fackligt anslutna har varit något mera aktiva än andra. Beträffande samspelet mellan aktivitet, negativism och missnöje finner Lindblad, att negativa och nöjda är inaktiva, medan positiva och missnöjda är aktiva. Negativism leder alltså till låg, missnöje till hög aktivitet.

Det fackliga missnöjet har undersökts i relation till riksavtalsprincipen, förhandlingsresultaten, funktionärlönerna och medlemsavgiften. Beträffande de bägge sistnämnda punkterna visade sig missnöjet ringa. I övrigt var detta betydligt mera utbreddt i de manliga än i de kvinnliga grupperna. Starkt missnöje uppträder i större städer och i stora avdelningar. Militans, varmed förf. avser en av stridsvilja gentemot motparten präglad inställning, är inte särskilt vanlig inom förbundet.

Rec. lämnar därmed intervjuundersökningen och dess resultat, som är långt flera än vad som här kunnat antydast. Om vi bortser från avhandlingens första avsnitt, som tecknar en allmän bakgrund till förbundets verksamhet, återstår avsnitten II—IV, och de måste från statsvetenskaplig

synpunkt anses vara de mest väsentliga. Vi bjuds här på en historik över den yttre organisationsutvecklingen, vidare på en översikt av förhandlingsverksamheten samt på den redan omnämnda analysen av förbundets styresformer. Vissa kapitel framstår som särskilt prisvärda. Det gäller kapitlet om förhandlingsverksamhetens centralisering (s. 187 ff.) som är mycket väl avvägt. Det gäller dessutom kapitlet om förbundet i verksamhet på det centrala planet (s. 293 ff.), särskilt ifråga om den reella maktfördelningen mellan de olika centrala organen men också ifråga om kongressens roll. Det gäller slutligen också det därpå följande kapitlet om beslut i förhandlingsfrågor med dess intressanta försök att avväga inflytandet mellan olika instanser i samband med centrala förhandlingar med arbetsgivarparten.

I viss mån framstår de 230 första sidorna i avhandlingen som en sorts inledning till det fjärde avsnittet. Skildringen kan ibland verka något förströdd här — det blir en helt annan skärpa och intensitet vid beskrivningen av styresformerna. Analysen av maktstrukturen inom förbundet är originell, och även om slutsatserna, när de skall formuleras kortfattat och sammanfattningsvis, inte låter överraskande, är de ovanligt väl underbyggda. Utvecklingen påminner i och för sig om den inom fackförbunden vanliga. De första kongresserna på 1910-talet arbetade utan nämnvärd ledning från förbundsstyrelsen. Meningsskiljaktigheterna både inom styrelse och kongress var många men föranledde inte några fasta gruppbildningar. Från 1923 ändrades detta förhållande. Förbundsstyrelsen erhöi en starkare ställning. Gruppbildningar framträdde — motpolerna utgjordes av en liten grupp kommunister och en betydligt större grupp kring förtroendemännen. En rad tvister uppkom och ledde under 1930-talet till en långvarig strid om makten inom förbundet, avgjord genom ett maktskifte 1937. Ett kapitel om denna maktstrid har förf. placerat sist i fjärde avsnittet, vilket synes otillfredsställande. Maktstriden förutsattes som bekant flera gånger på de 370 sidor som föregår detta kapitel. Läsaren får ett intryck av att förf. tillmäter den en avgörande betydelse men lämnas ovetande om varför. Man blir nästan chockad, när man finner, att konflikten var *så* betydelsefull, principiellt syftande och för förbundets hela existens avgörande. Här föreligger ett klart dispositionsfel från förf:s sida.

Ännu vid 1940-talets mitt förekom en kraftig opposition från den be-segrade gruppens sida, men de senaste femton åren har motsättningarna inom förbundsledningen försvunnit. Kongressen är, framhåller förf., inte längre valplats för konflikter mellan rivaliserande grupper. Förbundets tillväxt, det komplicerade förhandlingsarbetet och den avsiktliga strävan att samla förbundets resurser har framtingat en stark maktkoncentration. Denna har gynnat »de centrala gentemot de lokala organen, förbundsledningen gentemot kongressen och funktionärerna gentemot lekmännen inom förbunds- och överstyrelserna». Knappast några invändningar av betydelse riktas mot denna koncentration. Lindblad menar, att den kommer att bestå till följd av den politiska enhetligheten inom de aktiva grupperna, åtminstone så länge förhandlingsarbetet leder till resultat, som de olika medlemsgrupperna kan acceptera.

I ett sammanfattande kapitel diskuterar förf. bland annat begreppet facklig demokrati mot bakgrunden av vad han nått fram till ifråga om makt-

strukturen inom Kommunalarbetareförbundet. Det är ett lika fascinerande som otillfredsställande avsnitt, vars tankegångar skulle förtjäna en långt mera ingående granskning än vad som här kan komma dem till del. Lindblad slår fast att den bild han givit av förbundet föga svarar mot den ideala föreställningen om en organisation, styrd av medlemmarna. Varken deltagandet i beslut eller formerna för opinionsbildning är sådana som de föreligger i en klassisk demokratisk modell. Enigheten i grundläggande frågor är så stor att kritiken mattas. Meningsskiljaktigheterna följer inget enhetligt mönster, en oppositionell minoritet saknas.

Lindblad sörjer nu inte så mycket häröver. Han anser det orimligt att utan vidare dra paralleller mellan politisk och facklig demokrati. Förhållandena inom stat och kommun skiljer sig radikalt från dem som råder inom fackliga organisationer. Inom stat och kommun tävlar grupper med olika åsikter och intressen om makten; endast när krig hotar eller har brutit ut förenar sig dess grupper i gemensam strävan. Inom ett fackförbund råder denna krigssituation alltid. De olika medlemsgrupperna förenas av inriktningen mot den gemensamma motparten på arbetsmarknaden.

Allt detta låter sig utomordentligt väl sägas och förf. gör i sammanhanget många värdefulla påpekanden. Men när han konkluderar, att förbundet är demokratiskt och som måttstock på demokrati tar graden av förtroende för organisationen och graden av godkännande av den förda politiken har man svårt att följa med. Måttstocken är säkerligen utmärkt att mäta väsentliga egenskaper med. Det är dock omöjligt att se, varför dessa egenskaper nödvändigtvis skall förses med beteckningen demokrati — facklig eller annan.

Ingemar Lindblads arbete kan inte gå fritt från en del väsentliga anmärkningar. På det hela taget är det emellertid en synnerligen förtjänstfull prestation, vittnande om energi och förmåga till koncentration på viktiga problem.

P.-E. Back

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. Årg. 19:1962. Nr. 5. *Philip, K.*, Norden og den europæiske integrationen set fra Danmarks synsvinkel, s. 351—357. — *Montgomery, A.*, Budgetens metamorfoser, s. 358—362. — *Carlsson, T.*, Vår dogmatiska bostadspolitik, s. 363—367. — *Backlund, L.*, U-länderna och jordbrukspolitiken, s. 368—373. — *Peterson, K.*, Är reklamen värd sitt pris?, s. 374—389. — **Nr. 6.** *Åström, S.*, Svensk utrikespolitik, s. 405—411. — *Montgomery, A.*, Aktuella ryska bankproblem, s. 412—418. — *Buregren, B.*, Lokaliseringspolitikens mål och medel, s. 432—429. — *Kärnekull, B.*, Östblockets bistånd till u-länderna, s. 430—434. — **Nr. 7.** *Larsson, F.*, Produktiviteten inom varuhandeln, s. 477—483. — *Montgomery, A.*, Rysk planekonomi inför västerländskt forum, s. 484—490. — *Thyberg, S.*, NIB och den svenska u-landshjälpen, s. 491—497. — **Nr. 8.** *Paues, W.*, Framtidsperspektiv för GATT, s. 553—558. — *Uggla, B.*, Utvecklings-takt och hushållning i öst och väst, s. 559—563. — *Montgomery, A.*, Sovjet och EEC i dagens perspektiv, s. 564—570.

Ekonomisk Tidskrift Årg. 64:1962. Nr. 2. *Haavelmo, T.*, Om sparing og inflasjon, s. 27—36. — *Thore, S.*, Dynamisk preferensteori under osäkerhet, s. 37—73. — **Nr. 3.** *Rhenman, E.*, Det administrerade systemet — en organisationsmodell, s. 87—107. — *Livieratos, A. C.*, More on the costs of production, s. 108—126. — *Faxén, K.-O.*, Riskfritt värde och mätbar nytta, s. 127—128.

Förvaltningsrättslig Tidskrift. Årg. 25:1962. H. 1—2. *Waline, M.*, Reformen av Frankrikes administrativa rättsskipning, s. 1—4. — *Lidberg, C. G.*, Till frågan om motivering av förvaltningsbeslut, s. 5—19. — *Sjöholm, E.*, Förvaltning av kommunala donationsfonder, s. 20—27. — *Berglund, H.*, Ur hyresregleringslagens tillämpning, s. 38—50. — **H. 3.** *Herlitz, N.*, Statsförvaltningen förr och nu, s. 77—93. — *Sundberg, J.*, Om kommersiell biltrafik, I, s. 94—114. — *Lundvik, U.*, Svenska rättsgarantier under utländsk granskning, s. 115—125. — *Loheman, E.*, Om återkallelse av körkort, s. 126—129.

Historisk Tidskrift. Årg. 25:1962. H. 2. *Söderlund, E.*, Bank och industri kring sekel-skiftet 1900, s. 160—166. — *Andrø, C. G.*, *Lundkvist, S.*, *Kjellin, G.*, De nya universitetsläroböckerna i historia, s. 167—183.

Liberal Debatt. Årg. 15:1962. Nr. 4. *Håkansson, B.*, Den svåra friheten, s. 4—10. — *Husén, T.*, Reviderad folkbildarideologi, s. 11—13. — *Bredberg, L.*, Debatt om värnplikten, s. 14—18. — *Beckman, B.*, Den afrikanska personligheten, s. 19—24. — *Nyerere, J.*, Varför jag är pan-afrikan, s. 25—28. — **Nr. 5.** *Peterson, K.*, Storrevisorn i vetenskap och politik, s. 6—8. — *Osvald, H.*, Sverige, Europa och världen, s. 9—13. — *Ahlmark, P.*, Intolerans i öst och väst, s. 14—18. — *Löwenblad, J.-E.*, Folkpartiet och väljarna, s. 19—22. — *Carlsson, C.*, Disciplindebatten fortsätter, s. 23—26.

Politisk Tidskrift. 1962: nr. 5. *Eliasson, L.*, Småhus eller bostadssilos, s. 133—134. — *Jonnergård, G.*, Centerpolitik i riksdagen, s. 139—147. — *Söder, G.*, Nya grepp på radiofrågan, s. 152—156. — **Nr. 6.** *Söder, G.*, Lokaliseringspolitiken, s. 164—167. — *Peltersson, L.*, Flera universitet — inte större, s. 172—173. — *Holstmark, P.*, Besittningsskyddet
29* — *Statsvetenskaplig tidskrift 1962. N. F.*

för företagare, s. 174—175. — *Jonnergård, G.*, Centerpolitiken i riksdagen, II, s. 176—183. — **Nr. 7.** *Jonnergård, G.*, Debatten om valfriheten, s. 200—202. — *Söder, G.*, Centerns linje i socialpolitiken, s. 206—210. — *Hedqvist, S.*, Författningsdomstol och förvaltningsdomstol, I, s. 211—213. — *Jonnergård, G.*, Centerpolitiken i riksdagen, III, s. 214—215. — *Åsling, N. G.*, EEC-frågan och opinionen, s. 220—221. — **Nr. 8.** *Magnusson, F.*, Valet som var, s. 228—231. — *Jonnergård, G.*, Högern och idéerna, s. 232—235. — *Magnusson, F.*, Partitvecklingen under 20 år, s. 236—239. — *Hedqvist, S.*, Författningsdomstol och förvaltningsdomstol, II, s. 245—247.

Saco-tidningen. Årg. 9:1962. Nr. 5. *Hedlund, G., Ohlin, B., Heckscher, G., Erlander, T.*, Akademikerna och valet, s. 100—109.

Scandia. Band 28:1962. H. 1. *Jägerskiöld, S.*, Tyrannmord och motståndsrätt 1792—1809, s. 113—168. — *Nevés, T.*, Oscar II och Louis de Geers avgång, 1880, s. 169—190.

Svensk Tidskrift. Årg. 49:1962. H. 4. *Elgfelt, G.*, Europeisk politik, s. 199—204. — *Sundberg, J.*, Kvinnor — en mänsklig variant, s. 205—211. — *Karlsson, E.*, Åldringsvården, s. 212—215. — *Wulff, T.*, Sibirien — ett nyckelområde i Sovjets strategi, s. 216—222. — *Stockman, T.*, En nödvändig illusion, s. 223—227. — *Hagård, B.*, En fortgående skolreform, s. 241—243. — **H. 5—6.** *Fredborg, A.*, Nationalismen, Europas ödesdigra exportvara, s. 264—275. — *Örn, T.*, Den anglo-indiska armén, s. 276—284. — *Murray, U.*, Friare kapitalrörelser, s. 285—295. — *Hagård, B.*, Från agrarromantik till centerpolitik, s. 296—307. — *Anners, E.*, Berlinkrisens bakgrund, s. 315—316. — **H. 7.** *Nyberg, H. S.*, Kunskap och makt — makt och kunskap, s. 334—341. — *Hillerdal, G.*, Perspektiv på kyrkokrisen, s. 342—351. — *Elgfelt, G.*, Bostadspolitiken, s. 352—357. — *Nyman, C., Bouvin, C.-J.*, Elfenbenskusten — en intressant ny stat i dagens Västafrika, s. 358—366. — *Åberg, A.*, Kongo och Katanga, s. 367—369. — **H. 8.** *Unger, G.*, Wenner-Gren som tidningskung, s. 385—395. — *Carlsson, L.*, Kommunal demokrati, s. 396—399. — *Patek, W.*, Östblockets jordbrukskris, s. 400—409. — *Nyman, C., Bouveng, C. J.*, Konungariket Libyen — ett nytt Kuwait?, s. 410—417.

Theoria. Vol. 28:1962. Pt. 1. *Copeland, A. H.*, Statistical induction and the foundations of probability, I, s. 27—44. — **Pt. 2.** *Copeland, A. H.*, Statistical induction and the foundations of probability, II, s. 87—109.

Tiden. Årg. 54:1962. Nr. 5. *Thorson, I.*, Sverige, svensk socialdemokrati och omvärlden, s. 262—267. — *Lundkvist, A.*, Ilja Ehrenburg, s. 268—272. — *Bohlin, B.*, Vad händer i Latinamerika?, s. 273—277. — *Gyllensten, L.*, Minoritetens frestelser, s. 278—282. — *Johansson, H.*, Handlingsprogrammet — några synpunkter, s. 290—293. — **Nr. 6.** *Garpe, J.*, Aktiv markpolitik bot mot växtvärk, s. 327—331. — *Lappalainen, A.*, Panafrikanismen och den afrikanska personligheten, s. 332—336. — *Strand, D.*, Revolutionens storebror, s. 343—349. — *Hellström, I.*, Auktoritetstro och värderelativism, s. 350—356. — *Palm, S.*, Pappersinformation och verklighetskontakt, s. 357—360. — *Dickson, W.*, Ordbild och politisk svenska, s. 366—370. — **Nr. 7.** *Holmberg, P.*, Kris för socialistisk ekonomisk politik?, s. 392—398. — *Eriksson, G.*, Naturvetenskapen och samhället, s. 399—405. — *Beckius, S. E.*, Internationalen som samarbetsinstrument, s. 406—412. — *Wächter, R.*, Kvinnosakens dilemma, s. 413—422. — *Elvander, N.*, Tingsten som statsvetare och socialist, s. 423—426. — *Wohlin, M.*, Demokratin och de etiska grundvärdena, s. 427—430. — **Nr. 8.** *Svanberg, V.*, Stataren i dikt och verklighet, s. 454—458. — *Ruin, O.*, När labour styrde England, s. 459—468. —

Sahlgren Oswald, J., Arbetarbarnen och skolan, s. 469—474. — *Elvander, N.*, Kihlbergs staaftbiografi, s. 475—478. — *Pikas, A.*, Auktoritet i välutvecklad demokrati, s. 479—482. — *Ahlberg, H.*, Skolans förutsättningar och uppgift i Afrika, s. 488—495.

Utrikespolitik. Årg. 17:1962. H. 2. *Holm, E.*, Nedrustningens problematik, s. 41—46. — *Ljunglöf, L.*, Castros Cuba, Latinamerika och USA, s. 52—62. — *Kalnins, B.*, Ryska partikongressen och världskommunismens kris, s. 63—72. — **H. 3.** *Holm, E.*, Tysklandsfrågan och västmaktsamarbetet, s. 81—86. — *Germanis, U.*, Den nationella frågan i Sovjetunionen och det nya partiprogrammet, s. 92—100. — *Granqvist, H.*, Vägen till Evian, s. 101—111. — **H. 4.** *Holm, E.*, Stormmoln vid hösthorisonten, s. 121—125. — *Stolpe, H.*, EEC, Storbritannien, och de neutrala, s. 132—143. — *Brodin, K.*, Federationen Rhodesia-Nyasaland, s. 144—155.

Internasjonal Politikk. 1962: nr. 2. *Christophersen, J.*, Utenrikspolitikk — dens særpreg og problemer, s. 95—124. — *Ørvik, N.*, Nøytralitet og nøytralisme, s. 125—164. — *Holst, J. J.*, Militær makt og utenrikspolitikk, s. 165—191. — *Opsahl, T.*, Folkerett og internasjonal politikk, s. 192—219. — *Løchen, E.*, Suverenitet og overnasjonale organer, s. 220—232. — *Gran, B.*, Om krig til bruk i utenrikspolitikk, s. 233—249.

Nordisk Administrativ Tidsskrift. Årg. 42:1961. H. 4—6. *Albrechtsen, E.*, Efteruddannelse af administrationens tjenestemænd, s. 273—310. — *Tryggvason, K.*, Folkeregistrering som redskab for administrationen, s. 311—352. — *Wilken, S.*, Rätts-sikkerheten i skatteærenden, s. 353—416. — *Ikkala, A. K.*, Parterne i forvaltningsforfarandet og -lagskipningen, s. 417—471. — *Eckhoff, T.*, Delegasjon av avgjørelsemyndighet i forvaltningen, s. 472—546. — **Årg. 43:1962. H. 1.** *Holmgren, K.*, Erfarenheter og synpunkter i fråga om regeringsrättens arbete, s. 1—22. — *Bahr, H.*, Norske høyesterettsdommer av administrativ interesse, s. 30—49. — **H. 2.** *Meyer, P.*, Dansk forvaltningsreform, s. 67—75. — *Spleth, P., Trolle, J.*, Danske domme 1961 af administrativ interesse, s. 100—125. — **H. 2.** *Meyer, P.*, Dansk forvaltningsreform, s. 67—75. — *Debes, J.*, Egne organer for «Fellesopgaver», s. 76—84. — *Christensen, C. O.*, Betragtninger over sympatiaktioner til støtte for udenlandske arbejdskonflikter, s. 84—99. — **H. 3.** *Norberg, E.*, Utdanningskurser for amanuenser i administrativ tjenst, s. 145—151. — *Johanson, L. O.*, Delegering av beslutanderätten inom kommunalförvaltningen, s. 152—166. — *Andersen, B.*, Tendenser i lovgivning og administration på baggrund af landsbyggeloven og andre planlægningslove, s. 167—180.

Nationaløkonomisk Tidsskrift. 100. bind: 1962. H. 1—2. *Dahlgaard, B.*, Udviklingstendenser i samspillet mellem lovgivningsmagten, organisationsmagten og den økonomiske politik, s. 1—12. — *Knudsen, H. R.*, Finanspolitik og skatter, s. 13—29. — *Thygesen, N.*, Amerikanske økonomers analyse af U.S.A.'s pengepolitik, s. 30—52. — *Jørgensen, E.*, Husholdningsbudgetundersøgelser av forbrugsforhold, s. 53—70.

Tidsskrift for Rettsvidenskab. 1962: h. 2. *Del Vecchio, G.*, Rättsordningens allmän-mänsklichkeit, s. 97—101. — *Kruse, F. V.*, Et centralt problem mellem privat og offentlig ret i området: byplan contra servitutter, s. 102—115. — *Løchen, E.*, Rettslige sider ved det europeiske økonomiske Fellesskap, s. 116—134. — *Spleth, P., Trolle, J.*, Fra den danske Høyesterets praksis augusti-december 1961, s. 135—167. — **H. 3.** *Godenhielm, B.*, Juridiska föreningen i Finland 100 år, s. 177—181. — *Smith, C.*, Den internasjonale rettens innvirkning på den nasjonale retten, s. 182—204. — *Fleischer, C. A.*, Roma-traktat og grunnlov, s. 205—220.

Tidsskrift for Samfunnsforskning. Årg. 3:1962. Nr. 2. *Torgersen, U.*, Sosiale klasser, politiske partier og politisk representasjon i norske bysamfunn — II: 1900 og 1903, s. 99—112.

Statsøkonomisk Tidsskrift. 76. årg.:1962. H. 2. *Sevaldson, P.*, En produksjons-konsum-kryssløpsmodell for økonomiske planlegging i Norge, s. 69—98. — *Johansen, L.*, Klassikernes økonomiske system — fra et velferdsteoretisk synspunkt, s. 99—126. — *Bjerve, P. J.*, Knapphet på kapital og knapphet på likviditet, s. 137—149. — *Thonstad, T.*, Er prisstabilisering alltid en fordel for forbrukerne, s. 150—160. — *Johansen, L.*, *Kreyberg, H. J.*, *Stoltz, G.*, Trekk av økonomisk undervisning, forskning og planlegging i Sovjetsamveldet, s. 161—191.

Økonomi og Politik. Årg. 36:1962. Nr. 1. *Philip, K.*, Erhvervsstruktur og strukturpolitikk, s. 3—19. — *Rastén, A.*, Det finske socialdemokratiske splittelse og den politiske betydning heraf, s. 20—36.

American Historical Review. Vol. 67:1962. No. 3. *Masur, G.*, Distinctive traits of Western civilization through the eyes of Western historians, s. 591—608. — *Higham, J.*, Beyond consensus: the historian as moral critic, s. 609—625. — *Pole, J. R.*, Historians and the problem of early American democracy, s. 626—246. — *Pressly, T. J.*, Bullets and ballots: Lincoln and the «Right of revolution», s. 647—662. — *Harlan, L. R.*, Desegregation in New Orleans public schools during reconstruction, s. 663—675. — **No. 4.** *Savelle, M.*, Nationalism and other loyalties in the American revolution, s. 901—923. — *Potter, D. M.*, The historian's use of nationalism and vice versa, s. 924—950.

The American Journal of Comparative Law. Vol. 10:1961. No. 4. *Wetter, J. G.*, Swedish antitrust law, s. 19—52. — *Ginsburgs, G.*, Objective truth and the judicial process in post-stalinist Soviet jurisprudence, s. 53—75. — *McQuade, L. C.*, The development corporation in Africa, s. 188—204. — *Buergenthal, T.*, Appeals for annulment by enterprises in the European Coal and Steel community, s. 227—322. — *Weser, M.*, Bases of judicial jurisdiction in the Common Market countries, s. 323—344. — **Vol. 11:1962. No. 1.** *McAleavy, H.*, The people's court in Communist China, s. 52—65.

The American Journal of International Law. Vol. 56:1962. No. 2. *Gross, L.*, Bulgaria invokes the Connally amendment, s. 357—382. — *Anand, R. P.*, Rôle of the new Asian-African countries in the present international legal order, s. 383—406. — *Levie, H. S.*, Penal sanctions for maltreatment of prisoners of war, s. 433—468. — *Fenwick, C. G.*, The issues at Punta del Este: non-intervention versus collective security, s. 469—474. — *Young, R.*, The state of Syria: old or new?, s. 482—487. — *Kunz, J. L.*, The changing science of international law, s. 488—499. — **No. 3.** *Wright, Q.*, The Goa incident, s. 617—632. — *Crane, R. D.*, Soviet attitude toward international space-law, s. 685—723.

The American Journal of Sociology. Vol. 68:1962. No. 1. *Rosenberg, M.*, The dissonant religious context and emotional disturbance, s. 1—10. — *Kennedy jr., R. E.*, The protestant ethic and the Parsis, s. 11—20. — *Vallier, J.*, Church, society, and labor resources: an intra-denominational comparison, s. 21—33. — *Allen, P. J.*, Growth of strata in early organizational development, s. 34—46. — C. Wright Mills in memoriam, s. 105—107. — Doctor's degrees in sociology, 1961, s. 111—115. — Doctoral dissertations newly started in 1961, s. 116—121. — **No. 2.** *Gamson, W. A.*, Coalition formation

at presidential nominating conventions, s. 157—171. — *McDill, E. L., Ridley, J. C.*, Status, anomia, political alienation and political participation, s. 203—213. — *Dibble, V. K.*, Occupation and ideologies, s. 229—241.

American Political Science Review. 1961: no. 1. *Brzezinski, Z.*, Deviat on: control, s. 5—22. — *Martin, L. W.*, Politics and strategy: the market for strategic ideas in Britain, s. 23—41. — *Dawson, R. H.*, Politics and strategy: congressional innovation and intervention, s. 42—57. — *Riker, W. H., Niemi, D.*, Stability of coalitions on roll calls in the House of representatives, s. 58—65. — *Baggaley, A. R.*, Religious influence on Wisconsin voting, 1928—1960, s. 66—70. — Two views of the Supreme court. *McCloskey, R. G.*, Deeds without doctrines: civil rights in the 1960 term of the Supreme court, s. 71—89. — *Schubert, G.*, The 1960 term: a psychological analysis, s. 90—107. — *Fischer, F. M., Ando, A.*, Two theorems on «ceteris paribus», s. 108—113. — *Nicholls, D.*, Positive liberty, 1880—1914, s. 114—128. — *Mansfield, H. C.*, Editorial note: toward a definition of editorial policy for the «Review», s. 129—138. — *Leiserson, A.*, Editorial note: toward a definition of book review policy, s. 139—140. — **No. 2.** *Schilling, W. R.*, Scientists, foreign policy, and politics, s. 287—300. — *Morgenthau, H.*, A political theory of foreign aid, s. 301—309. — *Fenno, R. F.*, The house appropriations committee, s. 310—324. — *Ulmer, S. S.*, Supreme court behavior in racial exclusion cases: 1935—1960, s. 325—330. — *Waltz, K. N.*, Kant, liberalism and war, s. 331—340. — *Rothman, S.*, The revival of classical political philosophy, s. 341—352. — *Cropsey, J.*, Reply to Rothman, 353—359. — *Rose, R.*, The political ideas of English party activists, s. 360—371. — *Zariski, R.*, Socialist parties in readjustment: the Italian socialist party, s. 372—390. — *Passin, H.*, Socialist parties in readjustment: the sources of protest in Japan, s. 391—403. — *Lemarchand, R.*, The limits of selfdetermination: Katanga, s. 404—416. — APSA committee of standards of instruction: political science as a discipline, s. 417—421. — **No. 3.** *Mayo, H. B.*, How can we justify democracy, s. 555—566. — *Van Dyke, V.*, Values and interests, s. 567—576. — *Spiro, H. J.*, Comparative politics: a comprehensive approach, s. 577—595. — *Goodwin jr., G.*, Subcommittees: the miniature legislatures of congress, s. 596—604. — *Parsons, M. B.*, Tension and conflict in a one-party legislative system, s. 605—614. — *Kessel, J. H.*, Governmental structure and political environment, s. 615—620. — *Pennock, J. R.*, Agricultural subsidies in England and the United States, s. 621—633. — *Merkel, P. H.*, Equilibrium, structure of interest and leadership: Adenauer's survival as chancellor, s. 634—650. — *Bayley, D. H.*, The pedagogy of democracy: coercive public protest in India, s. 663—672.

The American Sociological Review. Vol. 27:1962. No. 2. *Hanson, R. C.*, The systemic linkage hypothesis and role consensus patterns, s. 304—313. — *Hodge, R. W.*, The status consistency of occupational groups, s. 336—343. — **No. 3.** *Greer, S., Orleans, P.*, Mass society and parapolitical structure, s. 634—646. — *Babchuk, N., Thompson, R. V.*, Voluntary associations of negroes, s. 647—654. — *Putney, S., Middleton, R.*, Student acceptance or rejection of war, s. 655—666. — *Gibbs, J. C., Martin, W. T.*, Urbanization, technology and division of labor, s. 667—677. — **No. 4.** *Putney, S., Putney, G. J.*, Radical innovation and prestige, s. 548—551.

Behavioral Science. Vol. 7:1962. No. 2. *Huchman, A. O., Lindblom, C. E.*, Economic development, research and development, policy making: some convergent views, s. 211—222. — **No. 3.** *Tannenbaum, A. S.*, An event-structure approach to social power and to the problem of power comparability, s. 315—331. — *Miller, J. L., Miller,*

J. G., Behavioral scientists visit the Soviet Union, s. 343—378. — *Rapoport, A.*, Modern developments in behavioral science in Poland, s. 379—389.

Commentary. Vol. 34:1962. No. 1. *Crossman, R. H. S.*, The new American liberalism, s. 1—8. — *Alter, R.*, Israeli writers and their problems, s. 20—27. — *Lichtheim, G.*, West Germany today, s. 28—38. — *Morgenthau, H. J.*, The perils of political empiricism, s. 60—63. — **No. 2.** *Friedenberg, D. M.*, Can the Alliance for progress work?, s. 93—101. — **No. 3.** *Bazelon, D. T.*, The paper economy, s. 185—197. — *Daniel, J.*, The Jewish future in Algeria, s. 198—203. — **No. 4.** *Daniels, R. V.*, What the Russian mean, s. 314—323.

Comparative Studies in Society and History. Vol. 4:1962. No. 3. *Rogger, H.*, Nationalism and the state: a Russian dilemma, s. 253—264. — *Keddie, N.*, Religion and irreligion in early Iranian nationalism, s. 265—295. — *Bayly, Winder, R.*, The Lebanese in West Africa, s. 296—333. — *Kumar, D.*, Caste and landlessness in South India, s. 337—363. — *Dovring, F.*, Peasantry, land use, and change, s. 364—374. — *Smith, R. E. F.*, Russian history and the Soviet Union, s. 375—387.

Encounter. Vol. 18:1962. No. 5. *Barzini, L.*, The difference in the south, s. 7—17. — *Rieff, P.*, The analytical attitude, s. 22—28. — **Vol. 19:1962. No. 1.** *Marquand, D.*, The liberal revival s. 63—68. — **No. 2.** *Waller, J.*, Pressure politics, s. 3—15. — *Schapiro, L.*, From utopia towards realism, s. 88—91.

Foreign Affairs. Vol. 40:1962. No. 4. *Kissinger, H. A.*, The unsolved problems of European defense, s. 515—541. — *Spinelli, A.*, Atlantic pact or European unity, s. 542—552. — *Bowles, C.*, Is communist ideology becoming irrelevant?, s. 553—565. — *Garthoff, R. L.*, Unconventional warfare in communist strategy, s. 566—575. — *Nove, A.*, Soviet agriculture marks time, s. 576—594. — *Raeuber, J. B.*, Japan's population: miracle, model or case study?, s. 595—604. — *Daniel, J.*, The Algerian problem begins, s. 605—611. — *Pauker, G. J.*, The Soviet challenge in Indonesia, s. 612—626. — *Duce, J. T.*, The changing oil industry, s. 627—634. — *Bromke, A.*, Nationalism and communism in Poland, s. 635—643. — *Weiner, M.*, The struggle for equality in India, s. 644—652. — *Morton, L.*, Soviet intervention in the war with Japan, s. 653—662. —

Vol. 41:1962. No. 1. *Armstrong, H. F.*, Then and now, s. 1—13. — *Bundy, M.*, Friends and allies, s. 14—23. — *Franks, L.*, Cooperation is not enough, s. 24—35. — *Mosely, P. E.*, The meanings of coexistence, s. 36—46. — *Clay, L. D.*, Berlin, s. 47—58. — *Adenauer, K.*, The German problem: a world problem, s. 59—65. — *Schumann, M.*, France and Germany in the new Europe, s. 66—77. — *Mead, M.*, The underdeveloped and the overdeveloped, s. 78—89. — *Ward Jackson, B.*, Foreign aid: strategy or stop-gap?, s. 90—104. — *Eden, A.*, Forty years on, s. 105—114. — *Langer, W. L.*, Farewell to empire, s. 115—130. — *Balewa, A. T.*, Nigeria looks ahead, s. 131—140. — *Touré, S.*, Africa's future and the world, s. 141—151. — *Wolfe, B. D.*, Communist ideology and Soviet foreign policy, s. 152—170. — *Zagoria, Y. S.*, The Sino-Soviet conflict and the West, s. 171—190. — *Alexander, R. J.*, Agrarian reform in Latin America, s. 191—207. — *Thomas, H.*, The balance of forces in Spain, s. 208—221.

History. Vol. 47:1962. No. 159. *Howard, C.*, «Splendid isolation», s. 32—41. — **No. 160.** *Morton, W. L.*, British North America and a continent in dissolution, 1861—1871, s. 139—156. — *Butterfield, H.*, The history of the East, s. 157—165.

History and Theory. Vol. 2:1962. No. 1. *Walsh, W. H.*, Plato and the philosophy of history: history and theory in the »Republic», s. 3—16. — *Iggers, G. G.*, The image of Ranke in American and German historical thought, s. 17—40. — *Levich, M.*, Disagreement and controversy in history, s. 41—51. — *Gaulmier, J.*, Volney et ses »Leçons d'Histoire», s. 52—65. — **Nr. 2.** *Pasmore, J.*, Explanation in everyday life, in science and in history, s. 101—123. — *Johnson, J. W.*, Chronological writing: its concepts and development, s. 124—145. — *Danto, A. C.*, Narrative sentences, s. 146—179. — *Love, W. D.*, Edmund Burke and an Irish Historiographical controversy, s. 180—198.

International Affairs. Vol. 38:1962. No. 3. *Ballinger, M.*, The outlook for the South African republic, s. 295—303. — *Karpat, K.*, Recent political development in Turkey and the social background, s. 304—323. — *Rodrigues, J. H.*, The foundations of Brazil's foreign policy, s. 324—338. — *Zauberman, A.*, Soviet and Chinese strategy for economic growth, s. 339—352. — *Newman, K. J.*, The constitutional evolution of Pakistan, s. 353—364. — *Rosenthal, E. J. J.*, The Islamic law and constitution, s. 365—368. — **No. 4.** *Carrington, C. E.*, Between the commonwealth and Europe, s. 449—459. — *Yalen, R.*, Regionalism and world order, s. 460—471. — *Shelvankar, K. S.*, China's Himalayan frontiers: India's attitude, s. 472—477. — *Ahmed, N.*, China's Himalayan frontiers: Pakistan's attitude, s. 478—484. — *Penelle, G.*, Argentina: the past behind the present, s. 494—500.

The English Historical Review. Vol. 77:1962. No. 304. *Machintosh, J. P.*, The role of the Committee of imperial defence before 1914, s. 490—503. — **No. 305.** — *Straka, G.*, The final phase of divine right theory in England, 1688—1702, s. 638—658.

The International and Comparative Law Quarterly. Vol. 11:1962. Pt. 3. *Scarman, J.*, English law and foreign adaptations, s. 635—640. — *Sheridan, L. A.*, Equal opportunity of public employment (non-discrimination in public service in India), s. 782—805. — *Jakubowski, J.*, The settlement of foreign trade disputes in Poland, s. 806—821. — **Pt. 4.** *Davies, S. G.*, Nigeria, — some recent decisions on the constitution, s. 919—936. — *Karlen, D.*, The supreme court of the United States, s. 976—996. — *Ginsburg, R.*, *Bruzelius, A.*, Professional legal assistance in Sweden, s. 997—1026. — *Alexandrowicz, C. H.*, The secretary-general of the United Nations, s. 1109—1130.

Journal of the History of Ideas. Vol. 23:1962. No. 2. *Ladd, E. C.*, Helvétius and d'Holbach: »La moralisation de la politique», s. 221—238. — *Stocking, G. W.*, Lamarckianism in American social science: 1890—1915, s. 239—256. — *Schuchman, P.*, Aristotle's conception of contract, s. 257—264. — *Africa, T. W.*, The City of God revisited: Toynbee's reconsiderations, s. 282—292. — **No. 3.** *Easton, L. D.*, Hegelianism in 19th-century Ohio, s. 355—378. — *Sigmund, P. E.*, The influence of Marsilius of Padua on 15th-century conciliarism, s. 392—402. — *Del Vecchio, G.*, Burlamaqui and Rousseau, s. 420—423. — **No. 4.** *Carr, R.*, The religious thought of John Stuart Mill: a study in reluctant scepticism, s. 475—495. — *Sandin, R. T.*, The founding of the Uppsala school, s. 496—512. — *Dykhuisen, G.*, John Dewey and the university of Michigan, s. 513—544.

The Journal of Modern History. Vol. 34:1962. *Koehl, R.*, The character of the Nazi SS, s. 275—283. — *Epstein, K.*, A new German constitutional history, s. 307—311. — *Payne, S. G.*, Recent studies of the Spanish civil war, s. 312—314.

The Journal of Political Economy. Vol. 70:1962. No. 2. *Smith, V. L.*, An experimental study of competitive market behavior, s. 111—137. — *Horwich, G.*, Real assets and the theory of interest, s. 157—169. — No. 3. *Harberger, A. C.*, The incidence and the corporation income tax, s. 215—240. — *Davis, O. A.*, *Whinston, A.*, Externalities, welfare and the theory of games, s. 241—262. — *Alberts, W. W.*, Business cycles, residential construction cycles and the mortgage market, s. 263—281.

Middle East Journal. Winter 1962. *Girilli, J.*, Some aspects of the new Turkish constitution, s. 1—17. — *Hahn, L.*, Tunisia: pragmatism and progress, s. 18—28. — *Binder, L.*, The cabinet of Iran: a case study in institutional adaption, s. 29—47. — *Siegman, H.*, Arab unity and disunity, s. 48—59.

Midwest Journal of Political Science. Vol. 6:1962. No. 2. *Nieburg, H. L.*, The Eisenhower AEC and congress: a study in executive-legislative relations, s. 115—148. — *Pinney, E. L.*, Latent and manifest bureaucracy in the West German parliament: the case of the Bundesrat, s. 149—164. — *Epstein, L. D.*, Who makes party policy: British labor, 1960—61, s. 165—182. — *Long, N. E.*, After the voting is over, s. 183—200. — No. 3. *Easton, D.*, *Hess, R. D.*, The child's political world, s. 229—246. — *Vardys, V. S.*, Select committees of the house of representatives, s. 247—265. — *Dodge, R. W.*, *Uyeki, E. S.*, Political affiliation and imagery across two related generations, s. 266—276. — *Booth, D. A.*, *Adrian, C. R.*, Power structure and community change, s. 277—296.

Parliamentary Affairs. Vol. 15:1962. No. 2. *Bromhead, P.*, The British constitution in 1961, s. 144—159. — *Aspinall, A.*, The old House of commons and its members, s. 171—187. — *Rose, R.*, Political decision-making and the polls, s. 188—202. — *Shaw, M.*, An American looks at the party conferences, s. 202—212. — *Sainsbury, K.*, The constitution — some disputed points, s. 213—243. — No. 3. *Aspinall, A.*, The old House of commons and its members (c. 1783—1832), s. 284—293. — *Williams, P. M.*, *Harrison, M.*, The French referendum of april 1962, s. 294—306. — *Heasman, D. J.*, The ministerial hierarchy, I, s. 307—330. — *Dowse, R. E.*, Representation, general elections and democracy, s. 331—346. — *Schick, F. B.*, A threat to parliamentary government in the U.S.A. s. 347—354. — *Bolton, G.*, The choice of speaker in Australian parliament, s. 355—364. — No. 4. Parliamentary development june-august 1962, s. 414—423. — *Pryce, R.*, The future of the European parliament, s. 450—460. — *Heasman, D. J.*, The prime minister and the cabinet, s. 461—484. — *Andrews, W. G.*, Swan song of the 4th republic: the committees of the majority, s. 485—499. — *Yardley, D. C. M.*, The House of commons and its privileges since the Strauss affair, s. 500—510. — *Chester, D. N.*, Who governs Britain?, s. 519—527.

The Political Quarterly. Vol. 33:1962. No. 3. *Bonham, J.*, The middle class revolt, s. 238—246. — *Pear, R. H.*, The liberal vote, s. 247—254. — *Cowie, H. T.*, Liberalism's new deal, s. 255—267. — *Harman, N.*, Minor political parties in Britain, s. 268—281. — *Dell, E.*, Brazil's partly United States, s. 282—293. — *Ray Chandhury, N. C. B.*, India's third general election, s. 294—305. — *Hindell, K.*, *Williams, P.*, Scarborough and Blackpool, an analysis of some votes at the Labour party conferences of 1960 and 1961, 306—320. — No. 4. *Shanks, M.*, What future for »Neddy»? s. 348—359. — *Richards, A.*, Constitutional problems in Uganda, s. 360—369. — *Wall, D. C.*, Divided control of British foreign policy — danger or necessity?, s. 370—378. — *Palmer, N. D.*, India's foreign policy, s. 391—403. — *Donnelly, D.*, The politics and administration of plan-

ning, s. 404—413. — *Pulzer, P. G.*, Western Germany and the three party system, s. 414—426.

Political Science Quarterly. Vol. 77:1962. No. 2. *Dupré, J. S., Gustafson, W. E.*, Contracting for defense: private firms and the public interest, s. 161—177. — *Tannenbaum, F.*, Castro and social change, s. 178—204. — *Lasch, C.*, American intervention in Siberia — a reinterpretation, s. 205—223. — *Lockard, D.*, The city manager, administrative theory and political power, s. 224—236. — *King, R. W.*, Communism, a self-limiting political order, s. 237—247. — *Gangal, S. C.*, An approach to Indian federalism, s. 248—253. — *Burrell, S. A.*, An age of revolution, s. 254—261. — **No. 3.** *Meadows, M.*, The Phillippine claim to North Borneo, s. 321—335. — *Whright, G.*, Reflections on the French resistance (1940—1944), s. 336—349. — *McNelly, T.*, The renunciation of war in the Japanese constitution, s. 350—378. — *Needler, M.*, On the dangers of copying from the British, s. 378—396.

Political Studies. Vol. 10:1962. No. 2. *Epstein, L. D.*, New M.P.s and the politics of the PLP, s. 121—129. — *Misra, K. P.*, Recognition of the »Provisional government of the Algerian republic»: a study of the policy of the government of India, s. 130—145. — *Self, P.*, The Herbert report and the values of local government, s. 146—162. — *Roberts jr., W.*, Behavioural factors in Bentham's conception of political change, s. 163—179. — *Sigmund jr., P. E.*, Cusanus' »Concordantia»: a reinterpretation, s. 180—197. — *Rees, J. C.*, H. O. Pappe on Mill, s. 198—202. — *Burns, J. H., Cobban, A.*, Rousseaus »Du contrat social»: some problems of translation, s. 203—207.

Public Administration Review. Vol. 22:1962. No. 2. *Golembiewski, R. T.*, Organization as a moral problem, s. 51—58. — *Fisher, J. E.*, Do federal managers manage?, s. 59—64. — *Morlan, R. L.*, City manager contrasts: the Netherland's experience, s. 65—70. — **No. 3.** *Pijffner, J. M.*, Can we make social science operational in public administration, s. 109—114. — *Collett, M. J.*, Strategy versus tactics as the object of research in public administration, s. 115—120. — *Gardner, T. L.*, First things first, s. 121—123. — *Keene, C. M.*, Administrative reality: advances, not solutions, s. 124—128.

Public Opinion Quarterly. Vol. 26:1962. No. 2. *Stokes, D. E., Iversen, G. R.*, On the existence of forces restoring party competition, s. 159—171. — *Doob, L. W.*, South Tyrol; an introduction to the psychological syndrome of nationalism, s. 172—184. — *Patterson, S. C.*, Dimensions of voting behavior in a one-party state legislature, s. 185—200. — *Rosenberg, M.*, Self-esteem and concern with public affairs, s. 201—211. — *Jackson Baur, E.*, Opinion change in a public controversy, s. 212—226. — *Campbell, E. Q.*, Scale and intensity analysis in the study of attitude change, s. 227—235. — *McGrath, J. E., Mc Grath, M. F.*, Effects of partisanship on perceptions of political figures, s. 236—248. — *Perry, P.*, Gallup poll election survey experience, 1950 to 1960, s. 272—279. — *Remmers, H. H.*, Social distance in voting behavior in two presidential elections, s. 280—282.

Science and Society. Vol. 26:1962. No. 1. *Wertheim, W. F.*, Nationalism and leadership in Asia, s. 1—14. — *Davis, H. B.*, Imperialism and labor: an analysis of marxian views, s. 26—45. — **No. 2.** *Schlesinger, R.*, Marxist theory and the new program of the Soviet communist party, s. 129—152. — **No. 3.** *Jaspan, M. A.*, Workers' attitude in nationalized industry: an Indonesian case study, s. 257—275. — *Kemp, T.*, The intelligentsia and modern capitalism s. 308—325.

Social Forces. Vol. 40:1962. No. 4. *Engelmann, H. O.*, The European empire, from Charlemagne to the Common Market, s. 297—301. — *Sebald, H.*, Studying national character through comparative content analysis, s. 318—322. — *Shuval, J. T.*, Emerging patterns of ethnic strain in Israel, s. 323—329. — *Turk, H., Lefcowitz, M. J.*, Towards a theory of representation between groups, s. 337—340. — *Babchuk, N., Bates, A. P.*, Professor and producer: the two faces of academic man, s. 341—347.

Social Research. Vol. 29:1962. No. 1. *Downs, A.*, The public interest: its meaning in a democracy, s. 1—36. — *de Schweinitz, K.*, On the determinism of the marxian system, s. 37—49. — *Gurwitsch, A.*, The commonsense world as social reality — a discourse on Alfred Schutz,¹ s. 50—72. — *Van Eerde, K. S.*, Problem and alignments in African labor, s. 73—100. — *Pachter, H. M.*, The legend of the 20th of July, 1944, s. 109—116. — **No. 2.** *de Sola Pool, I., Long, N. E., Brodersen, A., Neisser, H., White, H. B.*, The »new political science»: a symposium, s. 127—156. — *Nielsen, K.*, On taking human nature as the basis of morality — an exercise in linguistic analysis, s. 157—176. — *Roskamp, K. W.*, Who did better in the 1950's — East or West Germany?, s. 221—224. — **No. 3.** *Cox, R.*, The role of political philosophy in the theory of international relations, s. 261—292.

The Sociological Review. Vol. 10:1962. No. 2. *McClelland, W. G.*, The supermarket and society, s. 133—144. — *D'Souza, V.*, Social grading of occupations in India, s. 145—159. — *Plowman, D. E. G., Minchintin, W. E., Stacey, M.*, Local social status in England and Wales, s. 161—202.

Sociology and Social Research. Vol. 46:1962. No. 4. *Queen, S. A.*, The function of social stratification: a critique, s. 412—415. — *Lowry, R. P.*, The functions of alienation in leadership, s. 426—435. — *Catapusan, B. T.*, Phillippines: the mirror of democracy, s. 446—454.

Soviet Studies. Vol. 14:1962. No. 1. *Nove, A.*, The industrial planning system: reforms in prospect, s. 1—15. — *Fakiotas, R.*, Problems of labour mobility in the USSR, s. 16—40. — *Pryor, F. L.*, Foreign trade theory in the communist bloc, s. 41—61. — *Jasny, N.*, The Russian economic 'balance' and input-output analysis: a historical comment, s. 75—80. — **No. 2.** *Kaser, M.*, The nature of Soviet planning, s. 109—131. — *Deane, P.*, Measuring Soviet economic growth, s. 132—137. — *Bilinsky, Y.*, The Soviet education laws of 1958—9 and Soviet nationality policy, s. 138—157. — *Zadowny, J. K.*, Grievances and sources of tension during the Stalin's regime as reported by Soviet industrial workers, s. 158—178.

World Politics. Vol. 14:1962. No. 2. *Levine, R. A.*, Facts and morals in the arms debate, s. 239—258. — *Rush, M.*, The Khrushchev succession problem, s. 259—282. — *McVickar Haight jr., J.*, France and the aftermath of Roosevelt's »quarantine» speech, s. 283—306. — *Woodward, C. A.*, The trotskyite movement in Ceylon, s. 307—321. — *Haas, E. B.*, System and process in the International labor organization; a statistical afterthought, s. 322—352. — *Falk, E. A.*, The reality of international law, s. 353—363. — *Ashford, D. E.*, How non-western are the new nations?, s. 364—374. — *Snyder, G. H.*, Deterrence, defense, and disengagement, s. 393—403. — **No. 3.** *Szczepánski, J.*, The Polish intelligentsia: past and present, s. 406—420. — *Schelling, T. C.*, Nuclear strategy in Europe, s. 421—432. — *Giffin, S. F.*, Tomorrow's military matrix, s. 433—438. —

Rolnick, P. J., Charity, trusteeship, and social change in India: a study of political ideology, s. 439—460. — *Moore, C. H.*, Neo-Destour party of Tunisia: a structure for democracy?, s. 461—482. — *Bowles, W. D.*, Soviet Russia as a model for underdeveloped areas, s. 483—504. — *Jaster, R. S.*, CEMA's influence on Soviet policies in Eastern Europe, s. 505—518. — *Gordenker, L.*, The political process in international organizations, s. 519—531. — *Liska, G.*, The politics of «cultural diplomacy», s. 532—541. — *Janos, A. C.*, Mass revolution and totalitarianism, s. 542—547. — *Guetzkow, H.*, The potential of case study in analyzing international conflict, s. 548—552. — *Wexler, J.*, The theory and reality of economic integration, s. 553—559. — **No. 4.** *Rossow, R.*, The professionalization of the new diplomacy, s. 561—575. — *Gerschenkron, A.*, The changeability of a dictatorship, s. 576—604. — *Hurewitz, J. C.*, Russia and the Turkish straits: a reevaluation of the origins of the problem, s. 605—632. — *Bloomfield, L. P.*, Arms control and world government, s. 633—645. — *Johnson, C. A.*, Civilian loyalties and guerilla conflict, s. 646—661. — *Medelski, G.*, Comparative international systems, s. 662—674. — *Aumann, R. J.*, The game of politics, s. 675—686. — *Harsanyi, J. C.*, Mathematical models for the genesis of war, s. 687—699. — *Tiryalian, E. A.*, African political development, s. 700—712. — *Iklé, F. C.*, Arms control and disarmament, s. 713—722.

L'Année Politique et Économique. 34e année:1962. Nos. 165—166. *Lavergne, B.*, La civilisation chrétienne, les sociétés occidentales et l'ordre communiste, hérésie inconsciente du christianisme, s. 1—30. — *Alexandrov, V.*, Nikita Khrouchtchev et le nouvel équilibre mondial, s. 31—45. — *Caulais, J.*, L'heure du Canada français, s. 45—66. — *Lavergne, B.*, Le passage du Marché Commun à sa seconde étape et les décisions de Bruxelles, s. 67—91. — **Nos. 167—168.** *Moch, J.*, L'Union Soviétique en 1980, s. 105—119. — *Fraser, G.*, Crises dans le Sud Asiatique, s. 149—155. — *Rusch, S.*, La faillite de la politique de Bonn, s. 182—197.

Revue de Droit International de Sciences Diplomatiques et Politiques. 40e année: 1962.-No. 1. *Sottile, A.*, Destalinisation, s. 1—3. — *Georgalas, G.*, Le communisme et l'idéologie de l'anti-communisme, s. 4—13. — *Labin, S.*, Les vrais et les faux neutralistes, s. 14—18. — *Daftary, M. A.*, Les fondements du droit international dans l'Islam, s. 19—31. — *Marion, M.*, Some remarks on public opinion, principles of justice and morality in international law, s. 32—39. — **No. 2.** *Graven, J.*, Le nouveau droit pénal internationale, s. 93—108. — *Georges, A.*, Les finances du parti communiste italien, s. 115—117. — **No. 3.** *Vizzard, R.*, Some queries on the costs of winning the new war, s. 266—272.

Revue d'Économie Politique. 72e année: 1962. No. 2. *Valarche, J.*, Le problème des excédents agricoles, s. 131—172. — **No. 3.** *Chamley, P.*, Sir James Stuart, inspirateur de Lord Keynes?, s. 303—313. — *Lassègue, P.*, Esquisse d'une épistémologie de la comptabilité, s. 314—326. — **No. 4—5.** *Lécolle, M.*, Les prix, s. 461—493. — *Maillet, P.*, Les comptes de la nation, s. 494—512. — *Colliard, C.-A.*, Politique et législation fiscales, s. 513—533.

Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger. 78e année: 1962. No. 2. *Hamon, L.*, *Eméri, C.*, Vie et droit parlementaire, s. 270—287. — *Berlia, G.*, Le contrôle du recours à l'article 16 et de son application, s. 288—315. — **No. 3.** *Juret, P.-M.*, A la recherche d'une interprétation mathématique d'une enquête politique d'après la méthode du scalogramme de Guttman, s. 497—506. — **No. 4.** *Chevallier,*

R.-M., Chronique européenne, s. 646—665. — *Amphoux, J.*, Chronique constitutionnelle étrangère, s. 664—698. — *Hamon, L.*, *Emeri, C.*, Chronique constitutionnelle et parlementaire françaises, s. 699—720.

Revue Française de Sociologie. Vol. III:1962. No. 2. *Jenny, J.*, La maturation sociale, s. 131—152. — *Lahalle, D.*, Problèmes du syndicalisme ouvrier, s. 153—172. — *Delbo, C.*, L'Amérique en reconstruction, s. 173—180. — *Michel, A.*, Tendances nouvelles de la sociologie des relations raciales, s. 181—190. — **No. 3.** *Boudon, R.*, Le modèle des classes latentes, s. 259—289. — *Dofny, J.*, *Rioux, M.*, Les classes sociales au Canada français, s. 290—300.

Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine. T. 9:1962. No. 2. *Sorlin, P.*, La crise du parti communiste bolchevik et les débuts du «Bol'shevik» (avril 1924-avril 1925), s. 81—110.

Revue Politique et Parlementaire. 64e année:1962. No. 722. *Mayer, R.*, Europe 1962, s. 3—10. — *Boel, R.*, Communauté atlantique, communauté européenne, s. 11—17. — *Richard, M.*, La relance politique de l'Europe, s. 18—27. — *d'Arboussier, G.*, Le fédéralisme et l'Afrique, s. 28—35. — *Gouhier, H.*, L'anti-humanisme de Pascal, s. 51—60. — *Suffel, J.*, La politique dans l'œuvre d'Anatole France, s. 61—67. — **No. 723.** *Erhard, L.*, L'expansion allemande est-elle menacée?, 3—8. — *Lyautey, P.*, Les perspectives nouvelles du Proche-Orient, s. 32—39. — **No. 724.** *Chasteney, J.*, Quelques aspects de la politique française, s. 10—15. — *Maurois, A.*, La politique dans l'œuvre d'Alain, s. 16—22. — **No. 725.** *Delorme, J.*, L'Europe et l'espace, s. 3—14. — *Roche, E.*, Un renouveau de la pensée économique, s. 15—22. — *Soulie, M.*, Herroît, la France et la République, s. 23—29. — *Houppert, J.*, La politique dans l'œuvre de Maurice Barrès, s. 50—61. — **No. 726.** *Fabre-Luce, A.*, Perspectives de l'an 2000, s. 3—10. — *Reverdin, O.*, La Suisse et l'intégration européenne, s. 23—29. — *Richard, M.*, Difficultés et promesses de l'association Europe-Afrique, s. 38—47. — *Houppert, J.*, La politique dans l'œuvre de Maurice Barrès (III), s. 48—57. — **No. 727.** *Monnerville G.*, *Reynaud, P.*, *Mollat, G.*, *Faure, M.*, *Bonnetous, E.*, *Barrachin, E.*, *Lacanael, J.*, La crise constitutionnelle, s. 4—17. — *Turot, P.*, Le marché commun et les limites à l'indépendance économique, s. 47—56.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Vol. 48:1962. No. 1—2. *Goldschmidt, W.*, Die rechtliche Welt als Austeilungsordnung, s. 1—24. — *Blackshield, A.*, Empiricist and rationalist theories of justice, s. 25—94. — *Rama, C. M.*, Sociological aspects of industrialization in Uruguay, s. 119—134. — *Reiss, H.*, Fichte als politischer Denker, s. 159—178. — *Schlette, H. K.*, Die Aussagen des Neuen Testaments über «den Staat», s. 179—198. — *Bidinger, J.*, Formale und materiale Gerechtigkeit im Staatsbild Martin Luthers, s. 199—214.

Archiv des Völkerrechts. 9. Band: 1962. H. 4. *Bindschedler, R.*, Die Anerkennung im Völkerrecht, s. 377—397. — *Zemanek, K.*, Die Wiener diplomatische Konferenz 1961, s. 398—427. — *Münch, E.*, Tätigkeit der Vereinten Nationen in völkerrechtliche Fragen, s. 428—457. — **10. Band:1962. H. 1.** *Meyer-Cording, U.*, Die europäische Integration als geistiger Entwicklungsprozess, s. 42—68. — *Liebholz, G.*, Die Gleichheit der Staaten, s. 69—74. — *Schmidt, W.*, Das Verhältnis von Bund und Ländern im demokratischen Bundesstaat des Grundgesetzes, s. 253—295.

Archiv des Öffentlichen Rechts. 87. Band:1962. H. 1. *Bachof, O.*, Die Prüfungs- und Verwerfungskompetenz der Verwaltung gegenüber dem verfassungswidrigen und dem bundeswidrigen Gesetz, s. 1—47. — **H. 2.** *Morstein Marx, F.*, Sachverstand und Leitung in der amerikanischen Verwaltung und Wirtschaft, s. 129—154. — *Arndt, C.*, Der Begriff der Partei im Organstreitverfahren vor dem Bundesverfassungsgericht, s. 197—239.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 82. Jahrg.:1962. H. 2. *Weddigen, W.*, Kernfragen heutigen Sozialpolitik, 1—20. — *v. Bissing, W. M.*, Die Volkskommunen und die chinesische Agrarpolitik, s. 21—42. — **H. 3.** *Brautigam, H.*, Politik-Wirtschaft-Wissenschaft. Zum Problem der Wirtschaftspolitischen Weichenstellung, s. 3—22. — *Mieth, W.*, Die Lohndiskriminierung der Frau, s. 23—46. — *Kraus, O.*, Bemerkungen zur Entwicklungstheorie, s. 47—64.

Der Staat. 1. Band:1962. H. 1. *Menger, C.-F.*, Die Teilung Deutschlands als Verfassungsproblem, s. 3—18. — *Lübbe, H.*, Zur politischen Theorie der Technokratie, s. 19—38. — *Ronneberger, F.*, Das Verfassungsproblem in den Entwicklungsländern, s. 39—78. — *Willms, B.*, Einige Aspekte der neueren englischen Hobbes-Literatur, 93—106. — **H. 2.** *Bobbio, N.*, Gaetano Mosca und die Theorie der herrschenden Klasse, s. 133—156. — *Tsatsos, T.*, Zur Begründung des Widerstandsrechts, s. 157—174. — *Fricke, H.*, Die Reichtagsauflösungen des Jahres 1932 und das parlamentarische System der Weimarer Reichsverfassung, s. 199—224. — *Topitsch, E.*, Zum Problem des Naturrechts, s. 225—234.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 118. Band:1962. H. 3. *Wittman, W.*, Über Faktoreigenschaften und Bedingungen beim Ertragsgesetz, s. 385—407. — *Qayum, A.*, The role of technological and inventory changes in the growth of income generation, s. 408—411. — *v. Kempster, J.*, Über einige Systeme von Produktionsgleichungen, s. 412—425.

Politische Vierteljahresschrift. 3. Jahrg.:1962. H. 1. *Leibholz, G.*, Die Stellung des Bundesverfassungsberichts im Rahmen des Bonner Grundgesetzes, s. 13—24. — *Sontheimer, K.*, Der antiliberaler Staatsgedanke in der Weimarer Republik, s. 25—41. — *Felscher, J.*, Faschismus und Nationalsozialismus — zur Kritik des sowjet-marxistischen Faschismusbegriffs, s. 46—62. — **H. 2.** *Akzin, B.*, Politische Probleme poly-ethnische Gemeinwesen, s. 108—138. — *Sulzbach, W.*, Zur Definition und Psychologie von »Nation« und »Nationalbewusstsein«, s. 139—158. — *Sauer, W.*, Das Problem des deutschen Nationalstaates, s. 159—186. — **H. 3.** *Bracher, K. D.*, Parteienstaat, Präsidalsystem, Notstand — zum Problem der Weimarer Staatskrise, s. 212—224. — *Besson, W.*, Regierung und Opposition in der deutschen Politik, s. 225—241. — *Hamann, A.*, Das Recht auf Opposition — und seine Geltung im ausserparlamentarischen Bereich, s. 242—255. — **H. 3.** *Bracher, K. D.*, Parteienstaat, Präsidalsystem, Notstand — zum Problem der Weimarer Staatskrise, s. 212—224. — *Besson, W.*, Regierung und Opposition in der deutschen Politik, s. 225—241. — *Hamann, A.*, Das Recht auf Opposition und seine Geltung im ausserparlamentarischen Bereich, s. 242—255. — *Steffani, W.*, Gewaltenteilung im demokratisch-pluralistischen Rechtsstaat, s. 256—282.

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 10. Jahrg.:1962. H. 1. *Raupach, H.*, Die Sowjetwirtschaft als historisches Phänomen, s. 1—16. — *Brenner, H.*, Die Kunst im poli-

tischen Machtkampf der Jahre 1933/34, s. 17—42. — *Geyer, D.*, Arbeiterbewegung und Kulturrevolution in Russland, s. 43—54. — *Brügel, J. W.*, Die sudetendeutsche Frage auf der Potsdamer Konferenz, s. 56—61. — *Mommsen, H.*, Der nationalsozialistische Polizeistaat und die Judenverfolgung vor 1938, s. 68—87. — *Epstein, K.*, Shirers »Aufstieg und Fall des Dritten Reiches«, s. 95—112. — **H. 2.** *Bader, K. S.*, Politische und historische Schuld und die staatliche Rechtsprechung, s. 113—125. — *Rothermund, D.*, Bewegung und Verfassung, s. 126—148. — *Fischer, A.*, Der Weg zur Gleichschaltung der Sowjetzonalen Geschichtswissenschaft 1945—1949, s. 149—177. — *Robertson, E.*, Zur Wiederbesetzung des Rheinlandes 1936, s. 178—205. — *Fromme, F. K.*, Zur inneren Ordnung in den westlichen Besatzungszonen 1945—1949, s. 206—218.

Zeitschrift für Nationalökonomie. Band. 21:1962. H. 3—4. *Weber, W.*, Aktuelle Probleme der österreichischen Finanzpolitik, s. 340—394. — **Band. 22:1962. H. 1—2.** *Egle, W. P.*, The four approaches to monetary reform: a critique, s. 4—19. — *Aufricht, H.*, Exchange taxes, s. 20—40. — *Reichardt, R.*, Competition through the introduction of new products, s. 41—84. — *Kozlik, A.*, Allgemeine Monopolisierung, s. 85—97.

Zeitschrift für Politik. Jahrg. 9:1962. H. 2. *Flechtheim, O. K.*, Die Institutionalisierung der Parteien in der Bundesrepublik, s. 97—110. — *Hartmann, E.*, Das Bauerntum in der Industriegesellschaft, s. 111—118. — *Eberlein, K. D.*, Moderne Verfahrensweisen in der politischen Meinungsforschung, s. 119—126. — *Wewer, H.*, Möglichkeiten und Grenzen israelischer Aussenpolitik, s. 154—171. — *Roucek, J. S.*, Religion und Politik in den Vereinigten Staaten, s. 172—180.

G. S.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- JOHS. ANDENØS, Avhandlingar og foredrag. Universitetsforlaget Oslo.
- ULF BRUNFELTER, Rättstryggheten. Sthlm 1962
- BRUZELIUS - ENGSTRÖM - ÅSTRÖM, Handbok för nykterhetsnämnden. Lund 1962.
- GUNNAR FREDRIKSSON, Det politiska språket. Verdandi-debatt. Prisma. Malmö 1962.
- RALPH VON GERSDORFF, Saving, credit and insurance in Brazil. Barbados, West Indies.
- TORSTEN GIHL, Om freden och säkerheten. Sthlm 1962.
- ERICH H. JACOBY, Utvecklingsproblem i Sydöstasien. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1962:6.
- UNO KAUR, Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftspolitik des Freistaates Estland 1918-1940. Bonn 1962.
- PAUL LINDBLOM, Malmöhus läns landsting 1863-1962. Sthlm 1962.
- GEORGE LISKA, Nations in Alliance. The limits of Independence. Baltimore 1962.
- LENNART LJUNGLÖF, Indonesien under Sukarno. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1962:8. Sthlm.
- POUL MEYER, Die Verwaltungsorganisation. Verlag Otto Schwartz u. Co. Göttingen 1962.
- TORE MODEEN, Kommunens allmänna kompetens. Abo 1962.
- MAGNUS MÖRNER, Latin-Amerika under 60-talet. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1962:9-11. Sthlm.
- GUNNAR SANDFELD, Thalia i provinsen. Aarhus 1962.
- V. SJÖQVIST, Peter Vedel. Udenrigsministeriets direktør. Bd II. 1865-1911. Aarhus 1962.
- ÅKE SPARRING, Den afro-asiatiska neutralismen. Utrikespol. Institutets broschyrserie 1962:7. Sthlm 1962.
- ROBERT SWEDLUND och BIRGER LUNDBERG, Arkivvetenskapliga studier. Tredje saml. Lund 1962.
- ÅKE THULSTRUP, Med lock och pock. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933-45. Bonniers. Sthlm 1962
- JOHN C. WAHLKE m. fl., The Legislative System. Explorations in legislative behavior. John Wiley and Sons. New York-London.
- JÖRGEN WEIBULL, Inför unionsupplösningen 1905. Konsultatfrågan. Norstedts. Sthlm 1962.
- HANS J. WOLFF, Verwaltungsrecht II. München u. Berlin 1962.
- Helsingfors stads kommunalkalender 1962.
- Bergshantering. Berättelse för år 1959. Sthlm 1962.
- Kooperativ verksamhet 1960. Kommerskollegium. Sthlm 1962.
- Kungl. Utrikesdepartementet: Utrikesfrågor. Sthlm 1962.
- Undervisningsväsen 1960. Helsingfors stads statistik VI:28. Helsingfors 1962.
- Årsbok för Sveriges kommuner 1962. Statistiska centralbyrån. Sthlm 1962.
- Förenta nationernas generalförsamlings tredje extra möte. Aktskycken utg. av Kungl. utrikesdep. Ny serie 1:4:12. Sthlm 1962.

Aktiebolaget
CWK GLEERUP
Bokförlag

ÖRESUNDSVÄGEN 1 - LUND

Telefon 0412/17500

Håkan Ohlssons Boktryckeri

Två
betydelse-
fulla
nyheter
i höst

NORSTEDTS

Torsten Gihl

OM FREDEN OCH SÄKERHETEN

Nationalism och internationalism

»Torsten Gihl har berikat den utrikespolitiska debatten med ett arbete, som präglas av stor historisk lärdom, vida perspektiv och en kärv realism.»

Sten Carlsson i Svenska Dagbladet

»en av de skarpaste vidräkningarna med Förenta Nationerna som på länge producerats i detta land av en kvalificerad bedömare.»

46: - *Dieter Strand i Stockholms-Tidningen*

Jörgen Weibull

INFÖR UNIONSUPPLÖSNINGEN 1905

Konsulatfrågan

»Resultatet har blivit en väl komponerad och fängslande studie som når sin kulmen i slutkapitlet... Mänskligt att döma är Weibulls skildring i allt väsentligt den definitiva.»

40: - *Olle Gellerman i GHT*